

Alexandria

PERIODIEKE UITGAVE

(VERSCHIJNT DRIEMAANDELIJKS)

NIEUWE REEKS XXVII, 3-4, 1955

blz. 118 - 186

Landbouwkunde en letterkunde

koninklijke
geschied_en_oudheid:
kundige kring van de
antwerpsche kempen

«TAXANDRIA»

Koninklijke Geschied- en Oudheidkundige
kring der Antwerpse Kempen

Bestuur

Voorzitter: Ant. van den Hove d'Ertsenryck, Ondervoorzitter
der Rechtbank van Eerste Aanleg, Grimstedestraat, 40,
Turnhout.

Onder-Voorzitter: A. Claes, Inspecteur L.O., Oude Vaartstraat,
24, Turnhout.

Stedelijke Afgevaardigde: Lode Peeters, Schepen-Volksverte-
genwoordiger, Kon. Astridlaan 5, Turnhout.

Secretaris: E.H. J. Nuyts, Aalmoezener der Gevangenis,
de Merodelei, 189, Turnhout.

Penningmeester: Fr. De Vel, Advokaat, de Merodelei, 117,
Turnhout.

Bestuursleden: (in alphabetische orde)

Fr. Boone, Sociaal Assistent, Herentalsstraat, 28,
Turnhout.

Jean Caron, Beheerder, Grote Markt 50, Turnhout.

Baron R. de Borrekens, Burgemeester, Kasteel Vor-
selaar.

G. De Geeter, Ingenieur-Bestuurder Stads Openbare
Werken, Guldensporenlei, 14, Turnhout.

Adr. Glénisson, Burgemeester, Meerle.

Em. Van Hemeldonck, Hoofdinspecteur-Letterkundige,
Vosselaar.

Conservator van het Museum: R. Peeters. Stadsarchivaris,
Otterstraat, 3, Turnhout.

Ieder bestuurslid rekent het zich tot een aangename
plicht om belangstellenden alle gewenste inlichtingen te ver-
schaffen.

Postchecknummer 412831 van Kon. Geschied- en Oudheid-
kundige Kring «Taxandria», p/adr. Adv. Fr. De Vel, de
Merodelei, 117, Turnhout.

Turnhout in 1755.

Haar demografische en economische toestand

door

Drs. J. Verbeemen

Rond nieuwjaar 1755 werd binnen het grondgebied van het
hertogdom Brabant een volkstelling uitgevoerd. Te Turnhout
was ze op 15 januari 1755 beëindigd (1).

Aan de hand van de uitslagen is men in staat de toestand van
deze stad circa 1 januari 1755 te ontleden. Naast de opgave
van het volledig bevolkingscijfer laten zij toe nader in te gaan
op andere aspecten der stadsdemografie: o.a. het aantal gehuw-
de personen, de kinderen beneden de twaalf jaar, het gemiddelde
getal personen per huisgezin, het cijfer der geestelijken. Boven-
dien bestaat er een mogelijkheid het benaderend percentage
van mannen en vrouwen waaruit de Turnhoutse bevolking
samengesteld was te berekenen.

Anderzijds kon de economische toestand der stad vrij nauw-
keurig onderzocht worden, omdat het beroep van alle gezins-
hoofden alsmede dit van vele gezinsleden aangeduid werd.

Men moet er nochtans rekening mee houden dat deze telling
niet helemaal volgens onze huidige normen opgesteld is. Welis-
waar verschaft zij de naam van elk gezinshoofd, zijn leeftijd,
zijn burgerlijke stand, welke kinderen van alle leeftijd er bij
hem inwonen, zijn beroep, desgevallend zijn personeel, maar
anderzijds vergeet men zeer dikwijls, inzonderheid waar het
kinderen of leden van het dienstpersoneel betreft, hun geslacht
te vermelden. Bij oudere inwonende kinderen werd eveneens
vaak verwaarloosd hun beroep op te geven.

Ondanks deze gebreken is het toch mogelijk een bijna nauw-
keurig overzicht van Turnhout's demografische toestand en
van haar economisch leven te geven, omdat de aangehaalde
onvolmaaktheden niet een dusdanig aantal inwoners bereiken
dat daardoor een totaal onvolledig en wellicht vals beeld zou
kunnen ontstaan. Zo bij de belangrijkste nalatigheid: het

Afkorting: ARA: Algemeen Rijksarchief te Brussel.

(1) Uitslagen te vinden ARA, *Fiscaal officie van Brabant*, registers
n° 379, f° 126-168.

opgeven van de sexe der kinderen boven elf jaar en van het dienstpersoneel, die circa 25 % der bevolking beslaan, kan toch altijd nog op grond van vergelijkingen met andere steden in die periode een, zij het approximatief, redelijk juist beeld gevormd worden van de numeriek geslachtelijke verhoudingen der bevolking.

I. DE DEMOGRAFISCHE RESULTATEN.

1. Globaal resultaat en vergelijking met andere steden.

Turnhout had op 15 januari 1755 8.283 inwoners ⁽²⁾. Zij was bijgevolg de grootste stad van de Antwerpse Kempen. Geel had er immers slechts 3.408, Herentals 2.990 en Hoogstraten 1.336 ⁽³⁾. Turnhout behoorde tot de middelmatige steden van het toenmalige Brabant. Het was groter dan Diest ⁽⁴⁾, groter zelfs dan Lier met \pm 6.500 inwoners ⁽⁵⁾, maar kleiner dan Leuven dat 13.833 zielen telde ⁽⁶⁾.

Van deze 8.283 inwoners woonden er ongeveer vijf achtsten binnen de eigenlijke stad Turnhout, zegge 5.138, de rest, 3.145 personen, waren verdeeld over de gehuchten : Darisdonk, Dijkzijde, Broekzijde, Zevefdonk, Heizijde, Papenbrugge, Aan de

(2) A. COSEMANS, *De bevolking van Brabant in de XVIIe en de XVIIIe eeuw*, Brussel, 1939, (KON. COMMISSIE VOOR GESCHIEDENIS, reeks in 8°), blz. 126 telde 8.234 inwoners. Daar een aantal gegevens voorkomend in de telling van 1755 niet zeer duidelijk te interpreteren zijn kan een licht verschil in uitslag zeer goed begrepen worden. Volgens een telling in 1753 gehouden had Turnhout toen 8.431 inwoners (*Opgaaf der bevolking van Turnhout in 1753*, in: VERSLAG OVER HET BESTUER EN DEN TOESTAND DER ZAKEN VAN DE STAD TURNHOUT, DOOR HET KOLLEGIE VAN BURGEMEESTER EN SCHEPENEN AEN DEN GEMEENTERAED, IN ZIJNE OPENBARE ZITTING VAN DEN 3n OCTOBER 1853 VOORGEDRAGEN, blz. 52).

(3) Cfr J. VERBEEMEN, *Steden der Antwerpse Kempen in 1755; hun demografische en economische toestand*, in: OUDHEID EN KUNST, XXXVIII, 1955, blz. 146.

(4) Toen 4.096 inwoners. Eigen berekening op grond van ARA, *Fisc. off.*, reg. n° 367.

(5) Berekening op grond van de gegevens der parochieregisters.

(6) Eigen berekening op grond van ARA, *Fisc. off.*, reg. 372. Zonder de studenten.

Rijpers, Schuurhoven, Oud-Turnhout, Rode, Kintschot, Korteinen en Oosthoven ⁽⁷⁾.

2. De numerieke verhouding van mannen en vrouwen.

Reeds hoger werd er de aandacht op getrokken dat het geslacht der inwoners niet steeds aangetekend werd. Men kent het niet van kinderen onder de elf jaar, het werd niet aangeduid voor het dienstpersoneel en de vermelding ervan werd eveneens nagelaten bij een heel aantal personen die geen gezinshoofden zijn. Men weet derhalve slechts van 3.858 inwoners ouder dan elf jaar of ze man of vrouw zijn. 2.094 behoren er tot de vrouwelijke sexe, 1.764 tot de mannelijke, of, procentsgewijze weergegeven, zijn er 54,28 % vrouwen, 45,72 % mannen.

Indien men zich voorlopig bij deze percenten houdt, moet toch reeds de aandacht getrokken worden op een onderscheid tussen de bevolking van Turnhout-stad en deze van de gehuchten. Want gans het vrouwenoverschot van die bevolking, wier geslachtelijke structuur gekend is, moet op rekening geschoven worden van de stadskern.

	Turnhout getal	intra muros %	Turnhout getal	extra muros %
vrouwen	1.143	43,33	621	50,90
mannen	1.495	56,67	599	49,10
	2.638	100,00	1.220	100,00

Dit is eigenlijk normaal te noemen, wanneer men rekening houdt met het onderscheid op economisch gebied tussen Turnhout-stad en de gehuchten. Zoals verder ⁽⁸⁾ betoogd wordt is

(7) De bevolking van elk dezer gehuchten was :

Darisdonk :	188 inwoners	Schuurhoven :	109 inwoners
Dijkzijde :	54 »	Oud-Turnhout :	521 »
Broekzijde :	112 »	Rode :	287 »
Zeverdonk :	636 »	Kintschot :	61 »
Heizijde :	350 »	Korteinen :	50 »
Papenbrugge :	306 »	Oosthoven :	427 »
Aan de Rijpers :	44 »		

(8) Cfr blz. 107.

de huishouding *extra muros* schier uitsluitend gebaseerd op de landbouw, terwijl nijverheid en handel de grondslag vormen der zuiver stedelijke economie van de stad *intra muros*. Onze onderzoekingen leerden dat landbouwgebieden in die periode steeds een min of meer evenwichtige numerieke samenstelling der geslachten hadden, steden daarentegen bijna immer een tamelijk groot vrouwenoverwicht bezaten (9).

Deze conclusies veranderen niet, zelfs zo men tevens rekening houdt met dit deel der Turnhoutse bevolking waarvan het geslacht niet bepaald werd. Integendeel, vergelijking met andere steden toont aan dat het dienstpersoneel binnen de stadskern in overwegende mate bestaat uit vrouwen, waar het op de buiten veel meer mannen omvatte (10). Een identisch fenomeen vond men voor de huisgenoten. Binnen de stadswallen vertoeven heel wat meer ongehuwde dochters dan ongehuwde zoons bij hun ouders, *extra muros* is dit omgekeerd (11).

(9) Enkele voorbeelden van het vrouwenoverwicht in Zuid-Nederlandse steden in 1755: Antwerpen: c. 40,33 % mannen, 59,67 % vrouwen. (Cfr J. VERBEEMEN, *Antwerpen in 1755*, te verschijnen in: BIJDRAGEN TOT DE GESCHIEDENIS). Hoogstraten en Herentals circa 60 % vrouwen (cfr J. VERBEEMEN, *Steden der Antwerpse Kempen in 1755*, blz. 146-149). Mechelen in 1796 had 40,44 % mannen, 59,56 % vrouwen (cfr J. VERBEEMEN, *Mechelen in 1796; demografische en sociaal-economische studie*, in: HANDEL. KRING OUDHEIDKUNDE VAN MECHELEN, LVIII, 1955, blz. 139).

Voor uitgebreide details over dit onderwerp, cfr onze studie: *De werking van economische factoren op de stedelijke demografie der XVIIe en der XVIIIe eeuw in de Zuidelijke Nederlanden*, te verschijnen in: BIJDRAGEN VOOR DE GESCHIEDENIS DER NEDERLANDEN.

(10) Aldus te Antwerpen in 1755, waar 75 % van het dienstpersoneel binnen de stad uit vrouwen bestaat (cfr J. VERBEEMEN, *Antwerpen in 1755*). En te Mechelen zijn in 1796 76,20 % van het huispersoneel meiden (cfr J. VERBEEMEN, *Mechelen in 1796*, blz. 178). Te Luik beleeft men eenzelfde verschijnsel (cfr E. HELIN, *La population de l'ancienne paroisse Saint-Rémy à Liège*, in: LE VIEUX-LIEGE, 1953, n° 101-102, blz. 18).

Te Geel, stad die een overwegende landbouweconomie heeft vindt men in 1755 slechts 58,60 % meiden (cfr J. VERBEEMEN, *Steden der Antwerpse Kempen in 1755*, blz. 148). Te Mechelen *extra muros* waren in 1796 er 53 % meiden, 47 % knechten.

(11) Te Geel, gemeente met landbouwkarakter, waren er in 1755 bij de ongehuwde bevolking boven de elf jaar, inwonend bij hun ouders, 52,90 % zonen en 47,10 % dochters (cfr J. VERBEEMEN, *Steden der Antwerpse Kempen*, blz. 148). De resultaten voor Mechelen stad in 1796 gaven een heel ander beeld. Mechelen had toen een typisch industrieel karakter.

Natuurlijk is het ondoenbaar om met deze theoretische kennis het juiste totaal mannen en vrouwen voorkomend in de bevolking boven de elf jaar van Turnhout te berekenen. Over het algemeen zou men kunnen veronderstellen dat de numeriek geslachtelijke structuur van de bevolking binnen de wallen, en waarvan de sexe opgetekend werd, vermoedelijk iets te voordelig voor de mannen uitvalt in verhouding met de werkelijke structuur. O.i. mag ze op een 57 à 58 % vrouwen geschat worden, en een 42 à 43 % mannen. Buiten de muren blijft de relatie waarschijnlijk circa 50 % voor beide geslachten. In totaal is de Turnhoutse bevolking naar alle probabiliteit gevormd uit een goede 55 % vrouwen en iets minder dan 45 % mannen.

Deze numerieke samenstelling der geslachten is verre van ongunstig, althans wat die periode betreft, zelfs binnen de stadskern (12).

3. Aantal gehuwde personen.

Op gans het grondgebied van Turnhout verblijven 2.613 gehuwden, 1.306 mannen en 1.307 vrouwen. Dus 31,55 % der bevolking in de echt verbonden.

Weer hoeft een onderscheid gemaakt te worden voor de eigenlijke stad en de buitengehuchten. Binnen de muren treft men 1.566 getrouwde inwoners aan, nl. 783 mannen en 783 vrouwen (13), buiten de wallen zijn er 523 gehuwde mannen en 524 gehuwde vrouwen. Te Turnhout zelf is dus 30,49 % der bevolking getrouwd, buiten de wallen is dit percentage 33,23 %. Voor de bevolking die de leeftijd van twaalf jaar bereikt had bedroegen deze percenten 39,45 % *intra muros*, 46,59 % *extra muros*, en 42,02 % voor de ganse stad (14).

Op het plattelandse gedeelte van Turnhout vindt men derhalve een percentage gehuwden dat beduidend hoger ligt dan binnen de eigenlijke stad.

(12) Cfr de cijfers gegeven in nota (9).

(13) Vermoedelijk telt Turnhout nog 43 echtparen meer. Het zijn echter personen aangeduid als inwonende vreemdeling. Zij zijn dus van geen belang voor de Turnhoutse demografie.

(14) Turnhout telt aanzienlijk minder gehuwden dan Geel (daar 43,54 % van de gehele bevolking), maar meer dan Herentals (28,03 %) en Hoogstraten (24,08 %). (Cfr J. VERBEEMEN, *Steden der Antwerpse Kempen*, blz. 149).

Te Mechelen was in 1796 een analoog onderscheid *intra* en *extra muros* vast te stellen. Te Mechelen stad was 29,85 % der bevolking getrouwd, *extra muros* was dit percent 34,89 % (J. VERBEEMEN, *Mechelen in 1796*, blz. 146).

4. Het aantal kinderen onder de twaalf jaar.

2.007 inwoners zijn jonger dan twaalf jaar, 24,15 % der Turnhoutse bevolking. Deze cijfers zijn voor de stadskern 1.105 kinderen of 21,77 %, voor de plattelandse gehuchten 902 of 28,68 % (15).

Per gezin-met-kinderen-onder-de-twaalf-jaar kwam men tot de bevinding dat er gemiddeld 2,08 kinderen waren (16). Binnen de eigenlijke stad was dit gemiddelde 2,02, er buiten 2,14. Er is dus een licht verschil in het voordeel van de buiten. De oorzaak ligt echter wis en zeker niet in een grotere vruchtbaarheid van het plattelandsgesin, maar moet veeleer gezocht worden in de enigszins betere hygiënische toestand die er toen op de buiten heerste.

De mogelijkheid bestond tevens te onderzoeken hoeveel percent der huisgezinnen kinderen onder de twaalf jaar hebben. Aldus stelde men vast dat dit percent 38,85 bedroeg (17). Maar hier was het onderscheid groot tussen de bevolking binnen en buiten de stadswallen, 56,50 % der gezinnen gehuisvest in de gehuchten bezitten kinderen tegenover slechts 33,40 % der stedelijke huishoudens (19). Hier zou men nu het klaarlijk bewijs kunnen gevonden hebben dat de stad toen reeds een kleinere nataliteit, te wijten aan een vrijwillige kinderbeperking, dan het platteland moest gehad hebben. Niets is minder waar. De stad telt alleen een veel kleiner procent aan gezinnen met kinderen omdat aldaar het aantal families bestaande uit één of meer personen, maar die niet gehuwd zijn (20), veel groter is dan op het platteland (21). Zoals blijkt uit het gemiddelde aantal kinderen per huisgezin met kinderen binnen en buiten de stad is de huwelijksvruchtbaarheid echter omzeggens gelijk.

(15) In 1755 waren er te Geel 21,83 % kinderen, te Hoogstraten 21,64 % en te Herentals 18,63 % (VERBEEMEN, *Steden der Antwerpse Kempen*, blz. 150), te Mechelen in 1796 : 21,49 %, *intra muros* : 20,39 %, *extra muros* : 31,86 % (VERBEEMEN, *Mechelen in 1796*, blz. 146 - 147).

(16) Men kon 1.920 kinderen op 925 huisgezinnen identificeren.

(17) 525 gezinnen met kinderen op 1.650 huishoudens.

(18) 413 gezinnen met kinderen op 731 huishoudens.

(19) 512 gezinnen met kinderen op 1.650 families.

(20) Zo zijn er in de stad zeer veel huisgezinnen die bestaan uit een vrouw alleen, een paar vrouwen, of gevormd door broers en zusters. Dit verschijnsel namen we waar in elke stad die we tot nu toe bestudeerden. Op de buiten was dit veel minder.

(21) Cfr. blz. 104.

Aantal kinderen per gezin-met-kinderen-beneden-de-twaalf-jaar (22).

Aantal kinderen	Totale stad			Intra muros			Extra muros		
	Aant. gez. m	Aant. kinderen	% der kind.	Aant. gez.	Aant. kind.	% kind.	Aant. gez.	Aant. kind.	% kind.
1 kind	373	373	19,43	213	213	20,55	160	160	18,10
2 kinderen	276	552	28,75	157	314	30,31	119	238	26,92
3 kinderen	158	474	24,69	80	240	23,17	78	234	26,47
4 kinderen	78	312	16,25	47	188	18,15	31	124	14,03
5 kinderen	32	160	8,33	10	50	4,84	22	110	12,44
6 kinderen	7	42	2,19	4	24	2,31	3	18	2,04
7 kinderen	1	7	0,36	1	7	0,67	-	-	-
	925	1920	100-	512	1036	100-	413	884	100-

Binnen de stadskern is het cijfer der gezinnen met één of twee kinderen iets groter dan er buiten : 50,86 % tegen 45,02 %. Gezinnen met één middelmatig kindertal (3 en 4) zijn min of meer evenredig verdeeld : 41,32 % *intra muros*, 40,50 % *extra muros*. Alleen gezinnen met veel kinderen (5 en meer) treft men meer aan op het platteland : 14,48 % *extra muros*, 7,82 % *intra muros*. Nochtans zijn gezinnen met een groot aantal kinderen *extra muros* van relatief weinig belang, daar ze slechts ongeveer één zevende van alle kinderen bezitten. Zowel binnen als buiten de stad vormen huishoudens van één tot vier kinderen en vooral deze met twee en drie de basis der families met kinderen (23).

5. Aantal der gezinnen en personen per gezin. Grootte der gezinnen.

2.381 gezinnen telden 8.069 personen, het gemiddelde was dus 3,39 personen per huishouden (25). Binnen de stadskern vindt

(22) Men geeft slechts dit getal kinderen dat thuis kon gewezen worden bij één of ander gezin.

(23) Overal elders vindt men dat gezinnen met 1 à 4 kinderen het grootste deel der kinderbevolking hadden, cfr. b.v. Mechelen (VERBEEMEN, *Mechelen 1796*, blz. 147).

(24) Daarenboven leven er nog 170 personen in gemeenschappen. De overige 44 waren niet thuis te wijzen.

(25) Een normaal getal. Geel in 1755 gemiddeld 3,23 personen per huisgezin, Hoogstraten 2,87, Herentals 2,74 (VERBEEMEN, *Steden der Antwerpse Kempen*, blz. 150), Mechelen in 1796 : 3,54 (VERBEEMEN,

men in doorsnee 2,98 personen per gezin, er buiten 4,30. Dit grondige verschil is aan twee redenen te wijten. Vooreerst het veel meer voorkomen van kleine gezinnen (1 of 2 personen) *intra muros*. *Secundo* zijn op de buiten de grote gezinnen heel wat talrijker. Dat deze laatste categorie aldaar meer voorkomt vindt zijn oorzaak erin dat landbouwgezinnen over het algemeen een groot dienstpersoneel hebben, en tevens dat bij hen de ongehuwde kinderen dikwijls blijven inwonen.

Gezinnen bestaande uit	Gans de stad			Intra muros			Extra muros		
	Aantal	Aant. inw.	% inw.	Aantal	Aant. pers.	% inw.	Aantal	Aant. pers.	% inw.
I persoon	654	654	3,11	558	558	11,33	96	96	3,05
2 personen	350	700	3,67	272	544	11,05	78	156	4,96
3 »	350	1050	13,01	234	702	14,26	116	348	11,06
4 »	326	1304	16,16	219	876	17,79	107	428	13,61
5 »	275	1375	17,04	163	815	16,55	112	560	17,81
6 »	176	1056	13,09	87	522	10,60	89	534	16,98
7 »	131	917	11,35	56	392	7,96	75	525	16,69
8 »	74	592	7,35	40	320	6,50	34	272	8,65
9 »	33	297	3,69	15	135	2,74	18	162	5,15
10 »	8	80	0,99	6	60	1,22	2	20	0,64
11 »	4	44	0,54	0	0	0,00	4	44	1,40
	2381	8069(24)	100-	1650	4924	100-	731	3145	100-

6. Het cijfer der weduwen en weduwnaars.

Te Turnhout treft men begin 1755 83 weduwnaars en 202 weduwen aan. Zij vormen 4,54 % der bevolking boven elf jaar.

Per weduwnaar treft men 15,7 gehuwde mannen aan, per weduwe 6,5 getrouwde vrouwen. Deze cijfers zijn tamelijk gunstig (26).

7. Het cijfer der geestelijken.

Men telt 26 seculiere mannelijke geestelijken, 51 regulieren (27), 45 kloosterzusters (28), en 172 begijnen, In het geheel

Mechelen 1796, blz. 150), Antwerpen in 1755: 3,04 (VERBEEEMEN, *Antwerpen in 1755*).

(26) Zelfs voor de Kempen. Te Geel 1 weduwe per 7,3 gehuwde vrouwen, te Herentals 1 per 5,5 en te Hoogstraten 1 per 3 (VERBEEEMEN, *Steden Antw. Kempen*, blz. 152).

(27) 35 Minderbroeders, 16 paters van het Klooster van Korsendonk.

(28) 30 Reguliere kanunnikessen, 15 Gashuiszusters.

leven dus 3,55 % der Turnhoutse inwoners in religieus of semi-religieus verband, voor de bevolking boven elf jaar is dit 4,65 % (29).

II. ECONOMISCHE RESULTATEN.

1. De uitgeoefende beroepen (30).

Tabel I. Aantal personen per bedrijfstak.

Turnhout & Begijnhof	Alig. Tot.		Zelfstand. zelfst.		Niet zelfst.		Zelfstand.		Niet zelfst.		
	Man	Vr.	Man	Vr.	Man	Vr.	Man	Vr.	Man	Vr.	
	Administ.	7	7	—	—	—	—	—	—	—	—
	Textielind.	41	4	—	—	—	—	—	—	—	—
Kledingbedr.	4	4	—	—	—	—	—	—	—	—	
Hoedenmakers	58	68	—	—	—	—	—	—	—	—	
Landbouw	45	30	—	—	—	—	—	—	—	—	
Handel	34	11	—	—	—	—	—	—	—	—	
Voed. & Genoeb.	6	48	—	—	—	—	—	—	—	—	
Ledemijverh.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Hout & Steemb.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Metaalindustr.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Vervoer	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Andere	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Diensteperson.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
« « bij landb.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Totaal	359	54	354	306	354	306	354	306	354	306	
	788	20	788	20	788	20	788	20	788	20	
	179	2	179	2	179	2	179	2	179	2	
	102	58	102	58	102	58	102	58	102	58	
	33	41	33	41	33	41	33	41	33	41	
	13	6	13	6	13	6	13	6	13	6	
	61	—	61	—	61	—	61	—	61	—	
	769	31	769	31	769	31	769	31	769	31	
	434	—	434	—	434	—	434	—	434	—	
	381	—	381	—	381	—	381	—	381	—	
	769	610	769	610	769	610	769	610	769	610	
	1844	2	1844	2	1844	2	1844	2	1844	2	

(29) Dit percent is laag. Met de begijnen bij zijn toch 13,78 % der Herentalse bevolking ouder dan elf jaar, en zelfs 16,43 % van deze van Hoogstraten, in religieuze of semi-religieuze toestand (VERBEEEMEN, *Steden Antw. Kempen*, blz. 152).

(30) De volledige lijst dezer beroepen vindt men in Bijlage, blz. 117.

Tabel II. Procentueel aantal personen per bedrijfstak.

	Gans de stad		Intra muros		Extra muros	
	Getal	% der werkend.	Getal	% der werkend.	Getal	% der werkend.
Administratie	11	0,42	11	0,67	—	—
Textielindustrie	799	30,58	672	40,80	127	13,15
Kledingbedrijf	61	2,34	58	3,53	3	0,31
Hoedenmakers	4	0,15	4	0,24	—	—
Landb. (+ d.p.)	952	36,43	184	11,18	768	79,50
Handel	102	3,90	99	6,02	3	0,31
Voed. & Genotb.	60	2,30	54	3,29	6	0,62
Lederbewerking	33	1,25	32	1,95	1	0,10
Hout & Steenb.	55	2,11	49	2,98	6	0,62
Metaalindustrie	13	0,50	12	0,74	1	0,10
Vervoer	6	0,23	6	0,36	—	—
Dienstponeel	434	16,61	390	23,62	44	4,56
(daarv. bij tijkw.)	(86)	(3,29)	(74)	(4,49)	(12)	(1,25)
Andere	83	3,18	76	4,62	7	0,73
	2.613(31)	100,—	1.647	100,—	966	100,—

Te Turnhout worden in 1755 104 verschillende beroepen uitgeoefend ⁽³²⁾. Landbouw, textielnijverheid en het dienstponeel zijn bedrijvigheden die een bestaan bieden aan het overgrote deel der werkende bevolking. 83,62 % van alle personen wier bezigheid bekend is behoren bij één dezer drie takken. Bovendien zijn vooral landbouw en textielnijverheid de hoofdbedrijven. Voor het overige hebben handel, kleding-

(31) Volgens een telling gehouden in het jaar 1753 werden er 2.074 personen die één of ander beroep uitoefenden opgegeven. (*Opgeef der bevolking van Turnhout in 1753*, in: VERSLAG OVER HET BESTUER EN DE TOESTAND DER ZAKEN VAN DE STAD TURNHOUT, DOOR HET KOLLEGIE VAN BURGEMEESTER EN SCHEPENEN AEN DEN GEMEENTERAED, IN ZIJNE OPENBARE ZITTING VAN DEN 3n OCTOBER 1853 VOORGEDRAGEN, blz. 52). Dit cijfer is blijkbaar veel te laag, daar het ambacht van personen als « arm » aangeduid niet gespecificeerd werd.

(32) Te Hoogstraten kwam men in 1755 tot 57 beroepen, te Herentals tot 50 en te Geel tot 46 (VERBEEEMEN, *Steden Antw. Kempen*, blz. 159-163, te Mechelen in 1796 tot 222 (VERBEEEMEN, *Mechelen 1796*, blz. 153).

bedrijf, voeding en hout- en steenbewerking een slechts zeer relatief belang ⁽³³⁾.

Beschouwt men Turnhout derhalve als een geheel dan krijgt men de impressie dat deze stad haast uitsluitend van landbouw en weefnijverheid zou bestaan ⁽³⁴⁾, maar wanneer *intra* en *extra muros* afzonderlijk bekeken worden, verandert dit beeld wel tamelijk erg. Want, ofschoon de landbouw *intra muros* nog steeds de derde belangrijkste plaats bekleedt, komt hij in importantie maar heel ver achter de textiel en achter het dienstponeel, en is hij niet zo veel interessanter dan de handel. Trouwens binnen de stad ruimen textiel, dienstponeel en landbouw circa 25 % in voor andere beroepen, *extra muros* beslaan de overige professies slechts 2,79 % van het totaal. Op het platteland is vier vijfden van alle werkenden gebezigd in de landbouw, een goed tiende houdt zich onledig met de textielnijverheid waar deze laatste industrie ruim twee vijfden van alle stedelijke arbeidskrachten opsloopt. Daarenboven moet met klem gewezen worden op het zeer groot belang der dienstboden binnen de stadsmuren. Ze vormen haast één vierde van het gehele arbeidspotentieel ⁽³⁵⁾.

Er is dus een fundamenteel verschil tussen de economie van Turnhout *intra muros*, waar men een overwegend industrieel karakter, gesteund op de tijkfabricage, waarneemt, en deze van Turnhout *extra muros* dat vrijwel uitsluitend voor de landbouw leeft en waar de tijkindustrie voor een redelijk klein gedeelte der bevolking een bestaansmogelijkheid biedt.

En zoals gezegd, bijna de enige industrie die te Turnhout-stad een zeer groot belang heeft, althans zo men dit belang moet afwegen naar het aantal der beoefenaars, in de tijkindustrie.

(33) Nochtans moet men er rekening mee houden dat hun belang iets of wat kan opgevoerd worden, omdat bij die personen wier beroep niet vermeld werd, wel een aantal beoefenaars van zulke stielen zou kunnen voorkomen. Een al te grote verandering kan dit toch niet meebrengen.

(34) Ook voor drie andere Kempische steden zijn landbouw, textielnijverheid en dienstboden de basis van bestaan voor het grootste deel der bevolking. Geel leeft voor twee derden van de landbouw. Hoogstraten en vooral Herentals hebben een structuur die meer op deze van Turnhout gelijkt (cfr VERBEEEMEN, *Steden Antw. Kempen*, blz. 154).

(35) Er dient nochtans een voorbehoud gemaakt te worden. Want vele personen, betiteld als « domestique » zijn in dienst van tijkwevers of wevers. Zeer waarschijnlijk zijn een tamelijk groot aantal van deze « domestiques » te beschouwen als gasten. Binnen de stad zijn er aldus 74 personen, mogelijk neemt het percentage der eigenlijke dienstboden met een paar procenten af.

Want zijn er niet 10 fabricanten in tijken, en 130 tijkwevers, waar de overige 158 personen, als « wever » betitelt, eveneens meestal tijkwevers schijnen te zijn. Nochtans moet deze industrie op dit ogenblik geen bloeiperiode beleven, want 96 tijkwevers en 68 wevers binnen de stad en 12 tijkwevers en 32 wevers buiten de stad worden als « armen » opgegeven. Bovendien, in nota achteraan gevoegd bij de resultaten der telling wordt gezegd dat vele tijkwevers zeer arm zijn ⁽³⁶⁾.

Naast de tijkfabricatie moet ook aan de kantmakerij een zekere importantie toegekend worden. Er zijn immers 141 vrouwen die dit beroep uitoefenen, 5,39 % van alle gekende werkenden.

Verder is het nodig dat de aandacht getrokken wordt op het tamelijk groot getal geneverstokers, nl. dertien, en de twee steenbakkers, een elders niet zo veelvuldig voorkomend bedrijf.

2. Numerieke verhouding werkgever-werknemer.

De scheiding tussen personen die voor eigen rekening een bedrijf uitbaten en zij die dit niet doen is niet altijd gemakkelijk ⁽³⁷⁾. De hier voorgestelde getallen zijn dus slechts bij benadering juist en het gevolg van een enigszins subjectieve interpretatie.

	Zelfstandigen		Niet Zelfstandigen		Totaal	
	Intra muros	Extra muros	Intra muros	Extra muros	Zelfst.	Niet zelfst.
Mannen	359	354	505	187	713	692
Vrouwen	54	2	306	31	56	337
Dienstpersion.	—	—	390	44	—	434
« « bij landb.	—	—	33	348	—	381
	413	356	1.234	610	769	1.844

(36) « ...priester, wiens moeder in weynighe weken geleden is overleden, aen den H. Geestmeester heeft gedeclareert, dat van de ontrent hondert tijkwevers, die zijne moeder was hebbende, geen twee in staet zijn om eenighe lasten te betalen, doordien hij het meestendeel der selve soo haest die acht ofte veerthien daeghen sonder werck sijn geldt tot hunne subsistentie ende alimentatie moet avanceren ». (ARA, *Fisc. Off.*, reg. 379, f° 167 r°).

(37) Zo b.v. werden de personen als keuter aangeduid als personen

In totaal kent men 2.613 personen met een beroep; daarvan zijn er 29,43 % wat men als werkgever kon bestempelen, 70,57 als werknemers. *Intra muros* zijn deze verhoudingen 25,08 % baten, 74,92 % niet zelfstandigen. *Extra muros* daarentegen baten 36,85 % een bedrijf uit, 63,15 % doen dit niet ⁽³⁸⁾.

Binnen de stad zijn er dus heel wat meer personen in afhankelijk verband. De oorzaak hiervan ligt in het bestaan der tijkindustrie, waar slechts enkele werkelijk zelfstandige uitbaters een heel groot aantal personen werk verschaffen. Ook het hoge cijfer van het dienstpersioneel (23,62 % van alle personen *intra muros* waarvan het beroep aangeduid is) drukt het percent der zelfstandigen omlaag.

3. Procent der bevolking dat een beroep uitoefent.

32,20 % van de Turnhoutse bevolking heeft een beroep; van de bevolking boven de elf jaar is het zelfs 41,83 %. Vermits het beroep van inwonende ongehuwde kinderen niet vermeld werd is dit percent natuurlijk een minimum; waarschijnlijk ligt het percentage der werkenden tussen 35 en 40 % ⁽³⁹⁾.

Weer vindt men een licht verschil tussen de bevolking *intra* en *extra muros*. Binnen de stad werkt 32,06 % van de ganse bevolking, 40,86 % van de bevolking ouder dan elf jaar, op het platteland respectievelijk 30,71 % en 43,07 %. Deze cijfers zijn nochtans niet volledig betrouwbaar, vermits vooral binnen de

met een zelfstandige uitbating beschouwd, ook al moeten ze om in hun onderhoud te voorzien gedeeltelijk in dienst treden bij grotere boeren (cfr ARA, *Fisc. Off.*, reg. 379, f° 167 v° : « keuter deghene die een clijn laeure doen met ofte sonder peert, ende ten hoogste drij à vier beestiens, ende voor de meer wat voor andere in daghgeden wercken »).

Daarentegen werden de tijkwevers beschouwd als personen die geen eigen bedrijf uitbaten (cfr nota (36), ook al zijn er een aantal die dienstpersioneel bezitten. Zij zijn echter werklieden in dienst van de tijkfabrikanten, ofschoon zij in sommige gevallen een redelijke welstand blijken te genieten.

(38) Een verhouding van circa één derde werkgevers, één derde werknemers is normaal voor die tijd. Aldus zijn er te Geel in 1755 34,88 % zelfstandige uitbaters, te Herentals 36,07 %, te Hoogstraten 33,18 % (VERBEEMEN, *Steden Antw. Kempen*, blz. 155). Het percent van Turnhout ligt het laagst omdat de tijkwevers niet als werkelijk zelfstandig arbeidenden kunnen opgevat worden.

(39) Ook te Herentals, Hoogstraten en Geel komt men tot circa 40 % der bevolking die één of ander beroep uitoefenen. (VERBEEMEN, *Steden der Antwerpse Kempen*, blz. 156).

eigenlijke stad het beroep in vele gevallen niet aangetekend werd. Waarschijnlijk werkte een iets groter percentage der bevolking ouder dan elf jaar *intra muros* dan dit gebeurde *extra muros*.

B E S L U I T.

Turnhout is rond 1755 de belangrijkste stad der Antwerpse Kempen. Na Brussel, Antwerpen en Leuven is ze ten anderen de grootste stad van Brabant.

Op demografisch gebied staat ze er niet zo slecht voor. In verhouding met andere steden zijn er nogal veel kinderen en is het vrouwenoverschot niet zo geweldig groot. Juist zoals overal elders leveren families met twee en drie kinderen-onder-de-twaalf-jaar het grootste deel van de kinderbevolking.

Tussen Turnhout-stad en het er rond liggende platteland is echter een vrij groot vrouwenoverwicht, is het aantal kinderen veel groter dan in de stad, zijn er meer personen gehuwd. De oorzaak van dit onderscheid in de demografische structuur moet gezocht worden in het verschil der economie waarop hun bestaan rust. In de stad vindt men in hoofdzaak een industrieel georiënteerde huishouding, er buiten vormt de landbouw in overwelldigende mate de grondslag van de economie.

De nijverheid die te Turnhout beoefend wordt, en die alle andere bedrijven in de schaduw stelt, is de tijkfabricage. Maar of deze industrie werkelijk bloeit op dit ogenblik schijnt voor twijfel vatbaar te zijn, want te veel tijkwevers leiden een zeer karig bestaan.

(40) Z. : personen als zelfstandigen te beschouwen, dus uitbaters van een eigen bedrijf. N.Z. : personen als niet zelfstandigen te aanzien, dus niet voor eigen rekening werkend.

Bijlage : de uitgeoefende beroepen.

Z = zelfstandig
 NZ = niet-zelfstandig

	TURNHOUT	OUDE- TURNHOUT	BROEK- ZIJDE	ZEVER- DONK	AAN DE RIJERS	SCHUUR- HOVEN	RODE	KINTSCHOT	KORTEINEN	DIJKZIJDE	OOSTHOVEN	DARISDONK	HEIZIJDE	PAPENBRUGGE	BEGIJNHOF
Administratie	Z NZ (40)	Z NZ	Z NZ	Z NZ	Z NZ	Z NZ	Z NZ	Z NZ	Z NZ	Z NZ	Z NZ	Z NZ	Z NZ	Z NZ	Z NZ
Rechter	1														
bellemans	1	1													
controleur	1														
keurmeester	1														
garde	1														
schout	2														
postmeester	1														
dienaar van justitie	1	2													
ontvanger	1														
Textielindustrie (mannen)															
tijkwever	186	21	4							3	4				
fabrikant in tijken	6														
hekelaar	5			1											
spoeler	20														
fabrikant in lijnwaad	1														
hackwever	25			1											
wever	113		1	24							9		2	9	
draaier	2														
linnenwever	27														
scheerder	1														
blauwverver	3														
camrijger	1														

servietwever	1															
lijnwever		1	3								5		1			
spinner		1	1										1			
garenbleker			1										1			
lijnwaadwever											1		1			
wolspinner													1	1		
Textielindustrie (vrouwen)																
tijkweefster	4 (we)															
fabricante in tijken	4 (we)															
blauwverfster	1 (we)															
wolspinstster	1 (we)															
spinstster	48	9	2	5	1	3					5	2	2	2	62	
spoelster	15															
kantwerkster	61														80	
nestelwerkster															2	
breister	2														1	
Kledingbedrijf																
kleermaker	40	1												1		
mutsenmaker	1															
naaister	11															
snijer	2															5
Hoedenmaker	4															
Landbouw																
hovenier	34															
arbeider - handwerker	93	11	1	19		2	9									
keuter	24	15	4	70	1	3	31			1	24	1	18			
pachter		25	1		2	3	10	11	5		7	19	21			
landman - boer	2					3		2	6	23	11	7				

Lakennijverheid en Lakenhandel van Herentals in de 14e, 15e en 16e eeuw

door

J. R. VERELLEN

Inleiding.

Uit de Geschiedenis van Vlaanderen (1936-1949) en de Algemene Geschiedenis der Nederlanden (1949-) is genoeg bekend, dat het hertogdom Brabant op het graafschap Vlaanderen nagenoeg een eeuw ten achter was, zo voor de steden als voor de nijverheid. In Brabant zelf komt het noorden, voornamelijk de Antwerpse Kempen, ook later dan het zuiden tot volle bloei. Herentals krijgt namelijk eerst in 1209 zijn vrijheid, daarna gevolgd door Arendonk, Hoogstraten, Turnhout, en in 1303 zijn stadskeure.

Wel was Herentals toen, gelijk elke stad, zelfstandig, maar toch nauw verbonden met de andere steden, en zo konden meermaals de toestanden alhier met elders vergeleken en daarvoor verklaard worden.

Vooraf werd er naar gestreefd, het archiefmateriaal zo ordelijk en overzichtelijk mogelijk in te delen, en ten slotte, naast de ontwikkeling der nijverheid, ook een beeld van de uitvoer te schetsen.

Het eerste deel, de lezing van de studie, en het tweede deel, de tekst der bijlagen, zijn op elkaar afgestemd en vullen elkander aan.

OVERZICHT.

- I. Bronnen : archief en studiewerken.
- II. Loon van de volders : 1317, 1385.
- III. Privileges van de gilde : 1322, 1327, 1356, 1385.
- IV. Ambachtsbrieven : gereiders 1383, wevers 1389, volders 1412.
- V. Gildeboek van Herentals : vóór 1421 :
 - a) Rechtsmacht van de gilde;
 - b) Wol, werksters en wevers;
 - c) Volders en droogscheerders;
 - d) Kleurstoffen en ververs;
 - e) Koopmanschap ter plaats en op vrije markten.

Geachte Leden van "Taxandria",

Met dit laatste dubbel nummer is dan eindelijk de jaargang 1955 voltooid. Spoedig hopen we U ook de geplande uitgaven voor 1956 te kunnen toesturen; alleszins hopen we een aantal maanden van het opgelopen achterstel te kunnen goedmaken om geleidelijk weerom op het normale tijdstip het tijdschrift te laten verschijnen.

Dezer dagen werden reeds, hetzij door de post, hetzij door bode, de bijdrage voor 1956 geïnd. We durven erop rekenen dat eenieder is trouw gebleven en door zijn bijdrage ook verder nog de doelstellingen van Taxandria wil helpen verwezenlijken.

Mogen we vragen aan diegenen wier bijdrage tot nogtoe onbetaald bleef, dit thans nog te willen doen op postcheckrekening nr 412831 van de Oudheidkundige Kring Taxandria, p./adr. Adv. Fr. De Vel, de Merodelei 117, Turnhout.

De bijdrage voor beschermende leden is nog steeds 150 fr.; voor gewone leden 100 fr.; en voor de onderwijzers-leden 75 fr.

Bij voorbaat onze beste dank voor deze vriendelijke medewerking.

Het Bestuur.

VI. *Lakenhandel* : in Brabant en in de vreemde.

- Bijlagen*
- I. Privilegie van de lakengilde.
 - II. Binnen drie mijlen niet weven.
 - III. Ambachtsbrief van de volders.
 - IV. Gildeboek van Herentals.

I. Bronnen en Werken.

BIJZONDER ARCHIEF.

1. 1317, 25 november : Overeenkomst betreffende het loon van de volders. — Origineel, Rijksarchief Antwerpen, burgerlijk fonds Herentals, bijvoegsel n^r 14 (gekocht op de veiling Vander Straelen-Moons te Antwerpen 18 januari 1886). — Uitgave van de tekst in TAXANDRIA 1949, 1, blz. 29. ⁽¹⁾

2. 1322, 19 december : Hertogelijk privilegie van de lakengilde, deken en oudermans. — Copie in Adr. HEYLEN, *Analecta pleraque spectantia Diest et Herentals*, fol. 47 v°, Koninkl. Bibliotheek Brussel, afdeling handschriften, n^r 22481. ⁽²⁾

3. 1327, 20 december : Privilegie dat men noch weven noch vollen mag binnen drie mijlen. — Copie in Adr. HEYLEN, *Analecta*, fol. 48. ⁽³⁾

4. 1356, 1 december : Privilegie dat men de werkklok luiden mag. — Copie in Adr. HEYLEN, *Analecta*, fol. 49.

5. 1383, 24 maart : Ambachtsbrief van de gereiders en droogscheerders. — Copie in Stadsarchief Herentals, bundel 222/A, fol. 7 v°. — Uitg. TAXANDRIA, 1921, 1, blz. 10.

6. 1385 (n.s.), 9 februari : Privilegie hoe men de gildedeken kiezen zal. — Copie in Stadsarchief, bundel 221/A. — Uitg. WILLEMS, *Brabantse Yeesten*, II, 660 (volgens A-THYMO, II, fol. 275, r^o, in Stadsarchief Brussel).

7. 1385, 22 december : Nieuwe overeenkomst aangaande het loon van de volders. — Origineel, Alg. Rijksarchief Brussel, Charters van Brabant (verworven op de veiling Vander Straelen 1886). — Uitg Mina MERTENS, *Actes relatifs à l'administration des revenus domaniaux*, 1943, p. 155.

(1) De kataloog Van der Straelen vermeldde 14 charters van 1304 en later die hoofdzakelijk Herentals aanbelangen.

(2) De afschriften in ANALECTA werden door Adr. Heylen, volgens eigen getuigenis, genomen rond 1786 uit het Privilegieboek en de originelen, toen nog aanwezig op het Stadsarchief te Herentals.

(3) Nummers 2 en 3, ook in W. VAN SPILBEECK, *Geschiedenis van Herentals*, uit het weekblad HET KEMPENLAND overgedrukt op slechts enkele exemplaren, 1938, blz. 51 en 53 (naar Adr. HEYLEN, *Analecta*).

8. 1389 (n.s.), 4 januari. — Ambachtsbrief van de wolwevers. — Copie in Stadsarchief, bundel 222/A, fol. 1 r°. — Ook in Adr. Heylen, *Analecta*, (naar het origineel). — Uitg. TAXANDRIA, 1921, 1, blz. 14. (4)

9. 1412, 15 september: Ambachtsbrief van de volders. — Copie in Stadsarchief, bundel 222/A, fol. 13 v°.

10. 1421: Gildeboek, de meeste ordonnanties van vroeger zonder datum, en enkele van 1421, 1423, 1425 en 1447. — Origineel kohier, 16 folia, Stadsarchief bundel 222/A.

11. 1520 (n.s.), 17 januari: Ordonnantie om te verheffen de nering van de draperie. — Origineel kohier, 4 folia, Stadsarchief bundel 222/A.

b) VOORNAAMSTE STUDIEWERKEN.

1. AEBISCHER P., *Liégeois, Brabançons et Flamands à Fribourg au 15e siècle* (BULL. COM. R. HIST. 1926, REV. BELGE PHIL. ET HIST. 1928).

2. AMMAN H., *Deutschland und die Tuchindustrie Nordwesteuropas im Mittelalter* (HANSISCHE GESCHICHTSBLÄTTER, 72. Jahrg. S. 1-63).

3. BATTISTINI M., *La confrérie de Sainte-Barbe des Flamands à Florence*, (Bruxelles 1931, C.R.H.)

4. DES MAREZ G., *L'organisation du travail à Bruxelles au 15e siècle*, (Mémoires couronnés de l'Académie royale de Belgique, tome 65, 1904).

5. DE SMEDT O., *De Engelse natie te Antwerpen in de 16e eeuw*, d. II, Antwerpen 1954.

6. DOEHAERD RENÉE, *Comptes du tonlieu d'Anvers*, Bruxelles, 1947.

7. DOEHAERD RENÉE, *Notes sur le commerce du blé dans les Pays-Bas au 16e siècle*, (MISCELLANEA VANDER ESSEN, Bruxelles 1947).

8. DOEHAERD R., *L'expansion économique belge au Moyen-Age*, Bruxelles, 1946.

9. FAVRESSE F., *Actes intéressant la ville de Bruxelles*, (BULL. COM. R. HIST., 1938)

10. JOOSEN H., *Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière à Malines*, (BULL. C.R.H. 1935)

11. KERREMANS CH., *Etudes sur les circonscriptions judiciaires et administratives du Brabant*, Bruxelles, 1949.

(4) De verward gedrukte tekst in TAXANDRIA moet hersteld worden als volgt: Na blz. 15, 20e regel « twee jaren soe », voortgaan blz. 19, 5e regel « sal hi winnen » tot blz. 21, 12^e regel « ende daertoe soe »; daarna blz. 17, 43^e regel « mach hi kiezen » tot blz. 19, 4e regel « den ambachte voirs. »; daarna blz. 15, 33e regel « gheven elc » tot blz. 17, 42e regel « orboerlext daertoe »; daarna blz. 21, 13e regel « duncken » tot het einde.

12. LAURENT H., *Un grand commerce d'exportation. La draperie des Pays-Bas en France et dans les Pays Méditerranéens*, Paris, 1935.

13. MERTENS MINA, *Actes relatifs à l'administration des revenus domaniaux*, Bruxelles, 1943.

14. MERTENS M., *L'administration du domaine ducal en Brabant au Moyen-Age*, Bruxelles, 1954.

15. POERCK, GUY DE, *La draperie médiévale. T. I La technique... T. III Glossaire flamand*, Bruges, 1951.

16. SCHULTE A., *Geschichte der groszen Ravensburger Handelsgesellschaft*, I, 1923, II, III.

17. STURLER, J. DE, *Les relations politiques et les échanges commerciaux entre le duché de Brabant et l'Angleterre au Moyen-Age*, Paris, 1936. 122 - 338 - 400

18. RENKEN, *Der Handel der Königsberger Groszschäfterei des Deutschen Ordens mit Flandern um 1400*, Weimar, 1937.

19. VERLINDEN CH., *Brabants en Vlaams laken te Krakau op het einde der 14e eeuw*, (MED. KON. VL. ACAD.), Antwerpen, 1943.

20. WILLEMSSEN G., *La technique et l'organisation de la draperie à Bruges, à Gand et à Malines au milieu du 16e siècle*, (ANNALES AC. R. ARCH. BELG., 6e série, t. 8 et t. 9) 1920-1921.

II. Loon van de volders.

a) AKKOORD VAN 1317.

De oorkonde daarover van 25 december 1317 is het oudste spoor van lakennijverheid te Herentals. (5)

Naast het voldersloon, dat vooral een kwestie van sociale aard is en waarover verder, leert dit document ons heel wat over gilde en ambacht in 1317. Op te merken dat de lakengilde eerst in 1322 haar officieel privilege krijgt, en het voldersambacht zijn wettelijke erkenning in 1412.

Aan de een zijde staan, volgens de tekst, de poorters en gewandmakers of lakenmakers gemeenschappelijk die tot de lakengilde behoren. Aan de andere zijde, het gemene voldersambacht of ambacht van de volders gezamenlijk. In hun geschil over het voldersloon richten zich beide partijen tot de schout van Antwerpen, die hen ertoe beweegt, zo lakenmakers als volders, elk uit hun midden, met algemene toestemming, vier afgevaardigden te kiezen en om het vonnis te zenden.

De schepenen, gildedekens en oudermans te Antwerpen, stellen na ernstig verhoor en rijp beraad, het loon der volders vast. Beide partijen aanvaarden de uitspraak, en voor meer loon, voor staking en uittocht, de boete van honderd pond, waarvan

(5) Zie Archiefbronnen, 1.

een helft toekomt aan de heer en de andere helft aan de laken-gilde. Het stuk wordt van overheidswege bezegeld door de schout van Antwerpen en de drossaard van Brabant.

Het tarief, volgens de soorten van laken, met het loon voor meester en knapen, ziet er in 't kort uit als volgt :

1. van elk laken dat men heet dikkedunne, zes en een half oude grote tournoise; 2. van elk gestreept laken, vijf oude grote tournoise min vier penningen payments; 3. van alle driedraads laken, vijf oude grote tournoise; — van welke hoedanigheid of kleur het ook zij; uitgenomen wit laken en schaapvaarlaken, waarvan men verder zal geven zoals tot dan toe geplogen is ⁽⁶⁾.

Er worden dus te Herentals vermeld: dikkedunne, naar de ongelijke verdeling van de kettingdraden (ook te Ieper, en Leuven); gestreept, met allerhande kleuren in lengte of breedte (ook te Brugge, Diest en Antwerpen); driedraad, geweven van driemaal getwijnd garen (ook te Leuven en te Gent). Ook elders bestaan er loontarieven van die tijd: Brussel 1382, Leuven 1298, Antwerpen 1311. Die loonkwestie is zowat overal actueel geweest en later nog gebeven ⁽⁷⁾.

b) AKKOORD VAN 1385.

Een ander overeenkomst aangaande het loon van de volders werd gesloten 22 december 1385, tussen dezelfde partijen. Vorm en inhoud stemmen hoofdzakelijk overeen met 1317, behalve het volgende ⁽⁸⁾.

Vooreerst zullen de poorters en lakenmakers geven van elk laken, twee en dertig grote vlems, waarvan de (twee) knapen hebben, elk op zijn egge of hoek, elf grote vlems, en de meester tien grote vlems, op de boete, bij uittocht of staking, van een pond oude grote en op de verbeurte van het stadsrecht.

Bovendien beloven de volders, op dezelfde keur, niet meer omgang of inzameling te houden, noch wasgeld te zetten, noch kommer of belasting te gaderen, tenzij voor kaarsen of tent-rechten of in dienst van de hertog of in 't voeren van oorlog, gelijk de ambachten van de brouwers, bakkers, vleeshouwers en gereiders, en niet van de wollewevers (die hun brief slechts naderhand kregen in 1389).

⁽⁶⁾ « Scaepvaer » in de tekst. Mertens las elders « scaepbaren », Prims « schaepparen », Joosen « schaphaer » = misschien als schaap-schier, van nature grijs-bruin.

⁽⁷⁾ PRIMIS, *De eerste eeuw van de lakennijverheid te Antwerpen*, in ANTWERPS ARCHIEVENBLAD, 1928, blz. 132 en volg. — F. FAVRESSE, *op. cit.* p. 456.

⁽⁸⁾ Zie Archiefbronnen, 7.

Ten slotte, wie meer geeft of eist dan het vastgestelde loon, zou een gulden hellink verbeuren.

III. Hertogelijke privileges.

a) VAN DE GILDE, GILDEDEKEN EN OUDERMANS, 1322.

De privileges zijn van juridische aard, waardoor de hertog van zijn rechtsmacht meedeelt aan de stad ⁽⁹⁾.

Op 19 december 1322 staat Hertog Jan III aan de schepenen en goede lieden der poort van Herentals toe, dat haar wollewerk en al wat het laken en wollewerk aangaat, voortaan geregeerd wordt door een gilde, en dat de schepenen, met de schout, mogen kiezen en zetten elk jaar een gildedeken en vijf oudermans — welke laatste de macht hebben te manen en vonnis te wijzen van alle gebreken in het wollewerk, en boeten daarop te stellen — en dat de schout, schepenen, deken en oudermans mogen verordeningen maken, meerderen, minderen en veranderen, tot nut van het wollewerk.

Ook veroorlooft hij de goede lieden van Herentals, dat zij hun gewand of laken mogen bezegelen, en boeten daarbij heffen, een derde voor de hertog, een derde voor de gilde, en een derde voor de poort van Herentals.

De lakengilde van Antwerpen, terloops vermeld in 1290, verkreeg in 1306 haar instellingskeure en in 1308 haar eerste geschreven constituties. Die van Lier, in 1275 reeds haar officiële erkenning, en slechts in 1326 haar eerste statuten ⁽¹⁰⁾.

b) DAT MEN IN DRIE MIJLEN NIET WEVEN OF VOLLEN MAG. 1327.

Op 21 december 1327 vergunt Jan III ook aan de goede lieden der stad van Herentals, de getouwen en volkommen, die binnen drie mijlen in hun nabijheid staan buiten de vrijheid, in te halen en in te brengen, waar ook de gildedeken ze vindt, zodat men binnen de voorschreven grenzen noch weven noch vollen zal, en de getouwen en volkommen af te breken en binnen te voeren, of te doen afbreken en binnenvoeren ⁽¹¹⁾.

Zo gebeurde het ook dikwijls elders, b.v. voor Antwerpen in

⁽⁹⁾ Zie Archiefbronnen, 2, en Bijlage I.

⁽¹⁰⁾ PRIMIS, *De eerste eeuw, op. cit.*, blz. 121 en volg. — Daarbij VAN DE WEE, H., *Het sociaal-economisch leven te Lier*, in 'T LAND VAN RYEN, 1952-53.

⁽¹¹⁾ Zie Archiefbronnen, 3, en Bijlage II.

1328, beveelt de hertog dat men op drie mijlen geen laken noch wollewerk maken zal noch wat daartoe behoort, buiten vrije steden ⁽¹²⁾.

De Herentalse gildekeure werd ook elders tot voorbeeld genomen. Zo veroorlooft, in 1339, de heer van Hoogstraten Jan Van Cuyck aan de poorters van zijn vrijheid, dat zij beleid van wollewerksambacht of lakengilde onder hen mogen maken, met eigen gekozenen, statuten, rechtsmacht, keuren en breuken. De algemene inhoud stemt met het document van 1322 overeen, en de tekst zelf op 't einde zegt letterlijk: « naar de manier van 't ambacht der poort van Herentals » ⁽¹³⁾.

c) DAT MEN DE WERKKLOK LUIDEN MAG. 1356.

Wenceslas en Joanna, op 1 december 1356, vergunnen aan de vrijheid en de goede lieden van Herentals, dat zij voortaan altoos mogen doen luiden een werkklok, gelijk hun dat oorbaar of nuttig dunken zal tot profijt der stad ⁽¹⁴⁾.

d) HOE MEN DE GILDEDEKEN KIEZEN EN EDEN ZAL. 1385.

Luidens de brief van Joanna op 9 februari 1385 (n.s.) mogen de zeven schepenen met de vijf gezworenen der stad, eendrachtig of bij meerderheid van hen, voortaan alle jaren te Sint-Jansmis een gildedeken kiezen. De gildedeken zal voor de markgraaf of zijn stadhouder een openbare eed moeten afleggen, wel en getrouw dit jaar de gilde te regeren tot meeste profijt en nering van de stad, en alle breuken die aan de hertogin toebehoren, aan de markgraaf of stadhouder voort te brengen ⁽¹⁵⁾.

IV. Ambachtsbrieven.

a) OVET 'T ALGEMEEN.

De lakenambachten kregen hun officiële statuten voor en na 1400, binnen een tijdsbestek van 30 jaar: de gereiders en droogscheerders in 1383, de wolwevers in 1389, en de volders in 1412, alhoewel deze reeds als ambacht vermeld werden in de loontarieven van 1317 en 1385. De aanhef is steeds dezelfde: Wij, markgraaf van het land van Ryen, schout, schepenen en gezworenen der stad van Herentals, — vermits de goede knapen

⁽¹²⁾ PRIMIS, *De eerste eeuw*, op. cit., blz. 137.

⁽¹³⁾ E. ADRIAENSEN, *Hoogstraten, Verzameling van handschriften*, bl. 99.

⁽¹⁴⁾ Zie: Archiefbronnen, n° 4.

⁽¹⁵⁾ Archiefbronnen, n° 6.

van het ambacht begeerden te hebben keuren en profijtelijk zijn, — willekoren en veroorloven dat de goede knapen deze statuten onder hen vast en gestadig zullen houden.

De verschillende artikelen geven, voor elk ambacht als corporatie, de wederzijdse rechten en vooral verplichtingen aan. Het grootste aantal betreft al de lakenambachten, onder de lakengilde, slechts enkele, de gereiders, wolwevers, volders afzonderlijk ⁽¹⁶⁾.

Elk ambacht zal en mag twee, drie of vier gezworenen kiezen, die hun goed en nuttig daartoe dunken. En die zal hun de gildedeken voor wolwevers en volders, maar de schout voor de gereiders, eden, om goed getrouw te zijn en wel te houden naar hun vermogen, waar zij toe gekozen zijn, naar hun beste ver-zinnen, dat is, tot de keuren, punten en ordonnatiën van het ambacht te houden, naar inhoud van de ambachtsbrief (a. 24).

Zij mogen aan wie enige keure verbeurd heeft of enige kommer schuldig is, zijn ambacht verbieden, tot dat hij voldaan heeft (a. 35).

Zij moeten alle breuken ontvangen en voortbrengen aan de rechthebbenden, en op 't einde van hun dienstjaar, wanneer zij aftreden, rekening doen, en nieuw gezworenen kiezen (a. 31 en 25).

De nieuwe gezworenen mogen de oude ambachtsknaap aanlaten, of een nieuwe kiezen, en de deken zal hem eden (a. 26).

Wie de gezworenen aanvalt met kwade woorden, om wille van het ambacht, wordt beboet. Zo ook, wie wederspanning is (a. 19 en 29).

De gezworenen mogen de ambachtslieden door de gildedeken doen verhoren aan de heiligen (a. 12 en 14).

Wie van buiten in het ambacht wil komen, zal te voren poorter worden. De poorters genieten verschillende voorrechten, voor hen zelf, voor hun kinderen en hun weduwe (a. 16-18).

Wie binnen de vrijheid van Herentals, om geld of zijn brood te winnen, persen of scheerdissen zet om te gereiden of te scheren, alsook wie getouwen of volkommen wil zetten, moet in 't ambacht te voren zijn (a. 15).

Een meester-volder, die een leer-knaap neemt, zal hem nemen een jaar lang, een meester-wever vier jaar, en hij zal hem

⁽¹⁶⁾ Archiefbronnen, n° 9. — Ook Bijlage III. Al de artikelen (a. 1, enz.) in dit hoofdstuk verwijzen naar de voldersbrief.

nemen vóór de gezworenen, en hem een vast bepaald loon betalen (a. 3-4).

De goede knapen van het ambacht mogen hun kommer van tenten of van kaarsen, hun kommer in oorlog of anderszins gedaan, onder hen zetten en inzamelen (a. 27).

Wanneer men uittrekt ten oorlog, mogen zij twee of drie van hen kiezen en thuis laten, om proviand te maken en na te zenden (a. 28).

Wie van diefte had terechtgestaan zou zijn ambacht verbeuren en het niet meer verkrijgen (a. 32-33).

De meeste straffen zijn geldboeten, te delen in drieën, aan de heer, de stad en het ambacht (a. 1 en passim).

b) IN 'T BIZONDER : GEREIDERS, WOLWEVERS, VOLDERS.

De *gereiders en scheerders* zijn verplicht naar de eerste mis, de bruiloft of de lijkdienst te gaan van iemand of iemands kind, die in 't ambacht zijn.

De *wevers* moeten werken met de stadsklok. Zij mogen op heiligenavond en Zaterdag na de noon niet werken, dan om een vastbepaalde reden bij noodzaak. De werkloze en werkzoekende hebben, zoals tot dan toe, hun plaats van verhuring op het kerkhof (zoals te Mechelen bij Sint-Rombouts) ⁽¹⁷⁾.

Niemand van buiten mag binnen werken, tenzij met een brief, dat hij het ambacht in vrije steden geleerd heeft en van goede faam is. Zij gaan te werk op Pasen, Beloken-Paasavond, Sinksen, Beloken-Sinksenavond, Kerstavond en Driekoningenavond. Voor lediggang of werkstaking vallen ze in de boet, voor uitgang of uittocht verliezen ze bovendien hun ambacht een jaar. De gezworenen mogen, in de winter, als 't zo zeer vriest dat het de poorters niet voordelig is laken te weven, het werk doen stilleggen.

De *volders* zullen niet meer vollen, dan in twee dagen een laken of een wasstuk van 42 ellen (a. 1). Geen meester zal werken of doen werken over kom (a. 6). Arbeid en loon van de gezellen worden zorgvuldig bepaald; zo moet de meester zijn knapen hun loon van de week uitbetalen de zaterdag of de maandag daarna ten laatste (12, 8-11, 39-41). Meester of knaap mag niet uit het plankier gaan zonder nederkleed of zonder doek (a. 14). Wie beslagen werk laat liggen en zijn meester

⁽¹⁷⁾ JOOSEN, *op. cit.*, *Recueil*, p. 464, 1270.

ontgaat, moet buiten de geldboete, een bedevaart doen naar Keulen, eer hij binnen Herentals werken mag (a. 20) ⁽¹⁸⁾.

Wie uitgang of lediggang maakte en niet werken wilde voor het door de stad vastgestelde loon, verbeurde een jaar de stad en mocht daarna niet weder inkomen zonder toestemming, op straf van een roede muur te maken (a. 21-22) ⁽¹⁹⁾.

Wie in 't ambacht en poorter is, zal zes weken voor elke van de vier jaarmarkten, dat is, voor de twee markten van Antwerpen en voor de twee markten van Bergen-op-Zoom, binnen Herentals moeten werken (a. 23). Een volder die putierschap bedreef of een huis van ontucht hield, zou binnen Herentals niet mogen werken (a. 34). De volder, die in 't ambacht bijeen wezende, kwade eden zweert, valt in de boete (a. 43, en verder 2, 13, 28, 30, 36-38, en 42).

V. Gildeboek van Herentals.

a) RECHTSMACHT VAN DE LAKENGILDE.

Het gildeboek bevat een groot aantal verordeningen, zonder veel samenhang, naar gelang de noodwendigheden opgetekend, meest voor 1421 en nadien vermeerderd, over de gebruikte grondstoffen, en vooral over het werk van de gespecialiseerde werkliedenklassen in het productieproces van wol tot laken. Het zijn als zoveel bepalingen van economische orde, betreffende een georganiseerde stadsnijverheid, die bijzonder hoge technische eisen stelt en hoofdzakelijk op uitvoerhandel naar het buitenland gericht is ⁽²⁰⁾.

Wat we over de jurisdictie van de lakengilde reeds gedeeltelijk weten, wordt aangevuld en duidelijk samengevat in de *Costuymen van Herentals*, die in 1559 werden overgemaakt te Brussel, maar volgens de inleiding, altijd bij mans gedenken onderhouden zijn :

1. De schepenen, gezworenen en raad eligeren elk jaar een deken en vijf oudermans, die 't recht bezitten op de lakengilde alle acht dagen donderdags.

2. Voor dezen behoort te rechte al hetgeen het wolwerk aangaat, en schulden die daaruit voortspruiten.

⁽¹⁸⁾ Gulde Ordonnantie Turnhout, 1423, f. 28, ook weg naar Keulen.

⁽¹⁹⁾ Zelfde straf in Keuren van Herentals, 1422, fol. 17 v°.

⁽²⁰⁾ PRIMIS, *Statuten van de Antw. Lakengilde begin 16^e eeuw*, in *VERSL. VL. AC. 1939*, bl. 19-46. — *ID. Gesch. Antw. XVII*, bl. 1-24. — Zie : *Archiefbronnen*, n° 10. — Bijlage IV.

3. Sententiën gegeven bij oudermans ter manisse van de deken zijn appellabel voor schepenen, gezworenen en raad der stad van Herentals.

4. De deken mag, om te visiteren of iets tegen der gilde smaad of tegen der gilde recht naar inhoud van het gildeboek gedaan werd, doen opendoen al de huizen waar men met wolwerk omgaat, en de inwoners zijn gehouden de opening te doen.

5. De vonnissen bij de oudermans van de lakenhalle gegeven, mag de deken ter executie stellen, voor zoveel hij wolwerk vindt dat de gecondemneerde toebehoort, als klederen en dergelijke; en indien hij daarmee niet toekwam, zo moet hij, ten verzoeken van partijen, de acte condemnatoir leveren aan de schout, die de andere goederen van de gecondemneerde voorts tot voldoening executeert.

6. De schout is gehouden te eden de gezworenen van alle ambachten (ook van de gereiders en droogscheerders), behalve van wolwevers en volders, hetgeen de deken van de lakenhalle competeert te doen ⁽²¹⁾.

Hier volgt nu wat het gildeboek leert, vooreerst over de rechtsmacht. Degenen die der gilde recht houden, waaronder de *deken en oudermans*, maar ook de zegelaars, meters en waardeerders, alsook de gildeknaap zijn, mag men niet smaden (a. 8-11) ⁽²²⁾.

De deken kan beslag leggen op wolwerk, in de vroente leiden wie geen borg stelt of voor schuld verwonnen wordt (a. 15-18).

Voor elk hoofdvonnissen, dat de oudermans halen, zal degene die achterblijft drie gelten Rijnwijn geven (a. 72).

De gildedeken of zijn stadhouder mogen eenieder verhoren aan de heiligen van alle zaken die der gilde smaad aangaan. En hij zal rechter en maner zijn, en de oudermans wijzers, van al wat van het wolwerk komt (a. 110).

De deken en oudermans kunnen aan de vrouwen momboors geven in het gerecht, en ook buiten gerecht (a. 130. 164). Bijzondere gevallen zijn: de schuldenaar, de voortvluchtige, het dagement, en de proceduur onder een volgende deken (a. 1-5).

Over *zegelaars en waardeerders* wordt zeer dikwijls gesproken.

⁽²¹⁾ Costuyemen van Herentals, kapittel 18, handschrift op het Stadsarchief, n° 131. — Ook uitg. DE LONGE, soms met andere lezing.

⁽²²⁾ De nummers (a. 1 enz.) verwijzen naar de door ons genummerde artikelen van het Gildeboek in Bijlage IV. — Herentals heeft 235 artikelen, Turnhout 94 waarvan 50 blijkbaar overeenstemmen met Herentals.

Er zijn drie zegelaars, die alle lakenen zegelen die zegelenswaard zijn, en in hun afwezigheid mogen de oudermans omgaan zegelen (a. 32, 43). De zegelaars mogen ook ontzegelen (a. 51, 52). Zij mogen hun eigen laken niet zegelen, en zijn verplicht te komen, wanneer zij door de ramers verzocht worden (a. 112-116).

Men zal de lakenen meten in 't gildehuis uit de volderij, en daartoe zetten vier waardeerders om ze te waarden van rechts en averechts; en de lakenen die hun voldoen, zullen zij een teken geven, en die niet voldoen, een bijteken/ (a. 67).

Indien een laken afgekeurd wordt door de meters, als door de volders te luttel geruwd en gekaard, en in geval de zegelaars bevonden op de ramen, dat het niet genoeg geruwd en gekaard was, dan zullen de zegelaars dat laken doen ruwen en kaarden zo dikwijls totdat het goed genoeg is (a. 75).

De waardeerders van het laken zitten, van Allerheiligen tot maart, drie uren voor de noon en drie uren daarna (a. 21). De waarderders van de verwers zitten dinsdag, donderdag en zaterdag, van 9 tot 11 en van 1 tot 3 uur in 't gildehuis (a. 142-144). De deken zal zetten drie goede knapen, om aluin, mede en verfstoffen te waarden (a. 150). Het streng en veelvuldig toezicht bedoelt de beste onberispelijke hoedanigheid.

De bollaards of gerechtsboden moeten het recht der gilde verwaren, en alle zaken de gilde aangaande bij de deken aanbrengen (a. 13, 14). (Zie verder: a. 47, 48, 90, 95, 109, 111, 145, 163).

b) WOL EN WEVEN.

De lakenproductie veronderstelt als grondstof de wol, en vooral de menigvuldige bewerkingen ervan, vooraleer het weefsel tot bruikbaar, duurzaam en sierlijk laken wordt. Om dat te verstaan zijn enige begrippen van technische aard onmisbaar ⁽²³⁾.

Van wol tot laken, en vooreerst van wol tot garen, eer men met het weven kan beginnen. De Engelse wol, hier gelijk elders, werd meest gebruikt.

Men zal geen pokskens wol, dat is Schotse noch Spaanse wol, mogen tot laken doen maken. Ook geen peelwolle mogen doen tot de lakenen, uitgenomen dan die van Ierlandse of Engelse

⁽²³⁾ G. DE POERCK, *La draperie médiévale*, op cit., 1951; G. WILLEMSSEN, *La technique*, op cit., 1920-21.

vellen gekomen zijn; en van die wol mag men doen tot elk laken een derde deel, en twee delen tijdwol, die op de juiste tijd in Mei geschoren is. Tot de stukken mag men peelwol doen, zoveel men wil (a. 87-89).

Van Allerheiligen 1447 werd niet alleen Schotse en Spaanse, maar ook Casteelse (van Castilië, Spanje), Barwykse (Berwick, Schotland) en Rijnse wol verboden. Zulke wol in voorraad moest voor Kerstmis geweven of ten minste blauw geverfd zijn (a. 184, 185).

Het is verboden gesmoute of geverfde wol, gesmout of geverfd garen binnen Herentals te kopen, tenzij men betoonde van waar het kwam, namelijk van goede zalf of boter, en van rechte hand (a. 23, 94).

Dat werd in 1427 nog nader bepaald: Wie voortaan gesmoute wol of gesmout garen koopt of verkoopt zonder oorkonde in presentie van twee poorters, moet een weg gaan naar Milaan ⁽²⁴⁾.

Ook verboden buiten of binnen Herentals tegen dorpslieden garen te kopen, dat daar gekemd of gesponnen is. Eveneens gehoute wol (van bresilhout rose geverfd), of gemede wol (van mede, rood) te mengen met grein (scharlokenrood) (a. 24, 25).

Niemand van buiten mag wol kopen in Herentals op een markttag vóór tien uur, uitgezonderd de vier dagen in de jaar-markten, of de koop ware te niet (a. 7).

Als *wolwerksters* worden genoemd: de pluksters en nopsters, de kemsters en spinsters. Voor hen is het vooral een kwestie van loon, stuk- of dagloon.

Niemand zal wol plukken met de steen (\pm 6,3 kgr.), dan in het huis van de poorters. Van een steen wol te plukken, 10 vlieguit; en de huisvrouw mag desnoods opnieuw en beter doen plukken (a. 104, 105).

In 1441 de 26 mei, werd geordineerd bij de heer, met der stad oud en nieuw recht, en met de gilde, dat men zal geven de pluksters en nopsters van dagloon, volgens het seizoen: a) in 't langste van 't jaar, te weten in mei, juni, juli en augustus, een oudbutten; b) in de kortste tijd, november, december, januari en februari, een Vlaamse kromsteert; c) in de middeltijd, september, oktober, maart en april, een stuiver (a. 166-168) ⁽²⁵⁾.

De nopsters, die niet gevoeglijk wolvlokken zuiveren of laken van oneffenheden verwijderen in de nopperij, worden beboet.

(24) Keuren van Herentals, stadsarchief, n° 123, fol. 19 v°.

(25) DES MAREZ, chap. II, § 4.

Gebeurt het in 't huis van de eigenaar, dan staat deze in voor de boet. Zo ook wie 's nachts laken doet noppen (a. 44, 45, 131). Hun dagloon is hetzelfde als van de wolpluksters (a. 166-168).

Men zal geven een steen witte wol te kemmen, een oude boddrager; van een steen bleke of blauwe wol, vijf plakken; van een steen grauwe of gemengde wol, eveneens vijf plakken (a. 169-171).

Enige kemsters, die zo zalig waren dat ze geld hadden, mogen dat geld aan ander eerbare personen onder geven, om daarmede laken te doen maken (a. 195). Een kemster die om loon kempt, mag geen laken maken; niet meer dan twee steen wol en geen gewicht in huis hebben; de wol van een poorter niet langer dan veertien nachten onder houden: de gildeknaap zou slecht gekemde wol scheuren, om opnieuw te verkemmen zonder loon (a. 196-200).

Wie kammen verhuurt om mee te laten kemmen, die te kort zijn, verbeurt de kammen. De kemster die zelf kammen heeft die te kort zijn en daarmede kempt, ziet die kammen stukslaan. Niemand zal kammen scherpen dan naar de Mechelse breedte en lengte. De vrouw of kinderen van een wever, die een weegschaal in huis heeft, mogen hun kamwol daar niet mee wegen. Ook mag niemand wol van buiten kemmen of spinnen (a. 201-205).

Een spinster zal geen wol innemen van wevel of van werp, dit is van inslag- of kettinggaren, van twee of meer personen (a. 108). Zij die kwaad wevel spint, verbeurt haar loon. Van een pond wevel te spinnen, ontvangt zij zeven vlieguit (a. 132, 172).

Hij die met ijzeren spullen, verbeurt twaalf grote brabants elke maal, en de knapen 2 grote: het betreft hier blijkbaar een speciaal mannenwerk (a. 107).

Nadat het garen getwint is tot twist (een of meermaals gedubbelde draad), komt nog vóór het weven, het *scheren*, in de bijzondere betekenis van: de overlangse kettingdraden, het aantal dikwijls in honderdtallen hoog gerekend, op het scheerhout spannen en afknippen ⁽²⁶⁾.

Alle lakenen die men in Herentals maakt, zal men tot een lengte scheren, en de deken zal alle scheerhouten meten en tekenen. Elk laken doorgaans 42 ellen lang en 't half laken 21 (a. 55, 56).

⁽²⁶⁾ G. WILLEMSSEN, *op. cit.*, p. 36; G. DE POERCK, *op. cit.*, ch. II, § 2.

Alle brede lakenen zal men scheren 5 ellen langer dan andere, en niet zetten onder 60 twiste drie ellen breed, en 10 twiste buiten scheren, te weten 70 twiste hoog. Zij moeten in 't meethuis 9 vierendeel breed blijven binnen lijst, en 35 lang (a. 96-98, 83).

Sedert 1423 (alle lakenen scheren 58 twiste hoog, en zetten twee twiste buiten de drie ellen in de weverskam 56 (a. 188, 119)).

Sedert 1425, alle grauwe lakenen onder 56 twiste niet scheren, en anderhalf el langer dan andere (a. 99-101).

Sedert 1447, de beste lakenen van de vier zegels scheren 60 hoog, en op het getouw zetten met kam 56 (a. 186 en 83, 84).

Wat het *weven* betreft, men mag geen lakenen of stukken buiten Herentals doen weven. Geen laken van vlokken of afval, van drom of overgeschoten draad, van noppen of knopen maken, — tenzij elk voor zich zelf, voor zijn kinderen of huisgezin, of om aan God te geven zonder verkopen. Ook mag ieder laken maken, hoedanig ook, dat niet van verboden wol of verf is (a. 22, 26, 27).

Elk laken, om zegelenswaard te zijn, moet van het touw gevallen 40 ellen lang zijn, en op het raam 11 vierendeel breed, en met boter gesmout (a. 80, 40, 86).

Van laken dat te klein of slecht van weefsel is, snijdt men een lijst af. En laken, niet goed van wol, wordt in drie stukken gesneden (a. 34, 59, 50).

Een meester die een laken misweeft, moet het beteren, zonder loon voor die laatste arbeid te ontvangen (a. 81, 79). Geen laken weven met een slag, en niet dunner weven op 't einde dan in 't midden (a. 102-103, 159, 183). (Zie ook a. 79, 81).

c) VOLLEN EN DROOGSCHEREN.

Vóór het vollen, en ook daarna, wordt het laken herhaaldelijk onderzocht op de peertse in 't waardeerhuis.

Alle blauwe, bleke en grauwe lakenen moet men eerst brengen bij de waardeerders, of ze wel genopt en gezuiverd zijn (a. 19, 29). Men mag geen lakenen of stukken eerden, vooraleer ze gemeten zijn in 't loodhuis en voorzien van een lood (a. 126, 129).

Alle witte lakenen moet men ter peertse brengen om getekend te worden, vooraleer ze te vollen. Witte lakenen die men rood wil maken, moeten blauwe lijsten hebben; en als zij gerekt zijn, zal men ze weder ter peertse brengen, om te zien of zij

genoeg gevold zijn en gezuiverd en gelijk van garen (a. 188, 189).

Het vollen heeft voor doel, het laken in pottbakkersaarde te weken, en te bewerken, om het dikker of voller en steviger te maken (27).

Men zal de lakenen open in hun aarde muiken omtrent 2 uur lang, en tot elk wit laken doen 3 kluiten zware aarde; als het geschuurd is, 2 kluiten, en als het dik gevold is, nog twee. Voor blauwe en bleke lakenen, 4 kluiten in de eerste muik (a. 123, 122).

Wanneer een volder dik vollen wil, zal hij bij elk water het laken uitrekken vóór de kom, en dan het laken overslaan, lengte en breedte, en verzien waar 't laken heen wil, en dienvolgens het bewerken en vollen, gedraaid en ongedraaid (a. 128).

Grauwe en gemengde lakenen zal men vollen tussen 31 en 30 ellen lang, blauwe lakenen tussen 32 en 31, witte en verflakenen tussen 33 en 32 (a. 60-66).

Een volder die korter volde dan voorschreven is, wordt beboet. Zo ook, die een laken smoutvuil maakte (a. 71, 106). Het laken mag geen kleven vertonen, en niet misvold zijn (a. 119-121).

Over het *loon* hadden de volders reeds vroeger in 1317 en 1385 geklaagd. Wie voor het door de stad bepaalde loon niet werken wil, verbeurt zijn ambacht een jaar (a. 70).

In het gildebok staat er uitdrukkelijk: Gezien de klacht en het verzoek der gezworenen van het volambacht, dat hun loon veel geringer is dan in andere steden, wordt door de heer, door de stad en met de gilde geordineerd, dat men van elk laken te vollen geven zal 24 nieuwe groten, waarvan 6 voor de meesters en 18 voor de knapen (a. 73, 74). In 1441 en daarna, werd het voldersloon opnieuw verhoogd, wat betreft de Engelse en Ierse lakenen (a. 173, 175-179).

Na het vollen komt het *ruwen* of opkammen met kaarden. Dan behoort het aan de gereiders en droogscheerders, het laken verder te bereiden voor de verkoop, door het herhaaldelijk te *scheren*, in de tweede betekenis van het woord, d.i. de haartjes van het weefsel op gelijke lengte af te snijden op de scheerdis met scharen. Ten slotte wordt het laken op de ramen uitgerekt, en kan het gezegeld worden (28).

(27) G. DE POERCK, chap. III, § 6; WILLEMSEN, p. 60.

(28) G. WILLEMSEN, *op. cit.*, p. 109; G. DE POERCK, *op. cit.*, chap. IV.

Wanneer de lakenen dik gevold zijn, zal men ze moeten kaarden met vier drachten zachte kaarden, en voorts met scherpe kaarden, en daarna met ruwe kaarden (a. 124, 125, 127).

Wie een laken korter scheerde dan het gildeboek begrijpt, zal alle schade daarvan komende vergoeden (a. 77, 78).

Het is op de ramen dat de zegelaars het laken onderzoeken (a. 57-58). Het laken dat zij niet volzegelen, tekenen zij met een ijzer, dat alle jaren vernieuwd wordt (a. 16). Vernielingen aan 't laken moedwillig toegebracht in 't gildehuis aan de ramen of elders, worden door de deken gerechtelijk vervolgd (a. 190).

Wie van buiten laken wil doen maken in Herentals, dat mag hij op zijn accijnsen, maar men zou ze niet zegelen, al waren zij zegelenswaard. Zeker geen laken, buiten gemaakt. Wie bedrog pleegt voor zegel of lood, verbeurt het laken (a. 31, 33, 35-36, 39.)

Men zal zegelen al degenen die binnen de vrijheid en klokslag van Herentals woonachtig zijn en die poorters zijn; maar niet degenen die geen poorters zijn, uitgenomen begijnen, ongehuwde knechten, meiden, weduwen en weduwnaars (a. 37, 38) ⁽²⁹⁾.

d) KLEURSTOFFEN EN VERVERS.

Het verven kon gebeuren aan de wol of het garen, ook aan het weefsel. De voornaamste *kleurstoffen* waren: *wede*, voor blauw, van sap van bladeren, gegist en gedroogd tot koek of poeder, uit Noord-Frankrijk; *mede* voor rood, van wortelen geraspt tot poeder, gekweekt zelfs te Iperen; *woude*, voor geel, getrokken uit een reseda-achtige plant, van Europa.

Voor rood en samengestelde kleuren werd hun verbinding met wol slechts duurzaam door een bijtmiddel, voornamelijk aluin, een sterk samentrekkende deltfoot uit zwavelzuur dubbels-zout, uit de mijnen van het Zuiden.

In elke enkelvoudige en samengestelde kleur bestonden er schakeringen als in een nieuwe regenboog ⁽³⁰⁾.

— Alle *verflakenen* moeten op de ramen elf vierendeel breed zijn, en droog (a. 58, 140). Een verver, die een laken misverft, verliest zijn loon; wie met kalk schoudt, verbeurt zijn ambacht; wie verft men valse verf, staat ter correctie van de heer en de stad (a. 28-30). Geen verver zal meer dan vier lakenen in een-

⁽²⁹⁾ Gildeboek Herentals: eenlogene knechten meysenen; Gilde ordonnantie Turnhout: eenloken meysens; VERDAM 1949: eenlopen-(d)e.

⁽³⁰⁾ H. LAURENT, *op. cit.*, p. 210; G. DE POERCK, *op. cit.*, cap. V.

maal zieden, en met geen oude zode (a. 136). Men zal elk laken schouden met een half muddeken asse (a. 149). De deken zal alle ververs mogen verhoren aan de heiligen, en, als de stad het begeert, ze moeten verhoren voor de schepenen, gezworenen en de gilde, bijzonder op het gewicht en de verven (a. 138, 139, 157).

— *Blauw* verven geschiedde met *wede*. Blauw was, na het scharlaken-rood, de lievelingskleur. Het diende tevens als basis voor andere kleuren. Vandaar de voorrang van de blauwververs of weders.

De weders ontvangen van elk staal of laken op staal geweed, drie gulden peters, in gereed geld. Is het niet in gereed geld, dan drie Rijnse gulden, te betalen binnen het half of het heel jaar (a. 179-182). Geen weder mag laken naar het staalhuis brengen tenzij het te voren genoeg gespoeld is (a. 193).

— *Rood* verft men met *mede*. Daarbij, als bijt- en bindmiddel, gebruikt men aluin.

Alle aluin zal men waarderen, 't zij binnen 't zij buiten gekocht (a. 133-135). Men zal tot elk zwart laken doen 4 pond aluin, en tot alle ander laken vier en een half pond (a. 137).

Men mag geen Zeeuwse kreppe of mede verwerken in Herentals anders dan op de Brugse keur (a. 117). Geen poorter of ingezetene mag brengen in Herentals foelie (schors van muskaatnoot), biljoen (vervalste verf) of gemul (opgeveegd vuil) (a. 156, 158). Tot alle verven, waarmee men rode of sangwin ziedt, zal men doen een muddeken zemelen (a. 147). Alle mede, om rode of sangwine te meden, zal zijn goede gekeurde krepmede (a. 148). Op een rood laken zal men doen 26 pond krepmede; op een sangwin, 20 pond: een zwart laken, 12 pond goede gemene of beroofde mede (met de roef der wortelen) (a. 152, 154, 155). Indien een roodverver een laken, dat gewaardeerd is, misziedt, moet hij het beteren op zijn kost (a. 141 en 140).

— *Geel* bekomt men met *woude*. Dient minder op zich zelf, dan wel als basis voor andere kleuren.

— *Zwart* veronderstelt reeds een grond van blauw, en *groen* een grond van geel.

Van rood of sangwin zal men zieden zwart en groen laken (a. 147). Tot elk laken groen te maken, zal men doen anderhalf pond woude (a. 137). Men zal van geen grauw laken, noch van laken dat rood, sangwin of gemeed of gewoud is, zwart laken maken, dat men zegelen zal of in de vouw leggen (a. 151). Geordineerd bij de heer, met de stad nieuw en oud recht, alsook met de gilde, dat men geen gesproet of gespikkeld laken mag in de vouw leggen (a.161, 91-93).

e) KOOPMANSCHAP TER PLAATSE
EN OP VRIJE MARKTEN.

Vooreerst het kopen en verkopen *te Herentals*.

Wie binnen Herentals laken koopt, zal poorter moeten zijn, of hij zal buiten ter markt onder die van Herentals niet mogen staan noch laken verkopen (a. 218). Een poorter, bij een koop van stukwerk of van laken dat men uitsnijdt ter markt, mag aan een andere die geen poorter is, de koop ontzeggen (a. 6).

Wie zijn laken buiten vrijheid verkopen wil, zal het leveren 36 ellen lang en niet langer (a. 215). Van elk laken dat men verkoopt, zal men geven te samenkoop of makelaardij, 6 grote vlems, en van elk grauww laken 4 grote (a. 216). Een waard mag omgaan en samenkoop heffen met een koopman (a. 217). Niemand mag een koopman achterna gaan voor andermans pijn of uitstalling, of op de markt buiten zijn eigen staanplaats (a. 207).

Sommige gebreken worden getekend op het laken, of men moet het aan de koopman zeggen voor de koop ((a. 41, 42, 76, 194). Het laken wordt gelood van de accijnzen (a. 49, 54, 85).

Alle laken of stukken van buiten, die van vlokken of van noppen of van gekaarde wol gemaakt zijn, zal men verkopen op de muur van de Pensepoel (a. 12). Niemand zal laken of stukken van buiten doen zegelen of loden (a. 33). Wie enig laken dat buiten Herentals gemaakt is, kocht en verfd om dat te vermommen, mag het niet onder ons laken en in ons lakenhuis verkopen (a. 210).

Een koopman van binnen of van buiten die vreemde stukken maandags op de markt verkoopt, moet met de stukken van buiten staan over de steenweg te Jans Vermeere waart, en met de stukken hier binnen gemaakt, voor Onze Lieve Vrouw van de halle (a. 212, 213). Eenieder van binnen mag laken kopen waar het hem belijft, hetzij op de halle, hetzij in de gereiderij (a. 214). (Zie verder : a. 174, 187, 206).

Het volgende betreft de uitvoer naar vreemde markten, namelijk *Antwerpen en Bergen-op-Zoom, Brugge en Frankfort* ⁽³¹⁾.

Zij die met laken van Herentals uittrekken naar vrije markten, zullen daar een huis of twee drie huren, tot hun meeste

(31) Herentals bezat een eigen halle te Antwerpen en te Frankfort (daarover verder).

profijt met gemeenschappelijk overleg, en ieder zal daar zijn plaats innemen, volgens lot en kavel. Maar zij mogen geen laken buiten Herentals gemaakt, onder ons laken zetten, uitgenomen gestreept voederlaken en Borkels grauww laken. Alle reglementen daar met de deken of zijn plaatsvervanger gemaakt, moeten zij onderhouden (at. 208, 209, 211).

Geen poorter hetzij meester hetzij knaap, zal uitgaan noch uit zijn zes weken lang voor de vier markten, te weten, voor de twee markten van *Bergen-op-Zoom* en voor de twee markten van *Antwerpen*. (Dat was ook reeds bepaald in de ambachtsbrief der volders van 1412, art. 23.) (Gildeboek, a. 68, 69).

Eenieder die naar Antwerpen wil trekken in beide de markten, moet zijn laken opgezet hebben in 't lakenhuis op de maandag vóór de noen (a. 192).

De gildedeken moet op elke markt te *Frankfort* zijn stadhouder zetten, als hij zelf niet gaat (a. 191). Men zal vier waardeerders aanstellen om het laken, dat men begeert te voeren naar Frankfort en de Rijn, te tekenen (a. 219). Men mag geen ongezegeld laken naar Frankfort noch opwaarts voeren, tenzij gekrompen en geschoren (a. 162).

Geen ingezetene zal naar Keulen, Frankfort of verder opwaarts, meer dan 40 lakenen voeren, noch delen met anderen, tenzij bij noodzaak (a. 224, 225). Niemand zal laken verkopen te Frankfort in de hal, onder die van Herentals, dan poorters en poortersessen van Herentals (a. 226, 227).

Al degenen die naar *Frankfort* trekken, moeten hun laken beslagen en geladen hebben voor de herfstmarkt vier dagen na Onze Lieve Vrouw half oogst, en voor de vastenmarkt eif dagen voor groot vastenavond. En niet hoger beslaan dan 15 lakenen hoog. En in de gilde vergaderen op een bepaalde dag, of niet mogen meegaan (at. 229-231).

Wie te *Frankfort* of opwaarts zijn portie niet uitverkocht, mag zijn portie tot 40 lakenen opvoeren, met degene die daar bleven staan (a. 220).

Wie naar *Brugge* zijn portie laken voerde en een deel verkocht, mag in sommige gevallen wederom zijn portie te Herentals halen of doen halen (a. 221-223).

Inbreuken op de verordeningen tijdens de reizen naar *Frankfort* of *Brugge* worden vervolgd door de deken (a. 228, 232-235).

VI. Lakenhandel in binnen- en buitenland.

a) IN HET HERTOGDOM BRABANT.

Het gildebboek van 1421 vermeldt de *lakenhalle te Herentals* meest als gildehuis, ook lakenhuis, loodhuis, meethuis en staalhuis. De raamhof, waar het laken op de ramen met klauwieren werd gespannen om te verbreden, was een ruimte in open lucht, vermits het verboden was, het laken af te dgen, zonder oorlof van de zegelaars, tenzij bij noodzaak van wind, storm, brand en dergelijke. De huidige, voorzeker niet de eerste, halle, reeds in 1430 stadhuis genoemd, is een bewijs van de toenmalige welvaart. Evenzo de Ste-Waldetrudis-kerk, waarvan de toren en kruisbeuk gebouwd werden in de 14^e eeuw, het koor heropgebouwd van 1417 tot 1449, en het schip van 1453 af. Petrus Zeelmakers, geboren Herentalsenaar en kapelaan van Sint-Goedele te Brussel, bepaalde in zijn testament van 5 mei 1427, dat alleen de beste houwsteen van Laken en dergelijke mocht aangewend worden, en wees als bouwmeester Gillis Van den Bossche van Brussel aan. Het stadhuis van Herentals nu vertoont veel gelijkenis met dit van Damme, in 1464 heropgebouwd met witte hardsteen door Godevaert de Bosschere van Brussel. Het is dan wel mogelijk, dat ook het stadhuis van Herentals is opgericht door een verwant van de familie Van den Bossche of de Bosschere, die beide voorkomen in het gildebboek der steenbikkelaren en bouwmeesters van Brussel ⁽³²⁾.

Van Hertog Wenceslas en hertogin Joanna verkreeg Herentals de 2 januari 1365 (n.s.) het *privilegie van de vrije markt*. Niemand van de onderzaten binnen het schouterschap van Herentals mocht enig goed, dat hij aan een koopman verkopen wilde of ergens ter markt voeren, elders verkopen dan te Herentals op de vrije markten, tenzij dit goed eerst drie marktdagen lang geveild en te koop had gesteld, uitgenomen dat een gebuur aan de andere verkopen mag, wat hij zelf benuttigen of verteren wil. De Bamismarkt verdween, de Vastenavondmarkt is gebleven ⁽³³⁾.

Mol verkreeg op 1 maart 1365 (n.s.) een wekelijkse markt elke maandag, en twee jaarmarkten ⁽³⁴⁾.

⁽³²⁾ Godevaert de Bosschere, soms Van den Bossche, volgens een brief van Raym. Vandenberghe te Damme, 6 november 1955. — Gillis Van den Bossche, volgens de *Geschiedenis van Vlaanderen*, III, 1937, blz. 342, en Th. LUYCKX, *Cultuurhistorische Atlas van België*, 1954, blz. 60.

⁽³³⁾ Stadsarchief, bundel 221/A; *Placaten van Brabant*, IV, 361.

⁽³⁴⁾ BIJDR. TOT DE GESCHIEDENIS V. H. ALOUDE HERTOGDOM BRABANT, 1902, blz. 85.

— Van ouds was Herentals gehouden tot het burchtwerk van Antwerpen, maar daarentegen vrijgesteld van marktgeld of tol, hetgeen Antwerpen nog de 28 december 1345 bevestigde.

Toen het kwartier Antwerpen in 1356 onder Vlaanderen kwam, stelde de graaf Lodewijk van Male een *nieuwe tol op het burchtwerk* in, geheven op het goederenverkeer van de plaats, gelegen meest op een rivier, gelijk Herentals op de Nete, waarvoor slechts eenmaal vermeld wordt « over land op wagen ». De tol van Herentals staat onder een afzonderlijke rubriek, met herhaaldelijk bekende familienamen, waarvan enkelen schepenen en zelfs schepengeslachten. Onder meer andere goederen werden vervoerd, op 3 jaren van 1367 tot 1370 : 55 zakken wol, 40 lakenen, 14 balen mede, 1 vat wede, 4 balen aluin. De 2 juni 1377 erkent Herentals gehouden te zijn tot het burchtwerk en wordt wederom van tol vrijgesteld ⁽³⁵⁾.

Omstreeks 1400 is er nog spraak van vrijheid in de tol te Rumst voor de poorters van Herentals, gelijk die van Lier en Antwerpen. Ge ziet de verkeersweg te water : Herentals, Lier, Duffel, Rumst, op de Rupel, en Antwerpen op de Schelde ⁽³⁶⁾.

— Rond die tijd werd Herentals « *leverancier van het Hof* » voor laken. Hertogin Joanna, weduwe geworden van Wenceslas in 1383 op 61-jarige leeftijd, overleden in 1406, 84 jaar oud, bekend om haar liefdadigheid en haar devotie voor Onze Lieve Vrouw van Hal, kwam dikwijls langs Lier naar Turnhout haar zuster Maria bezoeken. In opdracht nu van die hertogin kochten haar kamerknechten ieder jaar, van 1380 af, voor 66, 70, soms 100 frank laken bij Gillis van Herentals ⁽³⁷⁾.

— Ook op de markt van Antwerpen werd het Herentalse laken regelmatig verhandeld. Een tarief van het makelaarsloon aldaar, omstreeks 1400, vermeldt : Leuven, Mechelen en Brussel, 8 grote Vlems; laken van Tienen, Diest, Herentals, Lier, 6 gr. Vl.; Turnhout, Hoogstraten, van het stuk, 4 gr. Vl.; Walem en Duffel, van half laken, 1 gr. Vl. ⁽³⁸⁾.

— Geen wonder dat, gelijk al de naburige lakensteden van Brabant, bij het opbloeien der jaarmarkten rond 1400, Herentals ook zijn eigen lakenhalle te Antwerpen bezat. Zo was in de Hoogstraat, niet ver van de Grote Markt, op de oostzijde,

⁽³⁵⁾ R. DOEHAERD, *Comptes du tonlieu...*, p. 161, 194, 221.

⁽³⁶⁾ ANTWERPS ARCHIEVENBLAD, XXV, blz. 445.

⁽³⁷⁾ Algemeen Rijksarchief, Brussel, n° 2367 en volg.; CH. KERREMANS, *Etudes ...*, p. 269; M. MERTENS, *L'administration...*, p. 166.

⁽³⁸⁾ Uit het *Clementijnboek*, ANTWERPS ARCHIEVENBLAD, XXV, blz. 350.

de halle van Lier sedert 1402, en die van Turnhout; op de westzijde, de *halle van Herentals* ⁽³⁹⁾.

En daarover staat nog meer te lezen in de oude « Punten van gerieve die de stad van Herentals behouden wil in haar halle te Antwerpen », onder andere: Alle poorters, poorteresen en ingezetenen mogen al hun goederen in de stadshalle ter bewaring brengen. De gildedeken of zijn stadhouder, oudermans en gildeklerk, zullen binnen de twee markten hun kamer hebben, met bed, behoorlijke maaltijd, vuur en licht; de stads-knaap of gildeknaap, eveneens een bed, hesp en roggebrood ⁽⁴⁰⁾.

Op die punten van gerieve werd de stadshalle te Antwerpen verpacht, in 1509 voor zes jaren om 6 pond en 5 schellingen grote Brabants jaarlijks, in 1515 om 7 pond en 10 schellingen, en in 1527 voor twaalf jaren om 60 karolusgulden; deze keer het noenmaal voor een braspenning en het avondmaal met slapen voor anderhalve stuiver, ofwel op eigen kost binnen de markt een half blank en buiten de markt achttien mijten ⁽⁴¹⁾.

— Geen markt wordt in het gildeboek van 1421 meer genoemd dan Frankfort. De stad van Herentals had, in 1529 de *halle te Frankfort* gehuurd voor haar kooplieden tegen 44 gulden, te betalen half in de Vastenmarkt, half in de herfstmarkt, en ze dan voortgegeven aan Andries in 't Hof van Keulen, op voorwaarde dat de kooplieden van Herentals hun plaatsen in de halle zouden behouden om hun laken uit te stallen en te verkopen. De halle heette « Som Salhoff », eigenlijk « Zum Saalhof », een nieuw gebouw op de plaats van het oude koninklijk Zaalhof en het Karolingische keizerlijk paleis, bestemd voor de verkoop van vreemd laken, en aan de Mainstroom gelegen ⁽⁴²⁾.

— Een rechtstreekse verbinding te water met Antwerpen langs de Nete is voor Herentals altijd van groot belang geweest. Een eerste plan zou reeds van 1440 dagtekenen. Het eerste schip met zeilen kwam de 7 April 1459 van Lier te Herentals in Abroek aan. De 9 Oktober 1462 krijgt Herentals dan het *privilegie van de scheepvaart* ⁽⁴³⁾.

Daarin vernemen we, hoe van overlang de ingezetenen van Herentals er over klaagden, dat zij hun wol en laken niet kon-

⁽³⁹⁾ FL. PRIMIS, *Geschiedenis van Antwerpen*, XIV, blz. 169.

⁽⁴⁰⁾ Keuren van Herentals, Stadsarchief, n° 123, fol. 10 r°.

⁽⁴¹⁾ Rijksarchief Antwerpen, *Geloftenboek*, fol. 23 v°, 79 v°, 266 r°.

⁽⁴²⁾ Stadsarchief n° 221/B. — A. DIETZ, *Frankfurter Handelsgeschichte*, I, S. 163 en passim.

⁽⁴³⁾ A. HEYLEN, *Analecta*, fol. 61 r°.

den voeren uit en naar Antwerpen, dan met wagen en paard langs slechte wegen. Van belang is de beweegreden van hun verzoek: namelijk dat de nering der draperie, waarmee de ingezetenen van Herentals zich tot nog toe hebben beziggehouden, nu ter tijd is achteruitgegaan en hoe langer zo meer achteruitgaat. Het scheepvaartplan van de Nete tot Herentals, tot Mol en Dessel, werd omstandig uiteengezet, maar van de uitvoering is niets gekomen. Het zou nog eeuwen duren, eer het water door de Herentalse vaart en het Albertkanaal zou stromen ⁽⁴⁴⁾.

— Korts daarna, de 26 Oktober 1464, verscheen de ordonnantie van hertog Filips over het *verbod van Engels laken en garen*, waarin de hachelijke toestand der lakennijverheid in Brabant en heel Bourgondië duidelijk in het licht kwam ⁽⁴⁵⁾.

Toch trekt men uit Herentals, in 1507, 1508 en 1520, nog altijd met laken naar de markten van Frankfort ⁽⁴⁶⁾.

— De 17 Januari 1521 gaven de heer en de stad, de lakengilde en de ambachten van Herentals, in gemeenschappelijk overleg, een « *ordonnantie om te verheffen de nering van de draperie*, die bij krank toezien zeer vergaan was » ⁽⁴⁷⁾.

Daarin wordt hoofdzakelijk gehandeld over verschillende soorten van laken. Breed laken krijgt zes loden; ander laken, vijf of vier loden; grauw laken, de grote ster van de vier loden. De stukken met blauwe lijsten hebben drie loden, twee loden, een lood. De keuren van het oude gildeboek blijven grotendeels in voege, in zover ze niet gewijzigd zijn. Ook elders verschenen nog nieuwe ordonnanties, Mechelen 1541, Brugge 1544, Gent 1546, Turnhout 1550.

— Naast het verval der lakennijverheid heeft Herentals in de eerste helft der 16^e eeuw (1512-1542) nog een reeks rampen beleefd, die de plaatselijke documenten bestempelen als een *periode van excessieve schade* ⁽⁴⁸⁾.

Telkens wordt aangegeven de ondergang van de nering der draperie, waarop de stad hoofdzakelijk placht te bestaan. Er is de brand van 1512, 300 huizen waaronder het raadhuis; van 1526, 30 huizen met de Bergenpoort op 't Nieuwland; van 1538, niet te blussen, door de grote wind die toen waaide, en dat

⁽⁴⁴⁾ FL. PRIMIS, *Antwerpiensia*, 1932, 6^e reeks, blz. 404.

⁽⁴⁵⁾ A. HEYLEN, *Analecta*, fol. 64.

⁽⁴⁶⁾ Rijksarchief Antwerpen, *Geloftenboek*, fol. 2 v°, 10 v°, 196 r°.

⁽⁴⁷⁾ Stadsarchief, n° 221/A.

⁽⁴⁸⁾ Stadsarchief, bundel 222/C. — Vier stukken van 1519, 1526, 1531, 1543, de laatste drie onuitgegeven.

de huizen bijna alle met stro gedekt waren. Er is de pest van 1519 en 1523, waardoor velen aflijvig zijn geworden en andere in groot aantal vertrokken, zodat in 1520, op twintig jaar, de bevolking verminderd was tot de helft; in 1531, geen inkomsten genoeg om het raadhuis, de stadspoorten en vesten te herstellen; in 1543, nog 150 hofsteden die onbetimmerd liggen, hoewel telkens met alle macht werd heropgebouwd, te veel belastingen, en bijzonder te hoge taxaties in de beden en oorlogen: de toegestane vermindering in de beden bevestigde de nijpende nood.

— Maar gelukkig had men *naast het laken het linnen*. In 1519 trok de stad nog 40 pond, 10 schellingen, 7 deniers, van de lakenaccijnzen, tegen 21 pond, 7 schellingen, 3 deniers van de linnenaccijnzen ⁽⁴⁹⁾.

De linnennijverheid bestond reeds vroeger in Herentals, zoals blijkt uit een provisioneel vonnis van 9 Juli 1483, toen op een jaar de burgers 39.480 ellen linnen lakens vervaardigden, en de begijntjes 23.433 ellen ⁽⁵⁰⁾.

In 1555 bedroeg de linnenaccijns 212 gl. 10 st., de lakenaccijns 139 g. 7 st.; in 1563, linnen 242 g. 18 st., laken 124 g. 15 st.; in 1568, linnen 253 g. 5 st., laken 103 g. 13 st.; in 1572, linnen 279 g. 15 st., laken 92 g. 2 st. ⁽⁵¹⁾.

Van 1532 af werd linnen uit Vlaanderen naar de blekerijen van Herentals gevoerd, aan verminderd tarief voor de grote tol van Brabant ⁽⁵²⁾.

In het jaar 1553 staat Herentals, voor de uitvoer van linnen uit Antwerpen naar Spanje en Portugal, op de derde plaats met 6.770 stuks, onmiddellijk na Oudenaarde en Henegouwen ⁽⁵³⁾.

b) LAKENUITVOER NAAR DE VREEMDE

Bevoegde schrijvers hebben er op gewezen, dat de draperie der Nederlanden in de Middeleeuwen de eerste grote nijverheid is geweest, door de volmaaktheid van haar techniek, de kracht van haar productie, de uitgestrektheid van haar markt, en de duur van haar bijval ⁽⁵⁴⁾.

Alle ordonnanties, en ze zijn talloos ook in Herentals, bedoelen een productie voor de uitvoer, en die buitenlandse handel wijst

⁽⁴⁹⁾ Stadsrekening van 1519, in bundel 221/B.

⁽⁵⁰⁾ J. R. VERELLEN, *Oorkonden van het Begijnhof*, n° 50, in BIJDRAGEN, 1951, blz. 186.

⁽⁵¹⁾ Rijksarchief Antwerpen, Herentals n° 47.

⁽⁵²⁾ ET. SABBE, *De Belgische Vlasnijverheid*, 1943, blz. 221.

⁽⁵³⁾ J. A. GORIS, *Etudes, Colonies marchandes méridionales*, p. 296.

wederkerig op de ontwikkelingsgraad der plaatselijke nijverheid ⁽⁵⁵⁾.

Gezien de ongenaakbaar overal verspreide archiefbronnen en de algemeen beperkte gepubliceerde studiewerken, kan niemand redelijkerwijs, zelfs na de moeizaamste opzoekingen, talrijke bijzonderheden verwachten.

Vooreerst wat de grondstof aangaat, heeft de Engelse wol in Brabant altijd de voorkeur genoten. Rond 1273 kregen talrijke kooplieden van Mechelen, Leuven, Antwerpen, enz. vergunning om *in Engeland wol* aan te kopen. Daaronder Jan van Herentals (Hertindehals), en enkele jaren nadien Rogier van Heerle, waarschijnlijk van Herentals, vermits die familie aldaar van 1296 regelmatig vermeld wordt ⁽⁵⁶⁾.

Hertog Jan II (1294-1312), gehuwd met de dochter van Eduard I, bracht Brabant nader bij Engeland. Onder hertog Jan III (1312-1355), werd de Engelse wolstapel in 1315 te Antwerpen gevestigd, waardoor de handelsbetrekkingen nog vermeerderden. De 24 Mei 1337 verleende Eduard III aan 18 vernoemde steden en vrijheden, waaronder Herentals en Lier, het privilege om ieder zoveel wol in Engeland te kopen, als voor hun ingezetene werklieden nodig was, telkens per half jaar ⁽⁵⁷⁾.

Eduard III ontscheeptte te Antwerpen de 22 Juli 1338, gedurende de Frans-Engelse oorlog, en herhaalde van uit Herentals, de 20 Augustus 1338, zijn bevel om nog meer zakken wol uit Engeland te zenden tot financiering van de oorlog.

De hertogen van Brabant hebben van eerst af geheel hun bedrijvigheid gericht *naar het Oosten*, en mochten steeds steunen op de medewerking van Brabantse lakensteden, zodat de politieke en economische ontwikkeling hier gelukkig samenviel ⁽⁵⁸⁾.

Vóór 1300 reeds komen Mechelen, Brussel en Leuven op de eerste plaats, ook wel Diest en Lier, en dan Herentals na 1300, hun laken in Duitsland verhandelen. En daar zal Brabant al spoedig Vlaanderen evenaren en zelfs voorbijstreven vooral na de pest van 1348 ⁽⁵⁹⁾.

⁽⁵⁴⁾ ESPINAS ET PIRENNE, *Recueil de documents*, p. IX.

⁽⁵⁵⁾ H. LAURENT, *Un grand commerce*, p. XII, XVII.

⁽⁵⁶⁾ J. DE STURLER, *Les relations*, p. 132, 507.

⁽⁵⁷⁾ H. JOOSEN, *op. cit.*, p. 437; H. LAURENT, *op. cit.*, p. 337, 389, 404.

⁽⁵⁸⁾ H. LAURENT, *op. cit.*, p. 128-134.

⁽⁵⁹⁾ H. AMMAN, S. 20.

In een loonsregeling van 24 Oktober 1364 te Krakau (Polen) voor de lakenscheerders wordt Vlaams laken vermeld, en ook Brabants laken uit zeven steden, waaronder Herentals (Herentalesch) en Lier. « Een bijzondere vermelding verdient het laken uit Herentals; dit kleine centrum moet gedurende de 2^e helft der 14^e eeuw reeds een aanzienlijke expansiekracht hebben vertoond, om op een zo ver afgelegen markt als Krakau vertegenwoordigd te zijn. » (60).

In *Pruisen*, van 1370 tot 1378 is Brabant eveneens aanzienlijk vertegenwoordigd met Mechelen en Brussel, dan Tienen, Herentals, Kontich en Lier (61).

Niet alleen het laken van Herentals, maar ook de volders geraken in de vreemde bekend. De 5 Oktober 1383 gaat Walter Sloefen van Herentals (Eretals), wonende te *Freiburg* (Zwitserland), een akkoord aan met een knecht om hem de techniek van het vollen te leren. En de 8 Januari 1397 treedt Petrekin Froyo van Herentals (Arental), wonende te Morat-bij-Freiburg, als koopman-schuldeiser op; hij werd als koopman van wol en mede, met twee andere Herentalsenaars, reeds vroeger in 1368-1369 vermeld in de nieuwe tol van het burchtwerk van Antwerpen (62).

Te *Hamburg* wordt in een handelsboek van 1367-92 dikwijls laken uit Brabant, Bergen-op-Zoom en Herentals genoemd (63).

Er bestaat in de jaren 1391-1423 een drukke handel tussen Brugge en Pruisen langs *Königsberg*. Herentals, naast Mechelen en Lier, verschijnt er met kostelijk, gewoon en grauw laken; het krijgt voor de meestgevraagde, n° 9 op 23; voor de prijs, n° 5 op 26; voor de lakensoorten, n° 19 op 40 (64).

Vóór 1400 reeds en vooral erna is *Frankfort* de belangrijkste markt voor Brabant, met Mechelen doorgaans aan de spits, en dan Herentals, Lier, Leuven, enz. Dit blijkt dus niet alleen uit de Herentalse documenten, maar ook uit het handelsarchief van Frankfort (65).

(60) CH. VERLINDEN, *op. cit.*, blz. 10.

(61) H. AMMAN, S. 46.

(62) P. AEBISCHER, in REVUE BELGE DE PHILOL. et D'HIST., 1928, p. 147-148, volgens notarieel register op stadsarchief te Freiburg. — Vandaar stammen alle andere vermeldingen, als: H. LAURENT, 1935, p. 174 en 465, R. DOEHAERD, *L'expansion*, p. 104, CH. VERLINDEN, enz.

(63) H. AMMAN, S. 45.

(64) RENKEN, *op. cit.*, Teil V., S. 121-131.

(65) H. AMMAN, S. 55, volgens persoonlijke aantekeningen uit de verloren gegane schepenboeken van het stadsarchief te Frankfort.

Te *Florence* (Italië) worden in 1436 Vlaamse statuten opgemaakt voor de aldaar ingeweken wevers, waaronder de drie vierden Brabanders; en de zes heren opstellers zijn oorspronkelijk van Diest, Herentals en Hasselt (66).

Te *Florence* ook, in 1445-46, geeft de Broederschap van St-Barbara der Vlamingen als leden op: Hendrik van Herentals Wouterszoon, naast Hendrik van Herentals Willemszoon en zijn huisvrouw Mona Angela. Uit de Kempen zijn verder vermeld: 5 wevers van Diest, 3 van Lier en Olmen, 2 van Geel, Mol en Turnhout, 1 van Arendonk en Retie (67).

En vermits hier van uitwijkingen naar het buitenland spraak is, mag er wel bij wijze van vergelijking terloops gewezen worden op de binnenlandse uitwijking van Herentals naar Mechelen, de enige stad waar de nieuwe poorters in de vroege periode tussen de jaren 1443 en 1505 staan opgeschreven. Uit Herentals kwamen er 23 wolwevers en 10 volders, samen 33, tegen 31 uit geheel de overige Kempen, waaronder Geel 7, Herselt 6, Mol en Retie en Turnhout 2 (68).

Te *Straatsburg* in de Elzas treft men rond 1450 Mechelen, Brussel en Herentals aan, en dezelfde groepen vindt men er in 1461 en 1479 (69).

In de tolrekening van *Presburg* (Hongarië) in het jaar 1457-1458 verschijnen, naast Mechelen, Leuven en Brussel, ook Herentals en Lier (70).

In *Oostenrijk* vernoemen alle prijstabelen in 1460 eensluidend Mechelen, Leuven en Herentals; zo ook het tarief van Wenen in 1474 (71).

In de rekeningen van de landgraaf van *Hessen*, sedert 1476, over lakenaankoop voor zijn hof, meestal op de markten van Frankfort, is Brabant goed vertegenwoordigd, met Mechelen aan de spits, maar ook met Lier en Herentals (72).

De grote handelsmaatschappij van *Ravensburg* aan het meer van Konstanz vermeldt in 1474-75 laken van Mechelen en Herentals (Herrotal); in 1478, op de Sinksenmarkt van Ant-

(66) M. VAES, *Les fondations hospitalières flamandes* (BULLETIN DE L'INSTITUT HISTORIQUE DE ROME), 1919, p. 188.

(67) M. BATTISTINI, *op. cit.*, p. 105-144.

(68) J. VERBEEMEN, *Emigratie uit de Antwerpse Kempen*, in OUDHEID EN KUNST, 1953, biz. 91.

(69) H. AMMAN, S. 56.

(70) H. AMMAN, *op. cit.*, S. 58.

(71) H. AMMAN, S. 56.

(72) H. AMMAN, S. 55.

werpen, als oude uitvoer voor de Spaanse legers, laken uit Mechelen en Herentals. thans een klein aantal stukken; op de vasten- en herfstmarkten van Frankfort, in 1479-80, naast Mechels laken voor 72 florijnen, ook Herentals laken voor 64 florijnen (73).

Het scheerderstarief van *Salzburg* in 1498. en *Freiburg* aan de Rijn rond 1500 kennen wederom Mechelen, Leuven en Herentals (74).

Ons besluit over de lakenuitvoer naar de vreemde kan kort zijn. Uit de moeizame opzoeken blijkt ten minste, met bewijzen in de hand. dat, na Lier, Herentals als alleenvertegenwoordiger van de Antwerose Kempen in het buitenland, een flink figuur maakt met zijn 20 vermeldingen. Geen wonder dat schrijvers, die het kunnen weten, in bewondering staan voor de expansiekracht van een der zogezegde smalle steden van Brabant, gelijk Herentals toen was (75).

BIJLAGE I

PRIVILEGIE VAN DE LAKENGILDE.

1322, 19 december.

Wy Jhan bider gratien ons Heren hertoge van Loth., van Brab. ende van Lymb. maken cont allen den ghenen die dese letteren selen sien ochte horen lesen, dat wy gheorloft hebben ende geconsenteert, orloven ende consenteren onsen lieven getruwen vriende den scepenen ende gemeliken den lieden van onser poert van Herenthals, omme orbaren ende nutschap der selver stede, dat haren wolléwerc ende al dat den lakenen ende den wollewerken toebehoert, gehouden ende geregneirt si vordane met enen gulden, ende dat onsen scepenen van onse voirs. poert, mits onsen scoutheden van daer, kiezen ende setten mogen eenen deken ende vive oudermannen van jare te jare, alsoe hen orbelec dunken sal, en die macht hebben selen te maenen en te wizen van allen clagen, gebreken ende poenten die behoeven ten wollewerken, en keuren, statuten ende boeten te make en te settēnen opt wolléwerc, alsoe alse hen goed ende orbelec dunken sal, en dat onse scouthete, scepenen, deken ende oudermannen in onse voerseide poert van Herenthals keuren, ordinanchen ende statuten maken, ordineren en setten moghen ten orboire ende nutscape des wollewerces nae haren goetduncken, ende die meerēn, minderen en veranderen mogen, breken en maken mogen alsoe dicke alsē hen goed duncken sal ende syt doen willen. Oec consenteren wy ende georloven onsen lieven lieden van Herenthals dat si haren ghewant moghen zeghēlen, in manieren soe wat boeten, mesdaden ochte gevallē dat van den voergeleiden dingghen comen mach ochte gévallen, dat onse réchtēren, die van onse wegen es, ochte namaels syn sal binnen onser voirgeseide poert van Herenthals, deen derdendeel daer af op heffen sal te onse behoef ende te onser nacomelingen, ende dander derdendeel sal syn der ghulde van onsen voerges. poert, ende terde derdendeel sal bliven onser voirgeseider poert van Herenthals. Ende omme dat wy willen en begheeren dat alle dese voirgeseide pointen ende ordinanchien, gelyc dat sy hier in desen letteren bescriven syn, van ons ende van onsen nacomelingen, onser poert van Herenthals voirgeseit ende onsen lieven lieden van der selver poert ende haren nacomelingen emmermeer vaste en wale gehouden si, zo hebben wy hen ghegheven dese letteren beseghelt met onsen zegele, met consente ende goetdunckene die tonsen raede behoeren... Dit was gedaen te Bruessele int jaer ons Heren alsoe men schreef M CCC twee en twintich, des Sondaghs voire sentē Thomas dach apostel.

(73) A. SCHULTE, *op. cit.*, I, S. 406; 431; II, 108; III, 13, 344, 349.

(74) H. AMMAN, S. 55, 56).

(75) CH. VERLINDEN, *op. cit.*, 1943, blz. 10; R. DOEHAERD, *L'Expansion*, 1946, p. 92.

BIJLAGE II

DAT MEN WEVEN NOCH VOLLEN MAG IN DRIE MIJLEN.

1327, 20 december.

Wy Jhan bider gratien ons Heren hertoge van Loth., Brab. en van Lymb. maken cont allen den ghenen die dese letteren selen sien ende horen lesen, dat wy ghegheven hebben ende gheven onsen lieven lieden ende vrienden van onse stad van Herenthals, omme sunderlingen orbaere ende proffyt van ons en van onser voerseide stad, die ghetouwen ende volcommen die in drien milen na hen staen buten vrien vriheide, onder wat heren ochte onder wien dat si syn ochte vondén worden, die in te halenen ende in te bringhene, waer dat dié dekenen van harre gulden en onser stat van Herenthals voirseit die vint ochte vernéemt, toten eweleken dagen, alsoe dicke alsise vernemen ter wat tiden dat si, sonder calengieren van ons, van onsen nacomelingen ende van onsen richteren, ende in manieren dat men binnen den voerseide termine noch weven noch vollen en sal noch en mag, en in manieren dat de dekenen van herre gulden vorseit eer eer versoeken selen ane dien heere daer men getouwen ochte volcommen ondervint, dat hi die selven ave breken ende binnen senden, ende en wouds dan die here niet doen daer mense ondervonden, soe mochten dan die deken van der gulden voers. van Herenthals ende die lieden van daer met den ghenen die sy met hen brachten, die ave bréken en binnen horre stat senden, ende hiér in soe en selen si jege ons, jegen onse nacomelingen ochte jegen onse réchters niet misdoen noch verboren. Ware oec dat zake dat enich here, daer men desen getouwen en volcommen onder vonde, rebel waren ochte die dit keeren wouden met forchen ofte heerien, soe gebieden wy alle onse richteren ende sonderlinge onsen scoutheete van Herenthals die nu syn en syn selen na den tyt, dat si den deken voirseit bi staen en helpen waer bi dat si behouden ende gekrigen dat hier vore ghescreven es, endé dié heren daer toe dwinghen dat si hier noch jegen en gheen poent, dat hiér in steet bescreven, en wercken noch en doen, ende in allen desen poentén soe en selen onse voirseide deken van den gulden noch onsen lieden van Herenthals, ende in dien dat daer binnen gevallen mach jegen ons, onse nacomelingen en onsen rechteren, gheene verborte hebben noch mesdoen, gelyc dat hier vore gheseghet es. En omme dat alle dese voirseiden dinggen en elc in hem selven vast en gestadich selen bliven eweleken en wel gehouden van ons, van onsen oer en van onsen nacomelingen, sonder daer tiegen yet te doene ochte laten doen yemenen van onsen weggen in eenigher manieren, soe hebben wy onsen zeghel ghehanghén ane dese yege-wordige letteren in kennisse der waerheit ende in orkuntscape van allen den dinghen die hier voer syn bescreven... Dit was gedaen en ghegheven te Bruessele in S. Thomas avonde apostels, in den jaere ons Heren doe men screef dusentich driehondert sevene ende twintich.

BIJLAGE III

AMBACHTSBRIEF VAN DE VOLDERS.

1412, 15 september.

Allen den ghenen die dese letteren zien zelen oft hooren lesen. Wy Ard van Sevenberghen, scouthet van Antwerpen ende meregrave des lants van Ryen te deser tijt, scouthet, scepenen ende gezwoirenen gemeynlijke der stad van Herentals, saluyt met kennissen der waerheyt. Want onse lieve getrouwe vriende, die goede knapen vanden volders ambachte der stad van Herentals begeerden te hebbene koiren, poenten ende ordinancien, ende die te houdene vaste ende gestadich onder hen, in orbore ende profijt onsses liefs genadigen heeren van Brabant ende zijnder stad van Herentals voers. Wy aensiende dat dese koiren, poenten ende ordinancien, die hier nae bescreven staen, den voerg. goeden knapen vanden volambachte voers. ende oeck der voers. stad van Herentals orberlec ende profitelec zyn, Soe wilcoeren wy, consenteren ende orloven, dat dese voers. knapen vanden volambachte voers. die koiren, poenten ende ordinancien, die hier nae bescreven staen, ewelike onder hen vaste houden zelen ende gestade:

(1) Inden iersten, dat gheen meester noch knape vanden voers. ambachten meer vollen en zal dan in twee dagen een laken oft eenen wasch stueken van XLIIJ ellen, ende niet meer. Zoewie meer wrochte dan voers. is, zal verboiren alzoec dicke als hijt dade eenen ouden schildt, te deylen in drien, dat een derdendeel den heere, dander derdendeel der stad, ende dat derde derdendeel den volambachte voers. Ende weert dat zake, dat aen een laken waere een stuecke, dat boven twee ellen lanck waere, dat zoudemen afsnyden, ende dat en zalmen metten lakene niet moegen vollen. Ende wie daer tsegen dade, zoude verboiren den voers. koire, alzoec dicke als hijt dade, in drien te deylen gelyc voers. es.

(2) Item zoewat knapen die van buyten comen ende op dorpe gewracht hebben ofte in steden daermen gheen volambacht en hodt, die zelen geven den ambachte voers., eer zij zelen moegen warken, eenen nuwen grooten, tot des voers. ambachts behoef.

(3) Item zoewat meester die eenen leerknape nempt, die zallén nemen te leeren een jaer lang ende niet min, ende die meester sallen nemen voer die gezwoirenen vanden voers. ambachte, ende die leerknape zal zyn jaer vuyt staen by zijnen meester ende by anders gheenen man, het en dade den meester nootsake die hy bethoenen conste. Ende elc leerknape zal hebben van elken laken te vollene, zonder deerdghelt, drie nu grote ende eenen ingelschen, ende vanden stueken diergelike. Ende weert dat zake, dat men den meestere hoochde haren loen, zoe zelen dan dié leerknappen hebben nae avenant.

(4) Item ontginge die leerknape zijnen meestere eer zyn jaer vuytginge eenen dach, dan zoude die leerknape weder van iersten moeten leeren, eer hy binnen Herentals wedér mach warken oft in enige vry stad daer-

men volambacht hodt. Ende die leerknape zal geven den ambachte voers. eenen gulden hollantsche ende een pond was onsser liever vrouwen mede te dienen. Ende hy en zal nyet te warck moegen gaen, hy en hebbe eer den ambachte voers. hier af vernoeght.

(5) Item wat knapen die huerlinge wordden willen, die zelen een jaer lanck huerlinge blyven, ende dat jaer lanck staen by hoiren meesteren, gelijc dat voers. is vanden leerknappen. Ende weert dat zake, dat zij binnen dien jaere vuyt hoire hueren gingen, zoe zoude dan die huerlinge verboiren die vuyt gingen elc vier oude groote, te deylen in drien gelijc voire. Nochtan zelen die huerlinge hoiren meesters moeten voldoen eer zij zelen moegen warken.

(6) Item dat gheen meester warken en zal noch doen warken over kom, opten hoeghsten koir voers., te deylen in drien gelijc voire.

9 - (7) Item zoewat man die van buyten compt binnen Herentals ende zyn ambacht in vryen steden geleert heeft ende geplogen, ende wille in dit voers. ambacht meester wordden, die zal geven den ambachte voers. alleene eenen gulden hollantsche, ende die moet voire porter zyn der stad van Herentals voers., ende voertane des voers. ambachts rechten plegen.

(8) Item zoe en zal gheen meester nocht knape warck beslaen, hy en hebbe ghevuyt dat hy beslagen heeft, opten hoeghsten koir voers., te deylen in drien gelijc voire.

(9) Item zoewat knapen de leveringing nemen van enigen meester oft meestersen, ende dien zelven meester nyet en wrachten oft meestersen, ende gingen warken met eenen anderen meester oft meestersen, die zouden verboiren sesse nu grote, alzoec dicke als zijt daden, te deylen in drien gelijc voire. Ende die gene daer zy by stonden alst hen condt gedaen waere, die zouden oeck verboiren sess nu groten in drien te deylen gelijc voire, opdat zij voert bleven warken met hen. Ende die meester oec alzoec vele, alst hem condt gedaen waere ende hy bleve warken met hen.

(10) Item wat meester die eenen knape warck geloefde, zal hem die weeke warck leveren. Ende zoewat knape die eenen meester warck geloefde, zal hem die weeke yut dienen. Wyes niet en dade, zal verboiren alzoec vele als hy aen een laken wint op zijnen egghe, te deylen in drien gelijc voire.

(11) Item zoewat man die zijnen gezelle ledich liet gaen, die zal hem zijn dachuere betalen, het en dade hem nootzake die hy bethoenen conste. Ende wie hier tsegen dade, opte zelve koir naest voers., té deylen in drien gelijc voire.

(12) Item elc meester zal zijnen knapen hoir ghelt betalen des zaterdaechs oft des maendaechs daer nae onbegrepen tziyne, dat zij die weeke gewonnen hebben. Wye dats niet en dade, zoude verbueren alzoec dicke alst viele sesse nu groote, te deylen in drien gelijc voire, ende die meester en zal niet te warcke gaen, hy en zal hen eer betaelt hebben. Ende

die gezworenen zelen elcken meester hier op moigen doen verhoiren den deken aenden heyligen daer hen aen twyvelen zall. Ende zoewat die meester te warcke ginge eer hy betaelt hadde, die zoude oec verboiren daer thoe sesse nu grote, alzoec dicke als hy te warcke ginge ende gecallengiert wordde, te deylen in drien gelijc voire.

(13) Item en zal gheen knape warck brengén in meesterie, het en waere zijnsselfs goet, opten hoeghsten koir voers., te deylen in drien gelijc voire.

(14) Item zoewat meester oft knape ute den planckier gingen zonder nedereleet oft zonder doeck, die zouden verboiren, alzoec dicke als zijt daden ende gecallengiert wordden, eenen nuwen grooten, te deylen als voire.

(15) Item zoewie binnen der vriheyte van Herentals volcommen zetten wille oft zette omme zijn broed daer inne te winnen, moet int voers. ambacht te voeren zyn. Ende zoewat hy daer inne nyet en waere, ende dan binnen der voers. vriheyte volcommen zette oft dade zetten gelijc voers. es, dan zoe zoude verboiren eenyegelijc van hen eenen ouden schildt, alzoec dicke als zijt daden, te deylen in drien gelijc voire.

(16) Item zoewie van buyten int voers. ambacht comen wille, zal voire pointer wordden der voers. stad van Herentals, ende daer nae zal hy den voers. ambacht geven alleene eenen gulden peeter, té bekeerene ende te orboren tot haren teynten, tot haren kerssen ende tot haren anderen zaken den voers. ambachte toebehoorende onssen genadigen heere van Brabant mede te dienene.

(17) Item waer yemant, die van binnen der stad oft vriheyte van Herentals geboren waere ende porter weere der voers. stad ende in dit voers. ambacht comen woude, zoe zoude hy geven den ambachte voers. alleene eenen gulden hollantsche, te bekeerene gelijc voers. is. Waer oec dat zake, dat enich man eens volders zone waere van binnen Herentals, ende in dit voers. ambacht comen woude, zal geven den ambachte voers. alleene vijff oude groote, te bekeerene zoe voers. es.

(18) Item zoe mach eens volders wijf dit voers. ambacht houden met knapen, als hair man gestorven waere, zonder daer inne yet te misdoene, alzoec lange alsij zonder man sit. Maer weert dat zij eenen man name die in dit voers. ambacht niet en waere, zoe en zodsi niet moegen doen warken, het en waere dat hoir man dit voers. ambacht gecrege, gelijc dat voers. es.

(19) Item zoewat man oft wijf vanden volambachte voers. den gezworenen vanden voers. ambacht overgingen met quaden woerden, omme des voers. ambachts wille, zelen verboiren, alzoec dicke als zij gecallengiert wordden, eenen ouden schildt, te deylen in drien gelijc voire.

(20) Item wat man die beslagen warck liet liggen ende zijnen meester ontginge, zal verboiren eenen gulden hollantsche, te deylen in drien gelijc voire, ende daer thoe eenen wech tot Colen te gaene, ende dien

wech zal hy moeten gaen eer hy binnen Herentals warken mach, ende zoewaer hy daer binnen te warké ginge, zoe zoude hy verboiren, alzoedicke als hy gecallengiert wordde, eenen gulden hollants, te deylen in drien gelijc voere.

(21) Item zoe en zal gheen meester nocht knape min oft meer nemen dan alselcken loen, als hen die stad nu geset heeft oft naemaels zetten mochte, ende zoewie min oft meer name, die zoude verboiren, alzoedicke als hijt dade, eenen gulden peeter, te deylen in drien gelijc voere.

(22) Item zoewat meester oft knape uytgang oft ledichgang maecte, ende niet warken en woude om alselckenen loen als die stad nu ter tijt oft naemaels zetten zoude, dat hy verboiren zoude, alzoedicke als dat viele, een pond ouder groten, in drien te deylen gelijc voire, ende een jaer die stad voers., ende daer nae niet weder inne te comen zonder der voers. stad goeden moet te hebbene. Ende zoe waer hy eer weder inne quame, op een pond ouder groot der voers. stad alleene oft een roede muers te makene.

(23) Alleman die dit voers. ambacht duet ende porter es, die zall sesse weeken voer elcker marct vanden vier jaermarcten, te wetene voer twee Antwerpsche marcten ende voer twee Berghsche marcten elcx tsiaers binnen Herentals moeten comen warken, al waer hy buyten, opdat die mesters hem warck konnen geleveren, ende zoe wies niet en dade als hijs verzocht wordde vanden meesters van binnen Herentals, zoude verboiren, alzoedicke als hijs verzocht wordde, eenen gulden peeter, te deylen in drien gelijc voire, ende binnen Herentals nemmermeer moegen warken, hy en hebbe eer daer af genoegh gedaen, het en waere te zake dat hy nootzake const, die hem billex stade doen zoude.

(24) Item zoe zal ende mach dat ambacht voers. nu kiesen twee gezwoirenen, die hen goet ende orberlec daer thoe duncken zelen, ende die zal hen de deken eeden, goet ende getrouwe te zijne ende wale te houdene nae hoiren vermoegen daer zij thoe gekoren zijn nae haer beste verzinnen, dat es totten koiren, poenten ende ordinancien des ambachts voers. te houdene, nae inhoud deser jegewoirdiger letteren, ende hier af zal die deken hebben een ghelt wyns.

(25) Item zoe zelen dese gezwoirenen ten eynde vanden jaere, dat es tot allen Sint Jansmissen, ander gezwoirenen kiesen, die hen orberlexten duncken zelen op hoiren eedt.

(26) Item soe moegen die gezwoirenen voers. te Sint Johansmisse altoes als zij aen comen, den ouden knape dien zij daer aen vinden, afdoen ende kiesen eenen nuwen oft hem daer aen laten, nae dat hen best dunckt ende profitelexte den ambachte voers. Ende dese knape zal dambachts knape blyven alzoelange als daer thoe een andere gecoren es vanden gezwoirenen voers., ende die deken zall hen hoiren knape eeden.

(27) Item zoe moegen dese voers. goede knapen vanden volambachte voers. alle haren commer, eest van teynten, eest van kerssen, oft van commere in orloge gedaen oft oec anderssins in orbore ende profijt des

voers. ambachts gedaen, onder hen zetten ende gaderen op allen den ghenen die in hoir ambacht zyn, ende gaderen dien met omhange ocht in anderen manieren hoe dat hen best dunct tot hoiren schoensten.

(28) Item zoewanneer dat men uyt vuere ten orloge, zoe moegen die goede knapen vanden ambachte voers. by henzelven twee goede knapen van hoiren ambachte kiesen ende thuys laten, die hen beste ende orberlexte duncken daer thoe, om hen provancie te doen maken ende nae te zeynden.

(29) Item zoewie vanden voers. ambachte overhoorich waere oft rebel den gezwoirenen voers., hy zoude verboiren eenen ouden grooten, alzoedicke als hijt dade, te deylen in dryen gelijc voere.

(30) Item zoe zal die knape vanden voers. ambachte die goede knapen vergaderen vanden ambachte voers., als dat ambacht te doen zal hebben, ocht alst hem de gezwoirenen vanden voers. ambachte heeten selen. Ende zoewaer yemant vanden voers. ambachte daer neyt en quame, alst hem te weten waer gedaen by dambachts knape voers., die zouds zijn op eenen nuwen grooten, alzoedicke alst geschiede, zonder enich verdrach, hy en conste nootzake bethoenen te deylen gelijc voere.

(31) Item zoe zelen die gezwoirene voers. alle broken, die verbuert zijn in hoiren ambachte, ontfaen op haer beste, den ghenen voert te brengene ende uyt te reykene, die zijse sculdich zyn voert te brengene ende uyt te reykene. Ende altoes als die gezwoirenen voers. afgaen zelen, zoe zelen zij van allen dat zij ingenomen hebben ende uytgegeven, den ambachte voers. rekeninge doen. Ende die gezwoirenen zelen alzoelange gezwoirenen blyven nae den jaere dat zij geweest hebben zonder begriip ende argelist, toete der tijt thoe, dat die andere, die van hen daer thoe gekoren zelen wordden, geejdt zyn.

(32) Item zoewat man die in dit voers. ambacht waere ende van dieften puynte, die zoude zijn ambacht verboiren ende dat nemmermeer moegen geerigen.

(33) Item zoewie van dieften puynte oft gepuynt hadde, ende in dit voers. ambacht niet en waere, die en zal nocht en mach nemmermeer in dit voers. ambacht comen.

(34) Item zoewat volder die poytierscap bedreve, die en zal binnen Herentals niet mogen vollen.

(35) Item zoewat man die in dit voers. ambacht gebroict heeft ende niet genoegh daer aff doen en wille, dien mogen die gezwoirenen oft hoire knape zyn ambacht verbieden toete der tijt toe dat hy genoegh gedaen heeft, ende zoewie daer boven zijn ambacht dade, alzoedicke als hijt dade ende daer af gecallengiert wordde, zoude verboiren twaelf nuwe grote, te deylen in drien gelijc voire.

(36) Item zoe zal des ambachts knape tsiaers eens omgaen ende zall hebben van elcken die int voers. ambacht is eenen tornoyse.

(37) Item zoewat volder, die een laken eerd als dat laken genopt es ende hem weder comt tzijnen huuse, zoe zal hy dat laken binnen acht dagen daer nae vuytmaken. Ende zoewie dat langer hield ende die porters daer over croenden, die zoudè verboiren alzoec dicke alst viele, twaelf nu grote, in drien te deylen als voere.

(38) Item het zal eenyegelijck meester alzoec vele komme mogen zeten als hy wille.

(39) Item gheen meester en zal moigen halen enige ware op warek anders dan gezette penningen waere. Wie dat dade zoude verboiren eenen ouden schildt, alzoec dicke alst viele, in drien te deylen als voere.

(40) Item gheen knape en zal moegen halen ware op warken anders dan bier ende broet, op eenen ouden schilt te verborene alzoec dicke alst viele, te deylen in drien als voere.

(41) Item gheen meester en zal zijnen knape op warken meer leenen oft geven mogen dan sesse nu grote die weke, op eenen ouden schilt te verboirene alzoec dicke alst geschiede in drien te deylen gelijck voere. Ende hier op zelen die gezworenen allen man doen verhooren den deken aenden heyligen daer hen aen twivelen zal. Ende zoewie dien eedt niet doen en woude, zoude verboiren eenen ouden schildt, te deylen in drien gelijck voere.

(42) Item elck meester zal zijnen kalanten mogen borghen alzoec lange als hy kan oft wille zonder verboirte.

(43) Item ende zoewat volder int voers. ambacht by een wesende quade eede zwuere, die zoude verboiren eenen nuwen groten alzoec dicke als hijt dade ende gecalengiert wordde. Hier mede argelist in allen poenten en ordinancien voers. altijt vuytgesteken.

Ende omme dat alle dese voers. poenten ende ordinancien vaste ende gestade ewelike duerende ende elke zonderlinge gehouden zelen werden ende zonder argelist, soe hebben Ick, Ard van Sevenberghen, scouthet ende maregreve voerg. mynen propren zegel, ende Wy scouthet, Scepenen ende Rade der voers. stad van Herentals voerg., der voers. stad propren zegel ter zaken, te gadere hier aen gehangen tot eenre claernissen ende vesticheyden alder dingèn voers. Inden jaere onsses Heeren als men screef duysent vierhondert ende twalfve, vijftien dage Septembris.

BIJLAGE IV

*DIT ES DER GULDEN BRIEF VAN HERENTALS BIDEN HEERE
METTER STADT GEORDINEERT ENDE OVERDRAGEN.*

(De nummers der artikelen zijn er bijgevoegd.)

1-5 Rechtsmacht van de deken in bijzondere gevallen.
(De tekst is gedeeltelijk onleesbaar door sleet van het blad.)

6 Inden yersten soe wie dat poerter es, coopt hy eenen coop van lakene te wetene es van stucwarke oft van lakene dat men uutsnydt ter merckt ende te coope comt, ofte coopt hy eenen coop van wollen op die marct, ende comt een man die geen portere en is, hy die portere es mach den anderen die geen portere en es, den coop ontseggen, mair die geen poirtere en es, en mach den portere niet ontseggen van alre handen wolwareke. Soe wat man die dat dade, wair daer op 6 sc. gr. brab. Nochitan sal die geene die gheen portere en es, den portere dien coop deylèn moeten.

7 Item niemant van buten en sal wolle mogen copen binnen der stad van Herentals op enigen marcdach vore der thiender hueren, uutgesteken inden voirs. poenten die vier dage in die jairmarkten. Wie die cochte soude verbueren alsoe dicke als hijt dade aen elken steen xij gr. nywe brab., ende die coop soude te niewt syn. Ende soe wair yemant van binnen toegemaect worde yemande van buten wolle te copene vore der thiender hueren, die soude verboren alsoe dické als hijt dade v sc. gr. nyewe brab., ende die coop soude te nyewt syn. Ende waere tsake dat yemant van buten op synen eedt namé dat hy van desen verbode niet en wiste, die soude metten eed quyt syn. Ende die deken sal die liede hier op mogen verhoren ten heylegen dair hem aen twivelen sal.

8 Item soe wie versprake oft opliep den genen die der gulden recht houden, dat es te verstante, den guldeken, oudermans, zegeleers, metters(sic) ofte den wairdeerdens omme der gulden recht wille, verboirde alsoe dicke als hijt dede v sc. gr. brab.

9 Item soe wie versprake oft opliep der gulden knapen omme der gulden recht wille, verboirde alsoe dicke als hijt dade xij sc. gr. niéwe br.

10 Item soe wie overhorich ware synen deken, waers alsoe dicke als hijt dade op v sc. gr. brab.

11 Item soe wanneer die guldeken, oudermans, zegeleers, meetters oft wairdeerdens op haren eed namen, dat yement op hen gesproken hadde, oft oloop gedaen, als voirs. es, soe sal die koir voirs. verboirdt syn, mair altoes salment mogen bewariden met twee goeden knapen te minsten.

12 Item alle lakene oft stucken van buten hier ter marckt comende die van vloeken oft van noppen gemaect syn oft van gekairder wollen gemaect syn, die salmen moeten vercopen opten muer aenden pensen-

poel ende toet gheenre ander plaetsen, te verborene hier af de voirs. lakene oft stucken ende dair toe twee sc. gr. brab. te deylen als vore. Oec soe en sal men ter voirs. steede gheen ander lakene mogen vercopen, te verborene xij gr. brab. als voere te deylene. Ende dese voers. poenten en sal men nyemandt verdragen ten waere dat hy ten heylegen swuere dat hy van den voirs. gebode niet en wiste.

13 Item oft viele dat die bollards die gulde niet en verwaerden, gelijc sy sculdich waren te doene, ende sy versocht woirden van yemande dat sy die gulde daden houden, ende dan die bollards niet en daden, die bollards sal men afsetten, ende dair na nimmermeer weder aensetten, die bollards en betoenden nootsake.

14 Item soe suelen die bollards alle saken toet hare kennissen comende der gulden aengaende, den deken moeten aenbrenghen sonder hen dierre enich sins te onderwynden opten selven kore.

15 Item soe wair die deken ofte die der gulden recht houden, rasteerden lakene oft wolwarck ende dat houden hieten, die geene diet wech liet gaen ende die ghene die dat aenverde ewech dade verboirden elc xij gr. brab. Nochtans sal die ghene dairt yerst werf onder gerasteerd es, dat goedt weder bringen.

16 Item soe wanneer een man aengesproken woirt inder gulden, ende ghenen zekere gesetten en can, dan mach die man spreken op syn beeme(sic) ende dan voortane die deken met helpen van der gulden dien man houden ende leyden inder vroenten, ende dair sal men hem houden toete der tijdt toe eenen zekere sette.

17 Item die deken sal metter gulden ende met synen knapen inder vroynten leyden ende dair doen houden den ghenen die verwonnen sal woirden voir schout die hy niet betalen en wilt nocht en can, toeter tijdt toet dat genoech gedaen sal hebben vander schout.

18 Item ende die geene diet recht begeert over den beclaegden sculder, die sal den vroynteneer verzekeren syn vroynt recht, en ware tzake dat die beclaegde goet genoech ware voere dat vroyntrecht.

19 Item soe sal men alle blawe, bleke ende grawe, beyde geheele ende halve, moeten bringgen te waideren, te koirn ende te tekene toeten waiderders dair toe geset, om te wetene oft sy wale genopt ende gesuvert syn, eer men se sal doen vollen. Wie hier tsegen dade, soude verboren xij gr. brab. Ende die voldere en saels niet mogen vollen, het en ware te voren getekent, te verborene oec xij gr. brab. Ende van dien teker. sal men geven ij sc. payments. Oec soe en sal men dat laken niet zegelen, het en ware getekent, het en ware dat die ghene diens dat laken ware hielde aen den heylegen dat hijs vergeten hadde; dan soe sal ment zegelen, in dien dat zegels werdt es.

20 Oec soe eest geordineert dat men geven alsoe dicke ende soe nichwerpen als laken oft half laken te waideren etc. compt ij sc. pay.

21 Item die waardeedes van den voirs. lakene selen sitten, van alder-

heylegen misse toet merde, drie hueren voere der noenen ende drie hueren dair na ende niet meer.

22 Item wairt sake, dat yemant enich laken oft stucken buten Herentals maken dade, dats te verstante, dat hijt dade weven buten Herentals dat laken ende stucke waren verboert.

23 Item soe wanneer gesmoute wolle oft geverwde wolle, gesmout garen oft geverwdt garen binnen Herentals quame te cope, dat soude men rasteren, my(sic) en betoende wannet quame.

24 Item soe wye dat buten Heerentals oft binnen Herentals tegen doorpliede garen cochte, dat dair gekempt oft gesponnen ware, dat garen soude verboirdt syn.

25 Item soe wie dat gehoutte wolle oft gemeedde wolle mengde met greynen te hope, verboirde xij gr. brab.

26 Item wye vlocken lakene drummene ofte van noppen maecte, die waren verboirdt ende soude men bernnen, ende die se weven verboirden v sc. gr. brab. aen elc laken, in dien dat syt wisten, utgenomen elc voir hem selven ende voir syn kijnders ende huysgesinne oft om Gode te gevene sonder vercopen.

27 Item soe mach elck man maken lakene, dien ghene lakene verboden en syn te makene, woe dat hy wille, op dat sy ongezegelt syn sonder broke, het en ware tsake dat die lakene gemaect waeren van verboender wollen oft van verwen die verboden is.

28 Item soe wat verwer een laken misverwt soe datter by ongezegelt blijft, dair af sal die verwer verloren hebben synen loen ende xij gr. nywe brab. der gulden in dien dat men dair over claegde ende weedert(?) dier gelike.

29 Item soe wat verwere, ziedere oft wedere met calke scoude oft weede lakene, stucken oft wolle, die soude verboren 5 jair syn ambacht, ende ij sc. gr. brab. Ende die deken sal toet alle maenden van den jaere die weders ende verwers dair op mogen eden, alst hem genuegen sal.

30 Item het es overdragen metten heere ende byder stad ende oic metter gulden, dat soe wie dat verwde met valscher verwen wolwarck oft dat den wolwarcke toe behoort, die sal staen tsheeren ende der stad correctyen. Ende die geene diet verwen duet, die sal verboren dat wolwarck ende dat dair mede geverwt es ende v sc. gr. brab. Ende des gelijcx wie houtte oft houten dade, sal oec staen ter voirs. correctyen.

31 Item wye van buten Herentals, lakene wille doen maken binnen Herentals, dat mach hy doen op syn assysen sonder verboirte, maer die lakene en soude men niet zegelen, al waren zij zegelens wert. Ende die niet zegelens werdt en syn, die en sal men niet mogen vouwen. Wie dat se voudde ofte vouwen dade, soude verboren elck 5 sc. gr. brab. Ende weert dat een portere die lakene cochte, na dat sy van der ramen waren, men soudt se enen portere zegelen, in dien dat hy se weder ter ra-

men brochte ende toet hairre lengden ende bryden setten ende dat sy zegelens werdt waren, een portere en cochse op die rame.

32 Item soe salmen setten drie zegeleers, die suelen zegelen alle lakene die zegelens werdt syn, ende anders nyemant, alsoe verre als sy inder stad syn ende aen hen gheen gebreck es. Maer wairt tsake dat sy uter stad waren, oft dat hens gebreck ware, soe mogen die oudermans om gaen zegelen.

33 Item soe en sal nyemant lakene oft stucken van buten, die buten gemaect syn, doen zegelen oft loten. Wie dat dade, verboirde alsoe dicke als hy dade, 5 sc. gr. brab.

34 Item wat laken oft half laken, dat soe cleyne es ende syns zegels derven moet, overmidts quaetheyden wille van gewande, dair sal men een lijste af snijden by rade der zegeleers ende der oudermans.

35 Item soe en sal niemant lakene corten achter dien tijdt dat sy gezegelt syn, noch dat haegaren weder aennaeyen. Ende soe wie dat cortte ofte dat haegaren weder aennaeydde, na dat voirs. es, verboirde alsoe dicke als hijt dede, 5 sc. gr. brab. Ende dair toe soe soode dat laken verboirdt syn, in dien dat syns selfs ware, ende waert eens anders soe soude hijt selve betalen, ende voirt staen ter correctien tsheeren ende der stat, na gelegentheyt der saken.

36 Item soe wie met beheyndicheyden oft met loesheyden enen zegel oft loot aen een laken oft stucke hinge, oft despijdt den lote oft den zegel dade, hy soude verboren 5 sc. gr. brab., ende dat laken ofte stucke ware verboirdt.

37 Item men sal zegelen allen den genen die binnen der vriheydt ende den cloeslage woenachtich syn ende die poters syn, ende die gene die niet porters en syn, dien en salmen niet zegelen, uutgesteken beghynen, eenlogene knechten, meyssenen, wewen ende weweers. Soe wie hier tsegen dade, verboirde xij ge. brab. Nochtan salmen den zegel af doen.

38 Item soe wie laken maect ende porter es, dien salmen zegelen, in dien dat sy zegelens werdt syn.

39 Item ware tsake dat yemant die van binnen enich laken, nat van buten quame, ofte dat yemant van buten gemaect hadde, dade zegelen voir syne, dat syn niet en ware, dat laken ware verloren, ende diët zegelen dade soude verboren dair toe 5 sc. gr. brab., ende dat laken te leverene ofte xx gulden rynnssche dair voere.

40 Item een laken dat zegelens werdt sal syn, ende dat men zegelen sal, dat moet hebben syn brydde op die rame, diët hier voirmaels heeft gehad, dats te verstante, xj vierendeel breed, ende al toet eenre lengden zetten, gelijc min voirmaels gedaen heeft. Ende het moet wale gestopt syn ende gelijc, tusschen twee haegarene ende geheel ende al weert drie ellen gescoort ende een half laken een elle gescoerd, men sod se zegelen in dien dat sy wale gestopt woirden ende weder op die rame geset toet hairre lengden ende brydden by rade der zegeleers ende der

oudermans, ende dat sal men den coopman moeten seggen met orconde. Wie des niet en dade, die sal verboiren xij gr. brab., alsoe dicke alst viele, ende diët den gereydere niet en seyde, die saelt zelve verboren.

41 Item al ware den halven laken hair haegaren af ende een vierendeel int laken ware, die soude men zegelen. Ende dat salmen den coopman moeten seggen, ende dies niet den coopman en seyde, soude verboren ij sc. gr. brab. aen ele half laken, ende diët den gereydere niet en seyde die sout selve verboren.

42 Item wairt dat yemant een laken overmidts ontweewonde ofte dat haegaren af wonde, dat moecht een man weder doen maken ende weder ter ramen doen setten toet synder lengden ende brydden, ende dat soude men zegelen, in dien dat zegelens werdt ware, ende dat sal alle man den coopman moeten seggen met orconde, wie dats niet en dade, verboirde ij sc. gr. brab. alsoe dicke alst viele.

43 Item soe salmen geven den zegeleers te zegelgelde van elken laken oft halve laken dat zegelens werd es, van elken lote, eenen swerten fornoyse ofte die weerde dair vore.

44 Item wairt tsake dat een meynssche seynde syn laken ter noppen, ende hy bevale dat ment wale nopte, woirdet dair boven gecallengiert van noppene, dien broke souden die nopperssen gelden, dat es 1 gr. brab.

45 Item ware tsake dat ymandt tsynen huse dade noppen ofte een besproken geldt hiet bestaden aen syn laken den nopperssen, woirdet dan gecallengiert, dien core soude die man selve gilden.

46 Item soe en sal nyemand laken bryden dat gezegelt es, nochte ramen, hy en hebbe den zegel af gedaen eer hijs begint. Wat ramer diët dade, wairs op vj gr. brab., ende die gene diët ramen dade xij gr., uutgenomen verwlakene metten yeraten zegele.

47 Item soe wie enen anderen beclaegde van enigherhande gebreke dat hy te hem wert tseggen hadde van enighen wolwaircke, die ghene die dair achter bleve sods syn op iij gr.

48 Item soe wie in gebreke ware van synen arbeide, ende dat winnen moeste met clagene, dair af soude min hem genoeg doen by zonschyne op dat van wolwaircke is.

49 Item wat man oft wijf die hair stucken daden erden oft lakene sy en waren verassyst oft geloet vanden assysen, die gene die se erden dade, ende die voldere die se eerden, soudent verboren ele alsoe dicke alst viele xij gr. assysse gelds, het en ware by consente van den loiteren totten gehelen ende halven laken.

50 Item wairt dat enen man garen gebrake toet enen laken, dat hys dair na maken mochte toet twee ellen, ende dat sal beter syn van wolen ende hoger van verwen, alsoe men gelijcxte can.

51 Item soe mogen die zegeleers by hen selven, sonder den oudermans

dair by te syne, lakene ontwee snyden ende half lakene dair af maken ende zegelense op dat sy zegelens werd syn.

52 Item wairt sake dat die zegeleers, oft oudermans als gebrec waere die zegeleers enich laken oft half laken zegelden met versuymdheyden ende hen namaels dochte dat niet zegelens werd en waire, dair soe mogen sy den zegel af doen ende ontzegelendt sonder verboirte oft een man brinct weder ter ramen.

53 Item neymant en sal syn laken af mogen doen van der ramen, alst ter ramen comen is ende geclauwiert es, die zegeleers en hebbent gesien, oft hy en hebs orlof van den zegeleers, soe wiet dade, beyde rammer ende die geene dies dat laken ware, elc van hen beyden soude verboren eenen mottoen geng van hande te hande, het en dade kenlike nootzake van wynde, storne, van brande oft van des gelike.

54 Item ware tsake dat yemande dood van synen lakenen oft stucken af ontviele, soe wat man die dat ten heylegen dorste sweren, dat dat te voren geloot ende verassyst was, die sal dair ane niet verboren ende die assysser saelt hem weder loten sonder synen cost.

55 Item dat men alle lakene die men binnen Herentals maect, toet eender lengden scheeren sal. Ende die deken sal alle de scheerhoute meten ende van eender lengden teekenen, toet welken teekene men sal alle lakene ander half lakene scheren ende niet corter. Ende tallen tyde soe sal die deken die liede mogen verhoren ten heylegen, oft op hair scheerhoute by haren weten oft toedoene enich laken oft half laken corter gesceerdt ware dan dairt de deken getekent hadde. Ende wairt dat die deken yemant vonde die hier tegen gedaen hadde, die soude verboren die man diet scheren dade 5 sc. gr. brab., ende die man oft wijf diet scheerde waers oic op 5 sc. gr., ende op een jair syn ambacht.

56 Item elc laken sal men scheeren xlij ellen lang, ende thalf xxj ellen lang der gulden brief in synre macht blivende.

57 Item alle lakene ende halve die die zegeleers op die rame vynden ende qualeec genopt syn, alsoe dat se die zegeleers calengieren, ende hen dunct dat men se op die rame niet, gebeteren en sou connen, die suelen die zegeleers af doen doen, ende die salmen suveren op den scood oft over die peertsse, ende dan sal ment weder op die rame doen, ende eest alsoe gebetert dat zegelens werd es, soe sal ment zegelen. Ende en eest niet gebetert, dat syt anderwerven calengieren, soe moet ment noch af doen ende suveren toeter tijdt toe dat wale gesuvert es, ende men saelt wale moeten stoppen hen es te doene ende oic doen strikken met kairden.

58 Item dat men alle verw lakene ende halve sal moeten breyden, eer men se af doet, xj vierendeel, ende die zegeleers en selen se niet eer besien, sy en syn xj vierendeel gebreydt ende droege, op dat sy te bat besien mogen oft sy wale gesuvert syn, ende wie se eer af dade soude verboren, gelijc der gulden brief wale begrepen heeft, het en sy by consente der zegeleren.

59 Item soe wanneer dat men vonde op die rame lakene oft half lakene, ende den oudermans ende zegeleers dochte, dat sy alsoe goedt van wollen niet en waren, gelijc sy na der gulden ordinacyen billijcx syn souden, die suelen ongezegelt bliven, ende men sal se in driën stucken snyden, crimpnen ende scheeren. Ende alle lakene die voir kerssavondt niet verassyst en syn, ende namaels op die rame vonden woirden, die suelen gekoirt woirden na der ordinacyen voirs., ende die gulde sal na hair goet duncken die ordinacye voirs. houden ende hair goet duncken, soe sal men se zegelen ende oec laten te zegelen van grofheyden.

60 Item men sal alle lakene meten inder gulden huys, ende soe wat volde een laken volde over twee ellen breed blivende sonder die lijste, die soude verboren 1 sc. gr. brab. Ende weert tsake dat een poirter den volder hiete dat hy syn laken onder twee ellen volde, soe soude die poirter dan oic verboren iij sc. gr. brab.

61 Item alle lakene die men breeder vyndt dan twee ellen binnen lijsten, die sal men vollen moeten toeten voirs. core, het en ware alsoe dat die ghene die de lakene meten selver dochte by haren eede, die sy gedaen suelen hebben, dat de lakene genoech gevoldt waren.

62 Item wat lakene die by versuymenissen luttel onder twee ellen gevoldt woirden, die sal men corrigeren na der meters goetduncken.

63 Item soe sal men alle lakene die de meters suelen vynden dat sy genoech gevoldt syn, een zonderling teken geven, ende van dien tekene sal men geven twee sc. payments.

64 Item soe sal men alle grawe lakene ende gemengde vollen tusschen xxx ende xxxj ellen lang, ende beneden xxx ellen niet.

65 Item alle blawe lakene dat gheen verw lakene en syn, sal men vollen tusschen xxxj ellen ende xxxij ellen, ende onder xxxj ellen niet.

66 Item alle witte en verw lakene sal men vollen tusschen xxxij ellen ende xxxiij ellen lang, ende onder xxxij ellen niet.

67 Item men sal die lakene meten inder gulden huys uter volderen ende niet inder volderen, ende dair sal men toe setten vier werdeerders die lakene te wairderene van maecksele van rechte ende van averechte. Ende die lakene die hen genueghen, selen sy een teken geven, ende die lakene die hen niet en genueghen, selen sy een byteken geven. Ende die lakene metten bytekene, selen die volders moeten beteren met haren leden ende stoffen, dan soe selen die volders die lakene moeten beteren met haren gelden na goetduncken der oudermans, ende wie anders dade ende hier tegen op vj sc. gr. brab.

68 Item geen ene poirter sy meester oft syn knape, en sal uitgaen noch uut syn vj weken lang vore dese vier marckten, dat es te wetene voere die twee marcten van Antwerpen, ende voere die twee marcten van Bergen, hy en conste bethouen oppenbaer nootsake met wairheyden, op te verborene twee gulden peters alsoe dicke als hyt dede.

69 Item wairt tsake dat enich meestere syn vreemde knapen uter stad dade gaen werken offe syn meesterye stille dade staen, het en dade noot-sake die hy bethonen conste claerlijc met wairheyden ende sonderlinge in desen voirs. vj weken voere dese voirs. vier jairmarcten, die soude verboren alsoe dicke als hyt dade twee gulden peters.

70 Item soe wie syn meesterye stille liet staen ende niet werken en woude omme den loen dien die heere ende die stad hen geset hebben, die soude verboren v sc. oude gr. ende een jair syn ambacht. Ende en sal binnen dien jare in Herentals niet mogen vollen, ende wairt tsake dat hy dair boven volde binnen Herentals, soe soude hy verboren alsoe dicke als hyt dade eenen gulden peter.

71 Item soe wat volder een laken volde een elle corter dan der gulden brief begrijpt, die sal verboren aen ele laken dat hy corter volde eenen sc. brab. Ende die lakene die meer(sic) corter volde dan een elle, die sal men corrigeren na goetduncken der gulden.

72 Item van elken hootvonnisse, dat die oudermans halen selen aen hair hoot, dair af sal geven die geene die achter blijft drie gelten ryns wyns.

73 Item overmidts bekroens wille ende versuecks der gesworene van den volambachte, dair haren loen van den ambachte crancker es dan in andere steden, soe eest geordineêrdt byden heere, byder stad ende metter gulden inder manieren hier na volgende, Dat es te wetene dat men geven sal van elken lakene te vollen xxiiij nuwe grote genge van hande te hande. Ende dair af sal die meestere hebben vj nuwe gr., Ende die knapen xvij nuwe gr., met voirweerden hier na volgende, dat es te verstante, dat men elken lakene van yngelsche wollen gemaect, ende elken nuwen lakene van hierlandscher wollen gemaect een schuer water geven oft doen sal, in dien dats noot es, ende wair sy den lakene geen schuerwater en gaven, soe suelen sy verboren alsoe vele hy aen dat laken in dien dage verdient mogen hebben.

74 Item soe wat lakene indt meethuys gecalengiert woirdt, dat niet gevoldt en es na inhoudt der gulden brief, ende dat weder comt ongebetert ende anderwerpen gecalengiert woirdt, dair aen sal men verboren twee nuwe gr., half die meester ende half die knapen te gildene, ende alsoe dicke alst gecalengiert woirdt; welke voirs. poenten geordineêrdt syn op een verclaren ende oic op een verbeteren na der nuwer munten te verliken sonder argelist.

75 Item soe wat laken gecalengiert woirdt van de meters, als dat van den volders te luttel geruwt is en gekardt, dat selen die volders yerst in een erdwater moeten doen, ende dan verruwen ende vercarden soe dicke dats genoegh sy. Ende wairt alsoe dat dat calengeren den meters ontgaen ware, ende sys niet genoegh en hadden doen ruwen, ende die zegeleers bevonden op die ramen dat niet genoegh geruwt oft gecardt en ware, soe selen die zegeleers dat laken af doen doen den meester dairt gevoldt is van de meesteryen, Ende doent soe wale ruwen ende carden

alsoe dicke toet dats genoegh is, Ende bevondt men dat die volder yet hier tegen dade, oft van den zegeleers anderwêrt gecalengiert woirde, soe sal dan die meestere vander meesteryen verboren vj gr. brab. der gulden te verdrinckene, Ende desgelijcx oft yet meer gecalengiert woirde, Ende oft die meester wille dat soe mach die meester verhalen aen syn knapen alsoe verre als hy meyndt dat in hen hier af gebreck ware.

76 Item geordineert dat voirane een yegelijc sal mogen maken wullen stucken van wollen oft van scroeyelinge gecardt ende die vercopen, in dien dat ele synen copere te voren seget dat dair af gemaect is. Ende soe wie die stucken anders vercochte ende synen copere te voren niet en seyde dat se alsoe vercocht werden ij sc. gr. brab., ende dair toe die coopt(sic) te nievte in dien dats die copere begeerde.

77 Item soe wie een laken corter scheerde dan der gulden boeck begrijpt die sal den goeden lieden oprichten alle scade dair af comende, ende dair toe staen ter correctien tsheeren ende der stad.

78 Item desgelijcx soe wie een laken corter af scheden den rechten drom, die sal verboren x sc. gr. brab. ende staen ter correctien tsheeren ende der stad.

79 Item es geordineert, dat vortane soe wanneer yemande enich laken misraecte(sic), dair omme dat ongezegelt bleve oft dat den zegel verbort hadde, dat men dat laken crempen ende scheeren sal moeten. Ende dan alst gecrompen ende gescoren es, sal men aen dat laken een stuc loot aen slaen in den loothuyse.

80 Item alle lakene van den getouwe gevallen, selen xl ellen lang(sic), ende die sal men meten fer loter huys. Ende soe wair sy corter waeren dan xl ellen, dien sal men dat haecgaren af doen, ende ghene vouwe mogen leggen. Ende soe wie hier tegen dade, sal verboren x sc. gr. brab., alsoe dicke alst men bevynden conste, vutgesteken als die geene die de lakene gescheerd heeft, ten heyligen swuere dat hy se xlij ellen lang gescheerd hadde, dan sonder verbuerte te syne.

81 Item soe wat meestere een lakene misweve oft name te wevene, dat dair omme syns zegels missen moeste, oft dat die lijst af ginge van cleyncheyden van gewande, ende hem geheten woirde dat hy een goet laken weve, dat sal die wever dien manne, dies dat laken ware, beteren moeten na der gulden goet duncken, ende voiren in synen arbeyt verloren hebben.

82 Item men sal alle verw laken op die ramen wel suveren ende breyden toet hare lengden ende breyden xj vierendeel breed, na inhoudt der ordinacyen van der gulden, Ende die lakene selen die zegeleers op die ramen tekenen, in dien dat sy teekenens werd syn, altoes na der zegeleeren goet duncken.

83 Item men en sal geen stucken mogen scheren onder L. twiste, ende soe wie dat stucken scheerde oft scheeren dade, soude verboren aen elken twist ij gr. brab., alsoe verre als men die twiste vondt onder L. Ende

dair toe sal men mogen houden kamme van L ende dair onder niet, op 5 sc. gr. brab., ende die kammen soude men verbernen.

84 Item soe wie dat lakene weve in die kamme van L ofte dade weven, die lakene souden verboirdt syn, ende die wevers souden verboren een jair ambacht.

85 Item wat lang-brede lakene, gemeyn lakene ende stucken geven suelen ter assysen, steef in der stad ordinancye.

86 Item soe wie dat lakene maken wille, sal met boteren moeten smouten ende met genen anderen smoute, ende wie dair tegen dade, sal verboren v sc. gr. brab., alsoe dicke als hijt dade. Ende hier op sal die deken eenen yegeliken mogen verhoren ten heylegen alst hem genoegen sal.

87 Item men en sal gheen poixkens wolle, dat es te wetene drapenyeren, so wie dat dade soude verboren die lakene ende stucken dair af gemaect.

88 Item men en sal geen peelwolle mogen doen tote den lakene, uutgesteken dan die van hierlantsche oft yngelsche vellen comen syn, ende dier wollen sal men mogen doen toet elken lakene een derdendeel ende twee deele van tywollen, ende wie hier tegen dade, soude verboren die lakene, ende dair op sal die deken die liede verhoren ten heylegen, dair hem aen twivelen sal, alsoe dicke alst hem genueghen sal.

89 Item toten stucken sal men peelwolle mogen doen, alsoe vele als men wille, sonder verborte, welker hande dat sy ware.

90 Item soe wien van der gulden wegen bevolen werde enich lakene, sy geheel sy half, weder in der gulden te bringene vore den deken, vore oudermans oft vore die zegeleers, die sal dat weder moeten bringen ten yersten versueke van der gulden wegen metter gulden knapen gedaen, ofte te lanxsten ten anderen versueken binnen acht dagen dair na, welc versueck doen sal die deken met twee oudermans aen den geenen diens dat laken es. Ende soe wie dat dat laken ten anderen versueke niet weder en bringt, sal verboren dat laken oft xij gulden peters voir daken ende vj gulden peters voir thalf laken.

91 Item alle lakene dair die lijsten af gescoort syn, die en sal men niet vouwen, ende soe wie dat se voudde, die verboirdt een jair syn ambacht, ende die gene die de lakene dade vouwen, die soude die lakene verboren.

92 Item lakene toet vj ellen toe gescoort ende niet hoger, ende half lakene toet ij ellen toe gescoort ende niet meer, diē sal men mogen vouwen maer niet zegelen.

93 Item lakene toet drie ellen toe gescoort oft die enen dwersen draet hebben, dair af en sal men geen half laken maken, wie dat dade soude verboren een pont gr. brab.

94 Item soe wie gesmoute wolle oft garen cochte oft vercochte, elc soude verboren ij sc. gr. brab. aen elc lbr., sy en conste onderwisen dat van goeden tsalven comen ware ende van rechter handt.

95 Item geen wijf die eenen getruden man heeft en sal mogen copen oft vercopen enich dinck dat den wolwairke toebehoirdt hair man en sal mogen oft hem niet en genuegt hair ontwaren, ende die comisscap zal dan te niewet syn, het en ware dat hy de comisscap geconsenteert hadde. Ende dese gehude vrouwe en sal in der gulden recht niet mogen spreken sonder haren man oft anderen momboire geconsenteert van haren man.

96 Item men sal alle brede lakene, die men maken sal, scheeren v ellen langere dan ander lakene indt gemeyne, niet min mer meer oft men wille. Ende men en sal onder lx twiste drie ellen breed niet setten, mer meer oft men wille, Ende thien twiste buten ende brede(r?) scheeren, te weten is lxx twiste hoge niet min mer meer oft men wille.

97 Item dese lakene moeten int meethuys ix vierendeel breed bliven binnen lijsten, ende dese voirs. lakene selen int meethuys xxxv lang moeten bliven ende niet cortere mer langere oft men wille.

98 Item ende alle half breed lakene sal men moeten maken na avenant van den gehelen breedten lakene, ende dese voirs. lang breedē lakenē selen eenen zegel meer hebben dan ander lakenē.

99 Item geordineert dat een yegelijc alle graw lakene, te weten is, dat wevel dair af alst dwep getrocken sal syn, selen moeten cairden, ende soe dies niet en dade syn lakene souden ongezegelt bliven.

100 Item dese graw lakene sal men vaster ende stairker moeten weven dant toet heer gedaen heeft, oft men sal hen die lijsten af trecken oft haecgaren na goet duncken der gulden.

Item geordineert inden jare van XXV, xij dage in Augusto.

101 Item dat men alle lakene die graw syn, sy geheele sy halve, drie ellen breed setten sal opt getouwe, ende onder lvj twiste niet scheren en sal, mer dair boven die wille, ende elc lakene onderhalve elle langhere dan geheel ander lakene, ende elc half laken drie vierendeel langhere dan ander half lakene. Ende soe wie tegen enich voirs. dade, soude verboren v sc. gr. brab. Mer een yegelijc sal met synder eedt quyt syn gelijc dat dat behoort na inhoudt der gulden boeck van anderen lakene.

Geordineert inden jare van XXJ, xxij dage in Julio.

Poenten der draperyen toe behoerende, soe volders soe spinnerssen ende der weveryen.

102 Primo geordineert byden heere, by der stad ende metter gulden, soe wie dat lakene waewe met eenen slage, soude verboren een jair syn ambacht ende v sc. gr. brab., te deylene als vore, ende diet voort brengt sal hebben dair toe vj gr. brab.

103 Item soe wat wevere dair boven syn ambacht dade, soude verboren alsoe dicke als hijt dade een crone vraner. ende dat bevonden woirdt.

104 Item nyemant en sal wolle plucken metten steene anders dan in der porters huse, diens die wolle es. Wie dair tsegen dade, beyde die se plucte ende die se dade plucken, souden verboren elc xij gr.

105 Item van eenen steen wollen te pluckene sal men geven x vlieg. ende niet meer, wie meer gave oft meer name soude verboren elc xij gr. Ende elc vrouwe sal die geplucte wolle metten steene in haren huse wardeeren, oft sy wille, eer sy dair geldt af geven sal, ende es sy qualike gepluct, soe sal zij se bat doen plucken.

106 Item soe wat volder een lakene smoutvuyl maecte, dat men dat oppenbairlijke bevonde, sal verloren hebben synen loen, ende dair toe verboren xij gr., het en ware dat die ghene diens dlaken ware, dat laken met anderen smoute dan met boteren gesmout hadde, ende dair vore sal hy eenen eed moeten doen, in dien dat die voldere dies begeert, ende soe wair hy dien eed niet doen en woude, soe sal die man die scade ende verlorenisse selver tyden, ende die volder niet.

107 Item men en sal met gheenen yseren spinnen, wie dat daende ende dat bevonden woirde, soude verboren alsoe dicke alst bevonden worde ende hijt dade, xij gr. brab., ende die knapen ij gr., ende die spinnen verbordt.

108 Item gheenrehande spinnersse en sal gheenrehande spinwolle innen van eenderhande vrouwen van wevele oft van werpe, van twee oft van meer personen, soe wie dat dade soude verboren alsoe dicke als hijt dade dair af gecallengiert worde van der gulden wegen xij gr.

109 Item soe wie rebel ware tsegen enich poent voirs. ende niet warke en woude ende ter conde quame, die soude verboren xij gr. aen elc poent dair hy tegen rebel ware.

110 Item soe sal ende man die guldeken ende syn stadhoudere van hem geeeydt, alsoe dicke als sy willen, eenen ygeliken verhoren aenden heylegen op hem selven ende op andere van alle saken der gulden smaedt aengaende, binnen synen jare gevallen. Ende wes yemant op hen selven tuygt, dat sal syn ende staen als volbethoon ende volbedrach in der gulden. Ende de deken oft syn stadhoudere voirs. sal richter ende maendere syn, ende die oudermans wisers in hoir best versinnen sonder verboirte van allen wollen, garen, stucken, lakenen, ende van allen anderen dingen den wolwairke toebehorende, dats mede te wetene, weed, cupen, ketele, getouwe, volcomme, perssen, ramen staende in die erde oft dair boven, ende met allen anderen dingen die dair aen cleven, ende alle ander dingen die gebezicht ende georbert woirden omme die wolle, gare, stucken oft lakene op te gereyde, te wairken oft voort te helpene, ende van alle scoude die van den wolwairke oft synre toebehoirten voirs. comen mach, cest by vercopene oft dair aen verdient, ende oic van allen anderen haeflyken goeden die by gebreke van boirgen te pande oft te borge geset woirden in der gulden voire schout, oft vore enige aensprake in der gulden gedaen.

111 Item soe wie in der gulden beclaegt woirdt, dien sal men vort eysschen ende dach bescheyden met oudermans te recht te comene, gelijc dat men met scepenen duet int ander recht vore den schout. Ende soe wie synen dach niet en hielde, noch voir ogen en quame, die soude

verreyckt ende verhaelt woirden, gelijc dat hy soude syn in den overhof. Geordineert metten heere ende by der stad in den jare ons Heeren M CCCC XXIIJ, xxvj dage in Junio.

112 Dat voortane geen zegeleere syns selfs lakene besien en sal op ramen oft in der gulden huysse van enigen gebreke. Ende ware dat zake dat mer twee zegeleers in der stad en waren, ende enich zegeleer van den drien, lakene op ramen hadde, soe sal die ene van den zegeleers nemen eenen ouderman met hem omme des zegeleers laken te besiene, want gheen zegelere syns selfs lakene besien en sal, hy en sal verboren eenen ryng gul., alsoe dicke als hyt dade.

113 Item het ten sal geen zegelere vragen, als hy comt in de ramers hof, wyens enich laken es, ende soe wair hy dat vraechde, soe soude hys syn op xij gr. brab., uutgesteken als hy gebrec vonde aen enich laken, dan sal hy wale mogen vragen wyens dat dat laken es, sonder verboirte ende anders niet, ende dat laken dan tekenen omme weder te besiene van hem oft van den oudermans, Ende sal voortane omgaen al den raemhof doire, oic sal hijt den reemer seggen; als hy gebrec vyndt aen die lakene ende tekenen als vore.

114 Item ware dat sake dat enich zegeleer versocht woirdt te comene van den reemer oft van synen boden, ende hy dan niet en quame in dien raemhof dair lakene breedt stonden, soe een soe meer, hy sods syn op vj gr. alsoe dicke als dair gebrec in ware ende enich laken by gebreke van hem aen moeste bliven dien nacht, uutgesteken van regene ende al argelist.

115 Item soe wair enich reemer aen den deken brochte, dat die zegeleer tsynen versueke niet comen en ware ende dat gebrec viele gelijc voirs. is, dan soe sal die zegeleer den koir voirs. verboirdt hebben, uutgesteken oft die zegeleer op synen eed name dat hy des niet en wiste, soe soude die zegeleer dair af ongehouden syn.

116 Item die deken sal alle man mogen verhoren ten heylegen van allen desen voirs. poenten dair hem aen twivelen sal alsoe dicke als hy wille.

117 Item men en sal geen zeeussche kreppe mogen verwerken in der stad van Herentals anders dan op den Brugschen koire, te verboirene x sc. gr. brab., alsoe dicke alst ment dade, ende dair af en sal die deken composeren met yemande dan byden heere ende by der stad te deylene als vore.

Geordineert inden jare ons Heren Dusent vierhondert XXIIJ, des sondaegs voir alderheylegen dach, uutgelesen metter ordinancyen van der assysen.

118 Primo dat men alle lakene na jairmisse naest volgende sal moeten scheeren LVIIJ twiste hoge ende niet min, ende die sal men setten twee twiste buten den drien ellen in den kam lvj. Ende die kamm en swelen niet mogen liegen, ende wairt dat se logen, soe sal men se verbernen. Ende dade enich wever oft die de lakene levert hier tegen, die soude

verboren, alsoe dicke als hijt dade ende dair aff gecallengiert woirde, v sc. oud. gr., te deylen als vore.

Geordineert ten voirs. tyde den volders ambachte aengaende.

119 Item soe wair een laken gevoldt woirde dat cleeven hadde ende gecallengiert van den zegeleers, die geene die dat also gevolt hadde, soude verboiren vj gr. der gulden te verdrinckene, dat sal dié meester betalen ende voort mogen verhalen aen syn knapen oft hy wille.

120 Item soe wat volder een laken misvolde, dat gecallengiert woirde van de meeters van averechts, soude verboren een gelte ryns wyns der gulden te verdrinckene.

121 Item het en sal nyemant te com gaen, die syns selfs werc niet gedoen en can, te verborene xij gr., ende dair af suelen die gesworene van den volders calengierders syn al der gulden te verdrinckene.

122 Item geen voldere en sal vore der noenen uter volderyen gaen omme ander werck te doene, op xij gr., te calengierene van den gesworenen ende die te verborene alsoe dicke als hijt dade.

123 Item men sal die lakene open in hair erde muycken ontrent ij huren lang, ende toet elken witten lakene doen iij clute swairder erden. Ende als dat wit laken geschuert is, ij clote, ende alst dick gevoldt is ij clote swairder erden toe doen. Ende toet elken blawen ende bleeken vier clote in die yerste muycke als men dat laken te com doen sal. Ende alsy die lakene hebben geschuert een water oft twee, dan en suelen die volders geenen blawen oft bleken lakene oudt erdt water geven, mer twee clote versscher erden geven. Ende als dat blawe oft bleek laken dick gevoldt is, dan en sal men hem geen oudt erdt water geven, mer ij clote versscher erden geven. Ende men sal alle die lakene sonder die lijste laten gevoldt opten kom ruym twee ellen breed ende niet dair onder.

124 Item het en sal geen voldere lakene op hair averrecht oft op hair recht mogen cairden dan met hairre erden anders dan alsy vol-gevoldt syn ende gespuelt met botten carden slichten.

125 Item soe wat volder dade tegen enich poent voirs., soude verboren een gelte ryns wyns, alsoe dicke als hijt dade; te verdrinckene van den deken, oudermans etc. soet hen gelieven sal.

126 Item men sal alle lakene meten int loothuys, eer men se erden sal.

127 Item wanneer die lakene dick gevolt suelen syn, soe sal men elc laken moeten carden met vier drachten met saechten carden geheten maechcarden, ende dat voirt met scherpen carden geheten stoffe; ende dair na met nuwen carden, op een gelte ryns wyns te verborene, als vore.

128 Item elc voldere wanneer hy dick vollen sal, soe sal hy telken wattere dat laken uutrecken vore den com, alsoe dat geen cleeven en behouwe, ende dan sal hy dat laken overslaen, lengde ende breyddde, ende besien wair dlaken henen wille, ende dair na dat hyt laken vyndt oft half laken, dair na sal hijt vollen ende wairken ghedreydt ofte ongedreydt,

ende soe wie hier tegen dade, soude verboren een gelte ryns wyns te verdrinckene van der gulden, alsoe dicke als hijt dade.

129 Item geen volder en sal stucken mogen erden, sy en selen eer geprynt syn van den loters, te verborene iij lbr. ass. gelts, te deylene als vore.

130 Item geordineert byden heere ende metter stad, dat voortane dié guldeken ende oudermanne den vrouwen ende wiven geven ende leeveren suelen momboren, om hen dair mede te behelpene in der gulden recht te gevene ende te nemene, in gelikere manieren dat de schout by hulpen der scepenen den vrouwen ende den wiven momboren leverdt ende geeft, recht te nemene ende recht te gevene voir hem, sonder argelist.

131 Item soe wie dat des nachts dade noppen, sal verboren aen elc lakene xij nuwe gr.

132 Item soe wat spinnersse quaet wevel spinne, sal verboiren hoiren loen ende dair toe eenen gr. den bollarden.

133 Item soe sal men allen aluyn wairderen, sy binnen gecocht sy buiten gecocht, op vj gr. Ende soe wie dair mede zode, hy en waere gewairdeert van den wairdeerders, hy verboirde oic vj gr. brab.; alsoe dicke als hijt dade.

134 Item soe wie aluyn, die gecallengiert ware van den wairdeerders dair toe geset, vercochte, ende dat die wairdeerders dat bevonden oft beproeven consten, hy waers op dien aluyn op xij gr. brab., alsoe dicke alst geschiede.

135 Item soe sal die verwere elken van synen aluyn syn gewichte geven ende leveren metten gewichte, na dat syns goeds es dat hy den verwer levert, ende soe wie dat anders dade, alsoe dicke als hijt dade, verboirde iij gr. brab.

136 Item geen verwere sal mogen vercopen meede noch aluyn noch wouwe, noch geen verwere en sal meer dan vier lakene teenen male zieden. Oic en sal men met geenen ouden zode zieden. Ende wie hier tegen dade, tegen enich voirs. poent, die sal verboren aen elc poent alsoe dicke als hijt dade v sc. gr. Brab., ende ment bevonde. Ende die deken sal tallen tyden die werwers mogen verhoren aen den heylegen alst hem genoegen sal, ende hem aen die verwers twivelen sal.

137 Item men sal toet elken swerten lakene doen iij lbr. aluyns, ende toet allen anderen lakenen vijftalf lbr. aluyns, ende toet elken lakene grien te makene onderhalf wouwen. Ende wie hier toe min dade oft gave voirs. is, beyde die zieder die se verwe oft die se dade verwen, soude verboren v sc. gr. brab. alsoe dicke als hijt dade.

138 Item die deken sal hier oppe alle verwers mogen verhoren ten heylegen alsoe dicke alst hem genoegen sal. Ende soe wanneer die stad begeert, soe sal die deken de verwers moeten verhoren ten heylegen voire de scepenen, gesworenen ende voire die gulde.

139 Item wairt zake dat enich verwer dair over syn verwen liet staen, ende enich poirter dair over croende, die en sal binnen enen jare dair na niet mogen verwen, ende wairt tzake dat hy dair en binnen verwe, soe soude hy verboren 1 lbr ouden gr. also dicke als hijt dade.

140 Item soe wat roodverwere een laken zode dat niet getekent en ware van den wairdeeders, hy soude verboren aen elc laken v sc. gr. brab., ende dat laken en soude men niet zegelen, het en ware onwetens versuymt sonder argelist, ende hy dat hielde aen den heylegen, diens dat laken ware, behoudelijc den core voirs.

141 Item soe wat rootverwer een laken dat gewairdeert is miszode, dat dair omme ongezegelt soude moeten bliven, dat sal hy anderwerven moeten beteren op synen kost in een nu vlot binnen drien ofte vier dagen te lanxsten onbegrepen te zyne. Ende soe wairt anderwerven gecalegiert woire van misziedene, soe soude dan die verwere dat laken moeten houden ende betalen gelijc de wedergaye gegouden heeft oft gilden sal, ende en ysser geen wedergaye, soe sal hijt moeten betalen na der gulden goetduncken binnen vj maenden ende dair af eenen goeden zeker setten.

142 Item diese wairdeeders suelen sitten drie dage in die weke des dysdaegs, donderdaegs ende tsaterdaegs, telken dage voirs. van jx hueren toet xj hueren vore der noenen, ende van een toet drien hueren na der noenen.

143 Item soe wair de voirs. Wairdeeders niet en quamen ten voirs. tyde ende men dair over croende, soe souden sy verboren, alsoe dicke alst viele, een gelte ryns wyns.

144 Item dese voirs. wairdeeders suelen sitten in der gulden huys.

145 Item alle koren in der gulden brief vallende sal men deylen in drien, den heere, der stad ende den guldeken, utgenomen die sonderlinge bescreven staen dair sy gestelt syn te gaene.

146 Item nyemant en sal lakene noch half lakene doen verwen, sy en hebben te voren geraemt geweest, Ende soe wie dat dade, soude verboren v sc. gr. brab., ende die lakene en sal men niet zegelen.

147 Item men sal toet allen verwen, dair men mede rode of sangwyn zieden sal, doen een muddeken zemelen toet elken lakene, ende na avenant toet halven lakenen, ende niet min. Ende men sal van der selver verwen voirs. na behoefte zieden swerte ende groen lakene, op v sc. gr. brab. dier tegen dade. Ende die deken sal hier mogen verhoren, die gheene dair hem an twivelen sal tsynre moeten.

148 Item alle meede, dair men rode oft sangwine mede meeden sal, sal syn goede gekoird crepmeede.

149 Item men sal elc laken scouwen met eenen halven muddeken aschen ende niet meer.

150 Item die deken sal setten drie goede knapen, aluyn, die voirs. verwe ende creppe ende gemeyn meede te wairderene, eermen die ver-

wairker sal. Ende soe wat verwer dair mede wrachte, eer die voirs. verwe, creppe, aluyn gewairdeert waren, soude verboren aen elc poent voirs. v sc. gr. brab., uutgestoken soe wie brachte ongewairdeert aluyn oft meede, ende seyde den verwer dat sy gekoirdt waire, die soude selver verboren die v sc. gr.

151 Item men en sal van gheenen grawen lakene swerte laken maken, die men zegelen sal ofte in die vouwe leggen. Noch van geenen lakenen die roodt, sangwyn oft gemeedt oft gewoudt syn, en sal men swerté lakene maken die men zegelen sal ofte in die vouwe leggen.

152 Item op een rood laken sal men doen xxvj lbr. crepmeeden, ende niet min, meer oft men wille.

Op een sangwyn, xx lbr. crepmeeden, niet min, mer meer oft men wille.

Op een rozeye xxij lbr. crepmeeden, niet min, mer meer oft men wille.

Op een swert laken, xij lbr. goeder gemeynder oft beroef der meeden niet min mer meer oft men wille. Ende alle dese voirs. crepmeede ende gemeyn meede sal moeten syn opten Brugschen koir gewairdeert goet genoegh wesende ende anders gheene. Wie dat hier tegen dade oft min dair toe dade dan voirs. is, soude verboren jj sc. gr. brab. alsoe dicke als hijt dade.

153 Item men en sal gheender hande onsuver stucken metten lakenen zieden, verwen oft schouwen, noch garen, noch sardyn dier gelike, op v sc. gr. Brab., alsoe dicke als ment dade te verborene. Ende oft men suver stucken zode metten lakenen, dat sal syn met stoffen na avenant van de lakenen.

154 Item als die verwere lakenen verbeteren moet, als voirs. is, soe en sal niemant meede hem dair toe geeven, op v sc. gr. Brab. te verborene alsoe dicke als ment dade.

155 Item soe wie met ongewairdeerder crepmeeden, witte, bleeke, oft blawe lakenen dade meeden, oft met enigen ongewairdeerden aluyn dade zieden, sal verboren v sc. gr. brab., alsoe dicke als hijt dade.

156 Item geen ingesetene en sal geen crep meede noch gemeyn meede noch geender hande ander meede brengen noch hebben in de stad, dan meede opten Brugschen koir gekoird ende gewairdeert. Soe wie hier tegen dade, soude verboren v sc. gr. brab. alsoe dicke als ment bevonde, uutgesteken dat men brengen mach goede onberoefde meede dair toe goet genoegh synde ende gewairdeert omme swerte lakene mede te meedene ende anders gheene.

157 Item die deken sal tallen vierendeele van den jare moeten verhoren, in presencien van den scepenen ende gesworenen, die zieders roodverwers, ende alle die geene die hen dair inne dienen in knaepschappen, oppenbair ten heylegen, sonderlinge op die gewichte van stoffen dair toe gedaen, als van meeden wouwen ende aluyn, ende als van ghenen ouden zode die lakene gezoden te hebbene, ende oic van den verwen gemaect te hebbene alst behoirt, ende oic van geenem garene noch stucken met lakenen te ziedene, gelijc van desen poenten voirs. der gulden boeck be-

grepen heeft. Ende soe wair die deken des niet en dade ende enige laminge dade yemande, soe sal hy dair af staen binnen synen jare tallen tyden wair hy enige van den vier quartyren binnen synen jare over liet gaen ter correctien tsheeren ende der stad. Ende niet te min soe sal die deken mogen verhoren die voirs. zieders te meer tyden na dat den scepenen ende den gesworenen genoeghen sal van den voirs. poenten.

158 Item nyemant van den poirteren oft ingesetenen en sal mogen brennen binnen Herentals, foelgye, buljoen nocht gemul, op te verborene tgoet ende dair toe v sc. gr. brab., sonder enich verdrach toet enigen male als dat gesciede.

159 Item men en sal geen lakene dunder weven noch versueten ten eynden van den lakene dan ter middelt, wair men dat vuynde, dat sal gecorrigeert woirden moeten als van cleynen gewande, ende opgericht moeten woirden van den wevere als van cleynen gewande, na inhoudt der gulden boeck, te verborene xij gr. brab.

160 Item geordineert dat die zegeleers alle lakene die zegelbeer syn zegelen suelen op die ramen, oft eer sy gevouwen selen mogen woirden, ende soe wair sy se niet en volzegelden, soe suelen sy die lakene die zegelbeer syn tekenen met enen ysere dair toe geordineert, ende dat teken sal alle jaren vernuut moeten woirden. Ende soe wair die zegeleers hier tegen daden, soe souden sy staen ter correctien tsheeren ende der stad.

161 Item geordineert byden heere ende metter stad den nyewen ende ouden rechte ende oic metter gulden, dat men geene sproete noch spekele lakene en sal mogen in vouwen leggen.

162 Item ende dat men gheenrehande ongezegeide lakene te Franckvoirden noch opwairt en sal mogen vueren noch doen vueren, het en sy dat sy gecrompen ende geschoren syn, noch in omslage noch andersins.

163 Item dat vortane een yegelijke, dien syn goede beset syn werden in der gulden, sal mogen syn goede doen ontsetten op eenen borge buten den genachten, ende dier gebruiken, ende ten naeste genachte dair af te rechte comen.

164 Item dat men eenre yegelijker vrouwen dies behoeft in der gulden buten genachten mombore sal mogen leveren.

165 Item dat een yegelijke eenen anderen in syn stede sal mogen setten in der gulden buten genachten.

Item geordineert byden heere ende metter stad ouden ende nyewen rechte ende metter gulden, inden jare ons (Heeren) Dusent vierhondert xij, xxvj dage in meye.

166 dat men den pluckerssen ende nopperssen, die voortane té warke gaen selen, geven sal te dachlone, int lancxste van den jare, te wetene, in den Mey, in die wedemaent, hoymaent ende oeghstmaent elker elcx daegs een outbutten oft die werde dair vore.

167 Item in den cortsten tijdt van den jare, te wetene, in november, december, loemaent ende sprockelle, sal men den voirs. pluckerssen ende nopperssen, elker elcx daegs geven j vlaemschen cromstert.

168 Item in den middelen tijdt van den jare, in september, october, merte ende aprilte, sal men hen geeven elker elcx daegs j stuvete.

169 Item sal men geeven van eenen steene witter wollen te kemmene j ouden boddragere.

170 Item men sal geven van eenen steene bleker oft blawer wolle te kemmene iiiij pl.

171 Item van eenen steene grawer oft gemingder wollen sal men geeven van kemmene v placken.

172 Item men sal geeven van eenen lbr. wevels te spinnene, vij vliéguyte.

173 Item men sal geven van eenen lakene te vollen, te wetene van enen hierlantschen lakene xxvij (doorgehaald tot: xxx) gr.. Ende van eenen yngelsche lakene, xxx (herleid tot: xxxj) gr. Ende soe wie hier tegen dade, hoe dicke dat gesciede, die sal verboren xij gr., te deylene alsoet gewoonlijc is.

174 Item soe salmen voortane alle lakene copen ende vercopen met rynnssche gul., uutgesteken de oesterlingen dat die copen mogen met ponden, sc. ende dn., alsoet hen gelieven sal, op te verborene aen ele laken v sc. gr. brab.

175 Item oft yemande geliefde den volderen te geevene van den hierlantschen lakene te vollene gelijc van den yngelschen lakene, dat sal hy mogen doen sonder ane bescadicht oft begrepen te syne. Ende van den xxx gr., die men de voldere geeven sal van elken lakene te vollene, sal hebben die meestere viij gr., ende die knape x gr. ende vj miten uten letteren ende van erden eenen gr. Ende om desen loen sal men die lakene wel custbairlijc ende loffelijc doen maken, na inhoudt der ordinacyen in desen boecke bescreven, dat poent altijt blivende ter moderacyen van der stad ende goetduncken.

176 Item sal men geeven den leerknepen van den volderen na advenant.

177 Item sal men geeven van allen stucken beyde yngelschen ende hierlantschen, na dat avenant van den lakenen ende niet meer.

178 Ende om desen loen selen dese volderen moeten vollen alle lakene ende stucken alsjcs versocht selen werden, op te verborene toet elken weygeren v sc. gr. brab.

179 Item soe wat lakenmakers haren weederen betalen willen met gereden gelde, die suelen geeven voir elc stael oft voir elc laken wollen te stale geweedt, drie gulden peeteren, Ende altijt vervallen ende verscheenen schout gerekent vore gereset gelt.

180 Item soe wie den wederen niet en betaelden met ghereden gelde,

die suelen geven van elken stale, oft van elken laken wollen te stale ge-weedt, drie rynnssche gulden. Ende dan te betalene binnen eenen jare, na dat die lakene oft wolle geweedt selen syn, Het en ware dat die laken-makere hare lakene vercochten toet dagen oft terminen die vore thalf jair verschenen. Ende alsoe voire thalf jair hair gelt ontvingen van den lakenen, soe souden sy oic dan haren weederen vore thalf jair moeten be-talen, ende niet min dan drie rynnssche gulden van elken stale oft laken wollen.

181 Item na der ordinacyen voirs. sal men geven van halven weede, te wetene met ghereden twee peteren, ende anders ij rynnssche guldene.

182 Item soe en selen die wederen van haren weedene egheën lakene dorven nemen van den lakenmakere, het en geliefde hen. Mer die laken-makere suelen voortane haren weederen moeten betalen toet alsulken da-gen alsy hair lakene vercopen, met desen voirwaerden: Soe wie syn la-kene vercochte met gereden gelde, die sal den wederen moeten betalen met ghereden gelde, Ende altijt na davenant van den getale der lakēnen die vercocht worden, selen die wederen moeten hebben davenant van haren wedene.

183 Item men en sal gheen laken dunder weven nocht verzoeten ten ende van den lakene dan ter myddelt, waer (men) dat veynde dat sal ge-corrigeert worden moeten als van cleynen gewande, ende opgericht moe-ten worden van den wever als van cleynen gewande, nae inhoudt der gulden boeck, ende de wever sal altijt daer aen verboren een gelte rijnsch wijns in drien te deylen, uitgelesen opten sondach voer alre heyleghen dach anno XIIIJc XLVIJ voer toecomende jaer van XLVIJ.

184 Het is geordinert by den heere ende by die stad metter gulden dat men in den toecomende jaer te Kersmisse naest comende voerdaen niet en sal moghen maken nocht draperien binnen der stad ende vriheyd van Herentals, scotsche, spaensche, casteelsche, barwijsche noch rynnssche wolle in enigher manieren, oppe te verboren daer aen na inhoudt der gul-den boeck van der scotscher wollen...

185 Item oft yemant op desen tijt enige van der wollen in handen hadde, dat dan die laken daer af voer den naesten comende Kersmisse gheweven sollen moeten syn, oft die wolle te minsten geblaut.

186 Item soe sal men van Kersmisse naest comende voerdaen die beste laken vanden viere seghelen scheren tsestich hoog en dan op die ghetouwe setten met kamme van lvi (drie elle breed en iij twijst buten, op x sc. gr.)

187 Item voertmeer van Kersmisse naestcomende voertaen sollen alle laken, die onse porteren willen of meynen te voeren buten tot enegher markt omme te vercopen, moeten ghestaen hebben in der perssen geslo-ten vijf dage ende acht nachte eer men die sal moghen beslaen, ende soe wie van den ghereidere die laken eer dade uter perssen oft ute liete doen, soude verboeren aen elc laken v sc. gr. brabantsonder enich verdrach, ghelijc te deylen den heer ende der stad.

188 Item es gheordineert dat men voortane alle witte lakene sal moe-ten suveren ende versien ende alsoe brengen ter peerdtsen toeten wair-derer: omme getekent te werdene, eer men die sal mogen vollen oft te come doen, op te verborene den koyre in desen bescreven van den bla-wen, bleken ende grawen lakenen.

189 Item boven desen alle witte lakene, die men root maken wille se-len moeten hebben blawe lijsten wej geblawet, ende alst die gereet selen syn, sa-men se weder omme brengen ter peerdtsen loten wairderen om-me besien te wordene, oft sy genoeg gemaect syn van den voldere, ende oft sy genoeg gesuvert syn, ende gelijc genoeg van garene omme root geverwt te werdene, ende hier af selen sy een teeken moeten hebben, eer dat men se zieden sal mogen, opten koir voirs. te verborene, beyde aen den lakenmakere ende aen den ziedere.

190 Item es gheordineert, soe wanneer in der gulden huise aen de ra-men oft elwair wair dat sy comen oft brocht woirden lakene, ende dan enigen lakene hinderinge gesciede of gedaen werde van frateren, het sy van steeken, snyden, van quetssen, van schorene oft diere geliken onhoef-scheyden, dat dan die deken dair na staen sal mogen omme eenen yege-likien wie hy sy dair hem aen twivelen sal, ten heylegen dair oppe te verhorene, ende oft dan yemant vonden werde, die alsulker hinderingen seuldich ware, dat die staen soude ter correctien tsheeren ende der stad ende der gulden. Ende oft kyndere daden, soe souden die ouders van dien kynderen moeten staen te verwachten in den name van dien kynderen der selver correctien tsheeren ende der stad ende der gulden.

191 Item dat voortane van desen dage voort de guldeken ten tyde we-sende sal moeten setten synen stadhouder op Frankevoirden toet eleke-ren marct by die stad ende niet anders, in dien dat hy selve in synen persone al dair niet en ware of trecken en woude.

192 Item geordineert dat een yegelijke die met synen lakene trecken wille tAntwerpen in beyde de marckten om die al dair te vercopene, die sal syn lakene opgeset moeten hebben ten pyle in den laken huise opten maendach vore der noenen, op binnen dien dage syn lakene niet te thoe-nene, op te verborene den ouden koyre.

193 Item soe en sal egheen wedere lakene noch laken, geheel noch half, mogen doen noch laten te comene ten stailhuise, het en sy wel en-de genoeg te voren gespuelt, op te verborene aen elc laken ende aen elc half lakene xij gr. brab., sonder enich verdragen, alsoe dicke ende menichwerven als dat gesciede.

194 Item soe en sal nyemant van den ramen mogen doen oft laten doen lakene oft laken, die overmidts ghewonden(?) werden dwers, het en sy dat die zegelere dat getekent suelen hebben te beyden eynden, dairt gescoirt is, met enen lote, op dat die coopmanne weten mogen, dat dlaken niet gecort en sy, oic op te verborene aen elc laken ende half laken xij gr. als vore.

195 Item oft enige kemmerssen soe salich waren dat sy gelt hadden,

dat die hair gelt anderen goeden eerbaren personen, die ten goeden geloven staen, onder geven selen mogen, om dair meede lakene oft stucken te doen makene, Ende van alsulker wollen alst behoirt, ende dair inne egheen..... en is, in dien dat die voirs. mekeren den deken ende oudermanne van werden duncken wesen. Ende soe wie anders die lakene oft stucken maecte, hy en ware yerst gepresenteert ende van werden vonden, die soude verboren aen elc laken v sc. ouder gr. ende aen elc stuck na davenant.

196 Item soe en sal geen kemmersse, die om huere kempt, enegerhande lakene oft stucken makene, soe wat kemmerssen dat dade verboirde aen elc laken xx sc. gr. brab. Ende aen elc half laken ende elc stuccke, na avenant. Ende alle kemmerssen die laken maken willen, die selen moeten komen toet elken deken die geset sal woirden, ende kiesien int begin van den jare dat die deken ane comt binnen den yersten viertien nachten, weder dat sy dat jair lakene oft stucken maken willen, oft om huere kemmen, ende wie anders daden, verboirden den koyre voirs. Ende hier tegen en sal die deken egheen contrarie mogen consenteren.

197 Item soe en sal egeen kemmersse meer dan twee steen wollen binnen haren huise hebben, ende soe wie dat meer wollen hielde binnen haren huys, verboirde alsoe dicke als sijt dade ij gr. brab.

(Nummers 198-200 en 207-208 aangevuld uit de Ordonantiebrief van Turuhout.)

198 Item elke kemmersse die wolle kempt binnen haren huise om huere, moet die wolle bringen alsoe gekempt es ongebonden ende (ongewogen) ende moet se bringen toet dien huys dair syse ontving ende (wegen) dair en byndense vore die vrouwe vanden huise oft vore die..... Ende die kemmerssen en mogen gheen gewichte hebben..... huse. Ende welke kemmersse diet dade, ofte wat vrouw diese anders ontvingen, verboirden eenen gr. brab. beyde.

199 Item soe wat kemmerssen die eens poirters wolle langer (onder hielden dan viertien nacht te kemmene, die soude verboren ij gr. brab. alsoe (dicke) ende dair af gecallengiert ware.

200 Item soe wair der gulden knapen wolle vonden die qualijc (gekempt ware ende miskempt), dat kenlijc ware, dat sy die wolle schoren souden (ende die wolle souden), die kemmerssen weder verkemmen sonder loen (van voer ende) van na, ende dair toe verboiren eenen guld.

201 Item soe wie dat kamme verhuert om mede te laten kemmen, die te cort syn, die kamme dair men se vyndt, die selen verboirdt syn, ende dair toe twee gr.

202 Item wat kemmerssen die selve kamme heeft die te cort syn, ende dair meede kempt, die sal men ontwee slaen, ende dair toe sal sys op enen gr., ende die se gescerpt heeft, dair toe op twee gr.

203 Item het en sal nyemant kamme scerpen, sy en hebben breidde ende lengde na die Meghoelsche kamme. Wat kemmer die se scerpte en-

de wat kemmerssen die dair meede kemde, verboirden elc twee gr.

204 Item soe wat wever, een wage binnen synen huse houden wille, ende dair syn kyndere oft syn wijf kemmen om huere binnen haren huse, dat die vrouwe, die kyndere, oft yemant van haren wegen geene wolle die hen comt te kemmene, dair met wegen en selen, sy en selens syn op ij gr. Ende wiemen des niet geloven en wille, dat hy dair vore sal doen eenen eed. Ende wie dien eed niet doen en wille, hy saels oec syn op twee gr.

205 Item dat nyemant en sal wolle van buten kemmen ofte spinnen, wie dat dade soude verboren ij sc. gr. brab., alsoe dicke als hijt dade. Na welken poenten voirs. die deken staen sal tsynre genoechten, uutgesteken oft van node ware binnen der (stad?), dat dan soude mogen gesien by consente van den deken ende der gulden.

206 Item wat gereydere die om gelt gereydt, die en sal ghene lakene copen noch geselle syn dair aen binnen synen huse gereydt is. Soe wie dat dade, verboirde alsoe dicke als hijt dade, j peter aen elc laken. Ende dair af soe sal die deken mogen eyden werven tsiaers ende op haren eed verhoren.

207 Item soe sie volchde eenen coopman na, vore eens ander mans pijl (opte) halle, ofte marcten buten synen stalle voir eenen anderen (stal om den coopman) weder te halen, verboirde alsoe dicke als hijt dade xij gr.

208 Item (soe wat) manne met ghewande van Herentals uut vuere buten (Herentals ende te) (vryen marcten) te wat tyde dat ware met anderen lieden (van Herentals) ... dair souden (sij hueren een) huys twee oft drie na avenant van dien gewande, dat sij tot dier marcten brachten, na haren besten oirbaer met (gemeynen consente). Ende dair sal elc man synen stal ende synen pyl maken (ende settent ghelijc) als hem gerecht lot ende cavele gheven sal, ende (soe wie anders dade ende hier tegen dade, hy wairs op 10 gr., alsoe dicke als hyt dade ende gecallengiert ware van den (deken) oft van synen stadhoudere, etc.

209 Item alle poenten, koren ende statuten, diè die goede lieden van Herentals te dier tijdt in die marct met haren deken dair setten ofte ordineren, ofte metten ghenen die te dier tijdt in des dekens stede aldair ware, die selen sy houden opten selven koire naest voigr.

210 Item soe wie dat enich laken oft stuccke, dat buten Herentals gemaect ware, cochte ende verwe dair aen leyde om dat te ontlicxsenen, ende onder onse gewande ende binnen onsen laken huse vercopen woude, die verboirde alsoe dicke als hijt dade ij sc. gr. brab.

211 Item soe wie dat lakene, die buten Herentals gemaect waren, cochte, ende vuere se toet anderen vryen marcten, sette se ende pijle se dair gelijc onsen gewande, verboirde alsoe dicke als hijt dade x sc. gr. lakens geldts, uutgenomen strijpte voerder lakene ende borkels grawe op hare assysen gelijc onsen lakene.

212 Item soe wat coopman, sy van binnen oft van buten, die vreemde

stukken des maendaegs op die marct vercopen wille, die sal metten stukken van buten staen over den steenwech te Jans Vermeere wairt, ende met stukken hier binnen gemaect voir onsser Vrouwen staen van der hallen, op twe sc. gr. brab. alsoe dicke als hijs niet en dade.

213 Item soe wat man die lakene coopt toet vreemder liede behoef, die sal staen in den selven rechte gelijc voirs. is.

214 Item een yegelijc van binnen mach lakene copen wairt hem genoecht, sy opter hallen oft in der gereyderyen sonder verboirte ende die lakene sal hy moeten verboirgen vore den deken ende oudermanne met eenre cedulen die de deken sal verwaren, binnen acht dagen dair na, ende niet eer aenverden noch ewech doen vueren, hy en hebbe loffelijc verborcht, ende wie des niet en dade, die sal verboiren aen elc laken, alsoe alst gesciede v sc. gr. brab. Nochtan sal hy se moeten verboirgen te betalene toet alsulkene dage als hy overcomen sal connen metten vercopere.

215 Item wair een man syn lakene buten vriheyden vercoopt oft vercopen wille, die sal hy leveren xxxvj ellen lang ende niet langer, soe wie se langer leverde verboirde ij sc. gr. brab.

216 Item men sal van elken lakene dat men vercoopt geeven te zamecope vj gr. vl., ende van elken grawen lakene iiij gr. vl.

217 Item ware tsake dat een coopman lakene copen woude met gereden gelde ende met gereden gelde betalen oft met gereder ware oft over schout, dair mede mocht een werdt omgaen sonder verboirte ende zamecoop heffen. Ende oft die werdt die lakene woude verboirgen eer men se hem leverde op (sic = oft) in seynde, die sal mede mogen omgaen ende zamecoop heffen. Ende soe wie anders zamecoop name oft gave, soude verboiren aen elc lakene v sc. gr. br.

218 Item soe wie binnen Herentals lakene coopt, die sal poirtere van Herentals moeten syn, oft hy en sal buten ter marct onder die van Herentals niet mogen staen, noch onder hen die lakene vercopen, soe wie dat dade soude verboiren een lbr. ouden gr. alsoe dicke als hijt dade.

219 Item men sal setten vier wairdeerders die lakene te werderen die men gewairdeert begeert te hebbene omme te Franckevoirden uut oft ten Ryn wert op te vueren ende gheen ander lakene. Ende soe wie anders syn lakene dade werderen omme die elwair te vuerene oft te vercopene, die soude verboren aen elc laken v sc. gr. brab., welke lakene sy selen teekenen, ende soe wie dat ongetekende lakene opwairt seynde oft dade vueren toet eniger veynten, soude verborèn aen elc laken een lb. gr. brab., uutgesteken grawe lakene ende die omslage, het en ware dat hy coene ware aen den heylegen, dat hy meynde dat getekent ende gewairdeert hadde geweest. Nochtan en sal nyemant gheen ongeteekende lakene thoenen noch vercopen, opten koir voirs. Ende van elken teken sal men geeven een corte.

220 Item soe (wie) te Vranckevoirden oft opwairt vuere met lakenen, ende syn poreye niet ute en vercochte, ende liet dair lakene staen, die mach syn poreye dair toe toet xl lakene toe vueren sonder verboirte, met-

ten geenen die dair bleven syn.

221 Item soe wie toet Brugge syn porcye van lakene vuerde ende hem ute drie pylen ute gesteken woirden toet vj lakene toe, die sal weder omme syn vol porcye mogen halen sonder verboirte.

222 Item soe wie syn volporcye toet Brugge ter veynten vuert ende hem viele dat hy eenen terling oft twee dair vercochte die van der hallen af gelevert waren, die sal toet Herentals mogen trecken oft seynden om syn volporcye, sonder verboirte, maer onderwegen soe en sal hy geen lakene mogen laten, ende van onderwegen halen in der vuegen voirs. Ende soe wie se onderwegen haelde, ende niet toet Herentals, als hy eenen terling oft twee terlinge vercocht hadde, als voirs. es, soude verboiren aen elc laken een lb. gr. brab.

223 Item geen ingeseten en sal toet Brugge niet meer dan drie terlinge, ende in elken terling een beslach doeck dair toe, vueren oft doen vueren en sal, noch by hem oft by yemant van synen wegen. Ende wie dair tegen dade, soude verboiren aen elc laken een pont gr. brab. Ende die deken en sal den voirs. koyre niemande mogen verdragen, hy en woudden selver gilden.

224 Item nyemant en sal toet Vranckevoirden terlinge van lakene opslaen, een deken oft syn stathoudere en sy dair by, soe wie dat dade, soude verboiren aen elc laken enen sc. gr. brab., uutgesteken dat van node een man syn lakene moeste ontslaen van natheyden oft van dier gelike, ende dat houden woude by synen eede.

225 Item geordineert dat gheen ingeseten van Herentals toet Coelen, toet Franckevoirden oft voort opwairt, toet eniger marct, toet eniger veynte oft toet eniger plaetsen nocht op wege te hebbene op wairt, meer dan xl lakene ende twee omslage, dats te wetene, twee gheheele oft vier halve lakene te omslage vueren noch doen vueren en sal, ende nyemant meer lakene dan voirs. syn in syn bewindt hebben en sal, omme te thonen ofte doen thonen, noch geen lakene met yemant meer deylen, noch te winnen noch te verliese staen en sal, noch geen geveysde noch bedeckte comisscap, mangeling; deylinge oft gifte te bezegen oft te laten bezegen, omme beheyndicheyden hier tegen te doene, te verborene aen elc laken dier hier tegen dade een lb. gr. brab., alle argelist van noot-saken die onderwegen vallen mochte uutgesteken, als van siecheyden. rastamente of diergelike. Ende dan soe mach een ingeseten oft meer dies mans in nootzaken bevonden, syn lakene toeten synen nemen, ende vercopen by hem oft by eenen vreemden oft hy wille.

226 Item het en sal nyemant lakene vercopen toet Franckevoirden in der hallen onder die van Herentals, dair yemant aen deylt, dan poirters of poirteressen van Herentals, te verborene aen elc laken een lb. gr. brab.

227 Item soe selen die ingeseten van Herentals toet Franckevoirden alsoe vele lakene, als sy dair vercocht selen hebben, weder tegen hoir gesellen mogen copen ende weder vercopen, als sy drie werf getoent selen hebben ende niet eer, sonder verboirte.

228 Item soe wanneer den guldeken van yemande aenbrecht sal warden, stille oft oppenbair, tegen enigen koir gedaen der Franckevoirtscher oft der Brugscher reysen aengaende, dan sal die deken dair na moeten staen metten rechte, ende den principael selver ende hèn allen diet aengaet, ende die dair af mogen weten te spreken, sonder yemande dair inne te lamen oft te verdraghen, dair oppe ten heylegen verhoren ende vervolgent metten rechte. Ende wairt dat die deken dit niet aldus en dade, dan soude die deken den koir selver moeten gilden ende tegen bringen den heere ende der stad.

229 Item geordineert dat alle die gheene die voortane trecken selen te Franckevoirden ter marct, dat sy hun lakene beslagen ende geladen selen hebben in die herft misse, vier dage na Onsser Vrouwen dach half oeghst maendt, ende in die vasten misse elf dage na groot vastelavont. Ende wie ten voirs. dagen niet beslagen ende geladen en haddē, die en sal toet dier missen of marct gheen lakene thonen. Ende wie dat dade, soude verboiren als die ghene die overhorich ware der gulden, dat es te wetene, aen elc laken etc.

230 Item het en sal nyemant hoger beslaen dan xv lakene hoge ende een half, op ten koyre voirs. te verborene.

231 Item alle man die toet Franckevoirden trecken sal met lakene, die sal by die gulde comen, als die gulde hem dat doet te wetene op eenen benoemden dach. Ende soe wie dan dair niet en comt, die en sal te dier missen geen lakene mogen hebben noch thonen opten koyre voirs., alle argelist in den voirs. poenten altijt uutgesteken.

232 Item geen poirtere noch ingeseten van Herentals en sal gheen Herentalsche lakene thonen toet enigerē marcten enigen vreemden coopman oft ingeseten buten der Herentalscher hallen. Soē wie dat dade, soe poirtere, die soude verboren syn poerterscap ende j lb. oud ... gr. Endē die ingeseten diet dade ende geen poirtē en warē, soude verboren een half lb. ouden gr., ende voortane soude hy staen ter correctyē des heerēn ende der stad, in drien te deylene.

233 Item dat nyemant oft openbaeren en sal ter voirs. marcten hoe hy syn lakene geven sal, toet aen der tijdt dat die coopman voir synen pijl quame, oft dat hy buten der hallen metten coopman sprake in eneger manieren. Ende soe wie dade tegen poent voirs., soudē verhoiren aen elc laken v sc. gr. brab. van allen den geenēn die dair contrarie tegen daden, ende dair toe soude hy staen ter correctyē des heerēn, der stad ende des dekens.

234 Item soe wie tegen enich der voirs. poenten sochte enige listege vonde zyngerye ofte argelist, in giften; in vercopene ofte in eniger manieren, na ende boven verstenenisse der scepenen ende der gesworene, die soude staen ter correctyēn tsheeren ende der stad ende des dekens.

235 Item dat gheen deken noch syn stadhoudere en laten composeren die ghene die daden tegen enich der voirs. poenten zonder den heere en zonder der stad. Ende wairt dat sijt daden, dat sy dan die voirs. koiren selver uutreyken ende betalen selen.

II. De Tiendenverdeling van de parochie Sint-Pieters-Lille

door

Drs Fr. VERBIEST.

In een eerste bijdrage over de kerkelijke geschiedenis van Sint-Pieters-Lille, nopens de stichtingsdatum der zelfstandige parochie (zie deze jg blz. 47-56), raakten we ook terloops de in deze titel gegeven kwestie aan, die we hier uitvoeriger wensden te bespreken.

Uit gemelde, eerste bijdrage kan gemakkelijk afgeleid worden, dat de parochietienden van Lille behoorden tot het kapittel en de kathedrale kerk van Kamerijk.

De tienden van Vorselaar, de «*eclesia major*», waarvan vóór 1567, Sint-Pieters-Lille een «*appendix*» of afhankelijke «*capella*» was, behoorden tot Kamerijk. In de kerkvisitatie van 1572 wordt voor Vorselaar nog in die zin getuigd: «*Patronus divus Patrus. Collator Capitulum Cameracensium*» (1). Trouwens, bij de scheiding der twee parochies, dus in 1567, gedecreteerd door Maximilianus a Bergis, aartsbisschop van Kamerijk en gevolmachtigd gedelegeerde van het algemeen concilie van Trente, wordt het recht van het Kamerijkse kapittel nogmaals in herinnering gebracht: «*Omnis districtus se extendit in longitudinem ... comprehendens in suo gremio circiter sexcentos et quinquaginta communicantes, appendix seu succursus ab hominum memoria ecclesiae de Vorselaer*» (2).

Het Kamerijks kapittel bezat te Vorselaar het recht om de pastoor te noemen (een recht, uitgeoefend tot aan de Franse revolutie), was tiendeheffer te Vorselaar, terwijl het ook in-

(1) Archief Aartsbisdom Mechelen, Bundel *Visitatio 1572*, onder Vorselaar.

(2) Idem, Bundel *Varia Lille, Copia dimembrationis...* Zie tekst in Bijlage van voorgaande bijdrage.

stond voor het onderhoud van de kerktonen en van de pastorie aldaar (3).

Zo is, wat het beheer der geestelijke goederen betreft, Kamerijk een belangrijk bezitter te Sint-Pieters-Lille.

Enkele archiefstukken brengen daarvan de bevestiging. Een document over de «Lasten en Inkomsten» (*Fructus Pastoratus de Lille*) van 1616, schrijft o.m.: «*Wij Peeter Aerts, Hendrik Jacobs, Geerart Denijs ende Peeter Leysen, Schepenen binnen der parochie van Lille, doen kondt ... voer ons zijn gecomen ... Peeter van Eynde Jansone ende Janne van Eynde Peeterssone, onse respectieve innegesetenen ende medepachtèrs over lange jaeren geweest ende noch zijnde van de Thiende des Capittels van Camerijck binnen den voers. onsen dorpe van Lille...*».

In hetzelfde document wordt nog meer getuigd. Die Kamerijkse tienden zijn evenwaardig met die van de pastoor van Lille zelf en bedragen in 1608 de waarde van 54 veertelen koren, 9 veertelen gerst en 9 veertelen boekweit per jaar (4). De Mechelse cijnsboekjes lichten daarover nog vollediger in, wat betreft de percelen, waarop tienden worden geheven (5).

Uit een «*Declaratie van het jaerl. innecomen ende profijtten der Pastorije tot Lille*» vernemen we meer bepaalde gegevens over de toedracht van de zaak. «*De pastorije tot Lille eertijts geweest hebbende een Capelle onder de Hoeftkercke van Vosselaer ende nu ouer den tyt van ontrent de L (vijftig) jaeren ongheweers gesepareert bij consente vanden Eerw. heeren des Capittels van Caemeryck ende alsoe een Pastorije apart geworden welcke pastorije voors. voor haer jaerl. innecomen heeft alleene het vierde paert vande Thinde tot Lille voorscr. te weten die Eerw. Heeren des Capittels tot Camerijck een part Me Vrouw de Abdisse van Cameren bij Brussel de twee paerten ende de Pastorye voorscr. het ander vierde part als voorschr. is* (6).

(3) A. VAN OLMEN, *Vorsselaer Geschiedkundige Aanteekeningen over het Dorp en zijne Heeren*, in *Taxandria*, 1929, blz. 13.

(4) Archief Aartsbisdom Mechelen, Bundel: *Varia*, Lille: *Fructus Pastoratus de Lille*, a° 1616.

(5) De vermelding daarvan, zie in vorige bijdrage.

(6) Archief aartsbisdom van Mechelen, Bundel *Varia*, Lille: *Declaratië*

Er blijkt uit dat de pastoor recht heeft op een vierde van de tienden, de Eerw. Heren van het kapittel bezetten een ander viendeel en Mevrouw de abdis van de abdij Ter Kameren bij Brussel heeft de twee andere vierendelen of de helft van de tienden van Lille. Zo is de abdij de belangrijkste tiendheffer, hoe groot of hoe klein de opbrengst ervan ook is.

Omtrent de waarde van de tienden is er nog een bepaling bijgevoegd. Immers het vierde deel ten profijte van de pastoor, brengt jaarlijks ongeveer 180 of 190 gulden op en komt nooit tot het bedrag van 200 gulden. Groot was het inkomen van de pastoor wel niet. Trouwens in 1703 legt hij een verklaring af dat het slechts het «vierdeel» is van het inkomen van het kapittel van Kamerijk en de 300 gulden niet bereikt.

Voor 1720 brengen de tienden slechts 170 gulden op, voor 1721 160 gulden en voor 1722 en 1723 amper 150 gulden (7).

Hij heeft nog wel de opbrengst van 31 gezongen, gefundeerde jaargetijden (één ervan brengt drie lopen koren op), van een wekelijkse donderdage mis en van het octaaf van het H. Hart met uitstelling van het venerabel en met benedictie. Maar het stipendium van elke mis overschrijdt de 10 st. niet. Daarbij zijn er nog de gezongen vrijdagse mis van het H. Kruis, terwijl de gilden acht tot tien jaargetijden laten zingen (8).

Ook later wordt er de toestand van de pastoor niet veel beter op, vermits een gelijkaardige verklaring wordt afgelegd door E. H. Janssens in 1792 (9).

De inkomsten van de abdij van Ter Kameren, die het dubbel zijn van die van de pastoor, moeten wel belangrijker geweest zijn.

van het jaerl. innecomen ende profytten der Pastorye tot Lille, a° 1621. Dezelfde bundel bevat nog een «*Verdeling der Tienden of Proventus et redditus Pastoratus de Lille*» van 1633, en een ander van 1701.

(7) Archief Aartsbisdom Mechelen, Bundel *Varia*, Lille. Verschiïlende verklaringen der heren pastoors over de opbrengst van de tienden, a° 1703, 1723, 1721, 1720, 1722.

(8) Idem, bundel *Varia*, document van 1723.

(9) Idem, bundel *Varia*, document van 1792.

Uit het inventaris van A. d'Hoop (10) blijkt inderdaad dat de vrouwenabdij van Ter Kameren (Abbaye de la Cambre) goederen bezat te Sint-Pieters-Lille. «L'abbaye de la Cambre qui possédait des biens dans plus de soixante localités du Brabant et des terres de Bois-le-Duc, jouissait aussi de nombreuses dimes, notamment celles de Cumplich, Eppenheim, Glabbeek, Hoeylaert, Huyssinghen, Leeuw (Saint-Pierre), LILLE, Machelen, Melsbroeck, Ruysbroeck, Santbergen, Sempst, Watermael etc...» (11).

Zo is het dan ook te verklaren dat die van Lille in 1613 een verzoek richten tot de Eerw. Vrouwe Abdisse van Ter Kameren om tussen te komen in de afkorting der onkosten van herbouw en reparatie van de parochiekerk (12).

De parochiekerk werd in 1584 afgestookt door de soldaten, die toen in garnizoen lagen te Herentals en die het omliggende onveilig maakten. In deze periode van troepenbeweging en militaire geweldensrijen, in de strijd tussen Spanjaarden en calvinisten, werden het Turnhoutse en de Kempen erg geteisterd (13). Ook Lille betaalde hierbij zijn tol.

De «remonstranten» hebben echter vlug een noodkerk gebouwd om de godvruchtigheid der gemeentenaren te bevorderen.

In 1612 hebben zij nog drieduizend gulden betaald om de onkosten te dekken van een schaliëndak. Nog steeds zijn er intresten te betalen voor die drieduizend gulden. De gemeentenaren zijn trouwens financieel niet bij machte om een «hard» dak te laten leggen op het koor van de kerk, dat zij zelf hebben opgetimmerd. Daarom legden zij daarop slechts een strodak, dat echter reeds helemaal gerot, versleten en los-

(10) A. D'HOOP: *Inventaire général des Archives ecclésiastiques du Brabant*, tome III: *Abbayes*, (Bruxelles, 1922), p. 99-116.

(11) Idem, p. 100. We hopen later nazicht te doen van het archief van deze abdij. Er zitten daarin wel enkele losse stukken betreffende Sint-Pieters-Lille. Wellicht zullen de charters of cartularia ons ook inlichten over de abdij-bezittingen te Lille (ontstaan enz.)

(12) Zie daarvoor in «*Algemene Geschiedenis der Nederlanden*», d. V, Antw., 1952, blz. 10 en volgende. Zie ook: J. E. JANSSEN: *Turnhout en de Kempen*, Turnhout, 1946, blz. 126 en volgende.

(13) Zie in bijlage: Verzoek van 1613 in Archief van Aartsbisdom te Mechelen, bundel *Varia*, Lille.

gekomen is. Zo leven de bewoners voortdurend in de vrees dat de kerk nogmaals afbranden zal, gezien zij staat te midden van de omliggende huizen.

Vermits nu, naast het kapittel van Kamerijk ook de abdij van Ter Kameren de tienden ophaalt te Lille en gehouden is tot de betaling van wat door de remonstranten reeds werd gedaan en betaald en verder zal gedaan worden, richten de bestuurders een verzoek tot de abdis. Immers, de abdij heeft destijds met het dorp een akkoord aangegaan nopens het onderhouden van de kerk. Dat akkoord is nog immer niet verlopen en vermeldt bovendien speciaal dat de tussenkomst van de abdij niet kan ingeroepen worden in geval van enig ongeluk als brand, oorlog of ongewone onwreken. Daarom verzoeken schepenen en kerkmeesters van Lille dat Mevr. de abdis hun de toelating zou schenken om uit de opbrengst der tienden een som te mogen ophalen ter waarde van de schuld, gemaakt voor de genoemde reparaties en de nog uit te voeren herstellingen van de kerk.

Het gaat dus de eerste jaren van haar onafhankelijkheid en zelfstandigheid de nieuwe parochie niet voor de wind en de pastoors hebben het er wellicht niet erg gemakkelijk gehad.

Naast de Kamerijkse tiendheffer, de abdij van Ter Kameren en de pastoor is er nog een vierde cijnsheffer, het Lierse Sint-Gummaruskapittel, dat een laathof bezat te Lille. Doch daarover meer in een volgende bijdrage (14).

(14) Ook het Antwerpse Rijksarchief bevat nog interessante documenten met gegevens over cijnsen en tienden te Lille. We vermelden: *Cijnsboek van 1477* (nr. 37, Oude lijst); *Rentenboek, 1723-1770* (nr. 44, lijst der aanwinsten); *Renten ten laste, 1802-1807* (nr. 45); *Renten, 18de eeuw* (nr. 46); *Meetboek, 17de-18de eeuw* (nr. 66); *Grondboek, 1752-1815* (nr. 67); *Landboek, 18de eeuw* (nr. 69); enz.

Alle in Gemeentelijk archief Lille (te Antwerpen). Vermelden we nog: in zelfde depot: Gemeentearchief Herentals, nr. 241, A: *Cijnsboek Lille 1693*.

a^o 1613.

Aende Eerw. Vrouwe Mevrouw Abdisse vander Cameren.

Geven reverentelyck te kennen de Schouteth ende kerckmeesters van Lille hoe dat hunne kercke omtrent het Jaer van vyfthien hondert vierentachtich by die vande nedersijde liggende doentertyt in garnisoene tot herentals Is affgebrant hebbende de Remonstranten om de godtvruchticheyt vande gemeente te voorderen, deselve ouer eenige tyt opgeresen, daeraen dispenderende bouwen de cost vande schailen die zy het voorleden jaer opden bueck geleedt hebben betaelt drye duysent guld(en), die noch voor tmeestendeel op Interest loopen tot laste van hen ende vande zelue kercke. Sonder dat sy euenwel doentertyt de cost hebben cunnen vervallen om de koor vande selue kercke, dien sy vanden grondt optimmerden te decken met herdt dack maer hebben doentertyt tselue moeten doen met stroey dwelck nu ganschelyck is los, verrot ende versleten. Synde oyck dagel(yckx) te vreesen gelyck henne kercke is staende rondtsomme inde huysen, dat in tselue stroey den brandt soude moghen comen ende hen kercke andermael vernielen. Ende wandt Me Vrouwe Dabdisse beneffens Myn heeren vande(n) Capittels van Antwerpen aldaer de thiende zyn heffende ende vuyt oirsaecke vandien ghehouden tot tgeene byde remonstranten alreede gedaen is ende noch gedaen soude moghen worden, ende dat het accordt eertyts aengegaen tegens die vande(n) Dorpe nopende het onderhouden vande zelue kercke nyet alleen is geexpireert maer dat daerby expressel(ijk) is vuytgesteecken als cas van eenich ongeluck als van brant oorlogs oft ongewoonlyke tempeesten zulcx dat intertyt tselue accort te desen in gheen consideratie en can comen. Soe versuecken zy dat Uw. Eerw. hen belieue acte te doen depeschen vuyt crachte vande welcke zy zullen mogen vuyte voors. Thien- de ontfangen die merckelycke somme van penninghen soe het tot vervallen vande schuld, vande voergaende opmaeckinge ende reparatien, als die noch te doen zyn, dwelck doen (afgebroken).

Smets 1613.

III. Het Laathof van het Lierse Kapittel te Sint-Pieters-Lille

door

Drs Fr. VERBIEST.

De geschiedenis van het laathof te Lille voert ons eerst doorheen een brok wereldlijke geschiedenis van de gemeente.

Van ouds heeft de hertog van Brabant zijn bezittingen te Lille. De cijnsrollen van 1340, «*Census domini ducis in Lille*», «*Census domini ducis in Lille de avena. Anno Domini M^o.CCC.X^o.L. In festo Sancti Remigii en bauonis*» en «*Census domini ducis conscriptus in lille. Anno M^o.CCC.X^o.L. dominica post purificationem beate virginis*» zijn daarvan het duidelijkst bewijs (1). Hierin en in al de daarop volgende cijnsregisters van het Land van Turnhout werden van 1340 af tot het begin van de 17de eeuw de heerlijke cijnsen aangekend, die in deze streek van Turnhout, Gierle, Lille, Wechelderzande, Arendonk, Poppel, Weelde, Baarle en Vlimmeren verschuldigd waren aan de heer van dit grondgebied, hertog Hendrik III.

In 1356, één jaar na de dood van haar vader, Jan III, staat de hertogin Johanna de heerlijkheid Turnhout af aan haar zuster, de jongste dochter van Jan III, Maria van Brabant-Gelre, eerste dame van het Land van Turnhout, met Wechelderzande, Gierle, Lille, Beerse, Vosselaar, Merxplas, Arendonk, Weelde, Poppel, Ravels en Turnhout (2). E. de Seyn nochtans geeft daarvoor een andere datum. Schrijft hij niet: «*Lorsqu'en 1347 la duchesse Marie de Gueldre reçut le pays de Turnhout, le village de Lille y était déjà compris*»

(1) Rijksarchief Brussel, *Chambre des comptes de Flandre en de Brabant. Inventaire des comptes en rouleaux*, (opgemaakt door Nélis), nrs. 2553, 2554, 2555. Zie beschrijving daarvan bij F. VERBIEST: *De Oudste Turnhoutse Cijnsen? De Cijnsrollen van het Land van Turnhout (1340)*, in *Taxandria*, Nr XVI (1950), blz. 187-239.

(2) J. E. JANSEN: *Turnhout en de Kempen*, Turnhout, 1946, blz. 68.

(3). Wat er ook van zij, de oudste cijnsaantekeningen, die van 1340, vermelden voor deze streek al de vermelde dorpen, uitgezonderd Gierle en Baarle.

Na de dood van Maria van Brabant, in 1399, gaat het Land van Turnhout weer terug naar haar zuster Johanna en maakt dan weer deel uit van het grote hertogdom Brabant (4).

In 1405 wordt zij opgevolgd door hertog Antoon van Bourgondië, die in 1416 opgevolgd wordt door zijn zoon, Jan IV, op zijn beurt opgevolgd in 1427 door zijn broeder, Filips van St.-Pol. Kinderloos gestorven wordt hij opgevolgd door Filips de Goede in 1430 (5).

In 1444 schenkt deze hertog van Bourgondië te leen aan zijn secretaris, Ambrosius de Dynter, de rechten op de goederen van het hertogelijk domein te Lille (6). Die rechten gaan in 1495 over op de zonen van Ambrosius de Dynter, terwijl nog andere lenen sinds 1440 toebehoren aan Margaretha van Lille, dochter van Zeger en in 1468 aan Gabriel Triapan (7).

Intussen heeft Filippus, hertog van Bourgondië en Brabant, enz., het kapittel van Lier in het bezit gesteld van een heerlijk laathof te Sint-Pieters-Lille, in het jaar 1457. Het St.-Gummaruskapittel krijgt er het recht een meier, zeven laten en een gezworen klerk of griffier te beëdigen, die jurisdictie voeren over de goederen onder het laathof gelegen. Zij mogen beërven, onterven, vonnis uitspreken en alle rechten uitoefenen en moeten al de plichten vervullen, behorende aan een heerlijkheid. Zij kunnen hun beslissingen acteren en bekrachtigen met een zegel, waarin gegraveerd worden de beeltenissen van de H.-Gummarus en van de H.-Petrus. In de rand van het zegel moet vermeld staan: «*sigillum mansionarium Decani et Capituli Sti Gumhari Lierensis in Lille*» (8).

(3) E. De SEYN: *Dictionnaire historique et géographique des communes belges*, Bruxelles, 1924-25, t. II, p. 641.

(4) JANSEN, *Turnhout en de Kempen*, o.c., blz. 71.

(5) Idem, blz. 82.

(6) DE SEYN: *Dictionnaire hist.*, o.c., p. 641.

(7) Idem, p. 641.

(8) Kapittelarchief Sint-Gummarus Lier, nr. 103: *Papieren rakende*

Nu mag het verwonderlijk heten dat geen enkel charter of enig ander document uit het kapittelarchief van vóór 1500 enige vermelding achterlaat van die bezittingen of dat kapittelrecht. Toch vonden we nog, bij verder nazicht van het archief aldaar, een niet geclassificeerde cijnsrol: «*Regten van de chijnsen van t Capittel Lier*». Jammer genoeg is het een onvolledig, niet gedateerd stuk. We vermoeden dat het document dateert van de tweede helft van de 15de eeuw. Noteren we daaruit wat Lille aanbelangt: «*Item soe heeft u voers. capittel ene[n] meye[r] te lille en[de] late en[de] hof die der capittelle[n] recht en[de] heerlijkheit verwaren ghelijc voerscr. staet: Item ene[n] meye[re] hof en[de] late te lichtert. Item noch te meysen, oppem ».*

Veel later vinden we daarvan bevestiging in het Liber Secretorum van 1562, geacteerd door de Lierse deken Elout. Zo noteren we aldaar: «*Andere diversche erfchijnsen ende heerlicheeden waartoe het capittel heeft meyers ende laten om die selven gronden te erven ende onterven ende es heren eygendom achternavolgende schoone Privilegien bij den princen (= Filips de Goede) tcapittel verleent ende oock sekeren vonnisse inden raet van Brabant tseghen de wethouders der stadt van liere ende andere bescheede daer af sijnde. Vide Privilegia principium*» (9).

Tot die erfcijszen en heerlijkheden behoren buiten Lier: Herenthout, Lichtaart en naast andere meer ook Lille «*waer deur men die gronden van erven ghoeyt ende ontgoeyt voerden meyer ende laten vanden capittelle achtervolgende ons oude chijnsboecken diemen brengen moet tot sproofs oft rentmeester vanden capittelhuysse des anderen daechs nae alderzielendach bedragende als 12 lb. 16 st. 10 d. lov.*» (10).

Voor Lille wordt het nader geannoteerd als volgt:

«*Dominica post Martinum*

5 lb. 10 st. 8 d. lov.

9 d. witte

de laethoven van het kapittel Sancti Gumhari onder Meerhout ... Lille... 14 stuks, waarvan stuk 5: *Request rakende het Laethoff tot Lille*, nr. 1, anno 1650.

(9) Kapittelarchief Lier, *Liber Secretorum*, a° 1562; f° 16v°-17v°.

(10) Worden bovendien vermeld de gemeenten: Olen, Turnhout, Tielen.

8 d. antwerps
 3 meydaghe
 14 lopen evene
 15 hoienderen

Lille Dominica post medium Maij

3 lb. 3 st. 5 d. 12 lov.
 12 d. 1/2 witte
 4 viersteden» (11).

Wat enkele losse posten betreft vinden we in het rijksarchief te Antwerpen verduidelijkende documenten van 1560, 1564, 1565 en 1566.

In het jaar 1560, de 28ste april, verschijnen voor schepenen en laten «inden laethoeve van Symon draeck» Willem en Peter Smans. Zij hebben verkocht aan hun broeder, «Joensen smans, een eussel groot ontrent een half bundel gelegen binnen Lille aen troelleken ... Item noch een stuck Lants groot ontrent twee loopen tsaey oock gelegen binnen lille aent sant...». Zij hebben daarvoor al de punten van recht voldaan «wat costume ende usancie van deser bancken recht» daarin eisende is. «Actum ter presentien van scepenen ende laeten Jan costermans, jan bruels ende Adriaen leysen» (12).

In 1564, de 1ste januari is verschenen voor «laeten des capittels van Lierre», Hendrik Molenberghs, zoon van Jan, die bekende dat hij verkocht heeft aan «cathelynen suijs wijten peeter broeckmans sess karolusgulde ende vyff st jaerlyck ende erfelytke rente ... op eenen bempt groot ontrent twee dachmael gelegen onder lille op de beke... In presentien scepenen Jan costermans Jan molenberghs peeter spapen» (13).

De andere documenten zijn gelijkaardige verhandelingen gepasseerd voor de schepenen van het laathof. Zo worden nog vermeld als schepenen en laten:

1565, 15 september: de laten van Symon Draecx: Jan Costermans, Jan Molenberghs, Peeter Spapen (14).

(11) *Liber secretorum*, ibidem.

(12) Rijksarchief Antwerpen, Gem. Lille, *Schepenregister* nr. 1, 2de pak, f° 12 v°.

(13) Idem, ibidem, f° 3 r°.

(14) Idem, ibidem, f° 12 r°.

1565: schepenen: Geert de Pootere, Andries Moerkens, Joy Ofkens, Peeter Spapen (15).

1565, 23 okt., de laten van Symon Draecxs: Carl de Poetere en Peter Spapen (16).

1566, 22 sept.: Gheeraert de Poirtere, Jan Molenberch, Schepenen en laten «inden hoff Symon Draeck» (17).

Nog later wordt daarvan bevestiging gegeven in een rekwest betreffende het laathof te Lille van 1650 (18). Reeds brachten we het ter sprake.

Het Cijnsboek van Lille van 1656-1660 tenslotte vermeldt de verschillende posten, bevattende allerlei aanwijzingen (19). Bestuderen we ze zorgvuldig en gaan we tellen en rekenen dan constateren we dat de Lierse kapittelheren een niet zo onbelangrijke bezitting vasthielden te Lille. Immers, wij komen op de volgende plus-minus-berekening:

7 Huizen plus hof
 9 hoven
 1 hof plus schuur
 1 boomgaard
 41 bunderen, 90 vierendelen, 112 roeden, 1 sille, 1 derdendeel landerijen
 86 lopen, 3 bunders, 4 vierendelen, 1 streep zaailands
 17,5 bunders, 27,5 dagmaten, 32 vierendelen beemds
 14 bunders, 1 dagmaat, 1 vierdendeel, 2 koerden beemds.

Het zal treffen dat het grootste deel van deze percelen land en zaailand is, dus goede labeurgrond, zodat de opbrengst wel treffelijk zal geweest zijn voor die van Lier. Zo had het kapittel nog andere laathoven in het Kempense gebied, o.m. te Herenthout, te Pulle, te Nijlen, te Lichtaart, te Meerhout en kleinere bezittingen te Vorselaar, Grobbendonk, Bouwel en elders, zodat we daaruit mogen besluiten dat de kapittelinvloed zich voor het laatst wezen zich ernstig deed gevoelen

(15) Idem, ibidem, f° 13 r°.

(16) Idem, ibidem, f° 14 r°.

(17) Idem, ibidem, f° 21 v°.

(18) Zie voetnota 8.

(19) Cijnsboek van 1656-1660 in Kapittelarchief van St.-Gummarus, door ons geclassificeerd onder nummer 104.

in deze streek. Al vermeldt het zegel van het laathof wel de titel «*Mansionarium Decani et Capituli Sti Gummari Lyerensis in Lille*», toch vonden we nergens een spoor van enige serviele verplichting ten overstaan van de bezitters der gronden, met uitzondering van de cijnsschuld, zodat ook hier de conclusie van Dr. E. Sabbe gelden kan: «*Met het einde van de 13de eeuw, blijkt de term MANSIONARIUS (laat) meer en meer nevenschikt aan CENSUARIUS (cijnsman) in een synonieme betekenis*» (20). Het laathof van Lille was dan ook voor het Sint-Gummaruskapittel van Lier een bron van inkomsten en de laatbank had te zorgen voor de oplossing van betwistingen inzake betalingen, schulden; zij stond in voor het financieel beheer der kapittelgoederen te Lille.

Wie de uitgestrektheid beziet van deze goederen, gemakkelijk te situeren op een kaart van Lille, zal toegeven dat die bezittingen niet klein of minderwaardig waren. Een toponymist krijgt ook hier weer een kolfje naar zijn hand (21).

(20) E. SABBE: *Dienstbaarheid en Vrijheid in de Kempen*, in *Tijdschrift voor Geschiedenis en Folklore*, 17de jg (1954), blz. 121.

(21) In de drie achtereenvolgende bijdragen over Lille behandelden we niet de bezittingen van Draeck, noch van het Gasthuis te Herentals op het grondgebied van Lille. Ook de Lierse Kartuizers hadden er hun aangekochte gronden. We streefden naar een synthetisch overzicht; op details komen we in onze studie van de Toponymie van St.-Pieters-Lille nog terug.

Een verdwenen Kunstwerk van Walter Pompe te Turnhout

Van deze vruchtbare en uitstekend befaamde beeldhouwer (1703-1777) bezitten we te Turnhout nog heel wat werken. Vooral onze St.-Pieterskerk kan bogen op verschillende fraaie stukken van zijn hand. Naast het hoofdaltaar van 1740, zijn er een kalvariekruis, een paar tabernakeltrouwen en het relikwieschrijn van de H. Barbara (1). In partikulier bezit kent men een Kalvariekruis, het hoekbeeld der Patérsstraat-V. Van Halstraat, een prachtig gesneden adelaar, een O. L. Vrouwebeeld en de voorstelling der elementen (2). De Begijnhofkerk bezit verders nog vier prachtige beeldjes de HH. Agnes, Helena, Donatus en Joannes Nepomucenus voorstellende (3).

Het kontrakt dat hieronder wordt gepubliceerd, handelt over een altaar ter ere van de Zoete Naam Jezus. Dit altaar werd in 1741 opgericht onder het doksaal dat het koor der St.-Pieterskerk afsloot sedert onheugelijke tijden. In de gesloten overeenkomst is er ook sprake van «*het model ende teekeninghe*» dat de kunstenaar had gemaakt voor het nieuw op te richten altaar. Daarvan is echter geen spoor, zomin als van het altaar zelve, terug te vinden. We kunnen er ons dan ook moeilijk een voorstelling van geven al zal het naar zijn stijl niet ver hebben afgestaan van ons hoofdaltaar, dat van het jaar te voren dateert.

R. P.

(1) P. VISSERS, *Walter Pompe en zijne twee zonen Pauwel en Engelbert*, Antwerpen, 1856; F. DONNET, in *Biographie nationale*, t. XVII, 1903, blz. 927; C. VAN HERCK, *Walter Pompe en zijn werk (ANTWERPEN'S OUDHEIDKUNDIGE KRING, XIe JAARBOEK)*, 1935, blz. 145-186; *Jubeltentoonstelling Walter Pompe en de Antwerpsche Laatbarok beeldhouwers*, Antwerpen, 1935. - Zie bij C. VAN HERCK, o.e., de nrs 41, 52, 53, 56, 57, 59.

(2) C. VAN HERCK, o.e., zie de nrs 24, 60, 61, 162 en 271.

(3) *Id.*, zie het nr 179.

AANBESTEDINGSKONTRAKT VAN AUTAAR DER GULDE
VAN ZOETE NAAM JEZUS AAN WALTERUS POMPE,
19 Januari 1741.

Op heden desen 19 anni 1741 voor mij Aegidio Guillihelmo Reijns openbaar notaris bij den Souvereinen Raede van Brabant geadmitteert binnen de stadt ende vrijheijdt Turnhout residerende present de geloofweerdige getuijgen ondergenoempt compareerden den heere ende meester Henrico Vloers licentiaet in de rechten secretaris der voorschreven stadt ende vrijheijdt etc. als hooftman der confrerie van den Soeten Naem Jesus binnen de voorschreven stadt soo in eijgen naem als in den naem van de gelijcke confrereers der voorschreven gulde, voor het meestendeel present ende ten fine naerbeschreven expresselijck geconvoceert ende vergaedert sijnde, ter eenre ende Sieur Walterus Pompe meester belhouwer binnen de stadt Antwerpen present binnen de voorschreven stadt ende vrijheijt ter andere seijden, welken comparanten verclaeren aengegaen ende gesloten te hebben het naervolgende accoordt nopende het stellen ende maecken van eenen nieuwen authaer onder de hoogh saele binnen Ste Peeters kercke alhier in der forme ende maniere als volght

Ten eerste sal den aennemer gehouden sijn soo hij geloof mits desen te doen de belhouwerije uijfdesteken naer de conste ten contentement van den heere eersten comparant aenbesteder cum suis ende bovendien moeten becostigen de schrijnwerckerije tot den voorschreven authaer noodigh.

Ten tweeden dat het schrijnwerckers-hout sal moeten wesen van goet, suiwer ende leverbaer grijndeel, wel gedrooght ende in een gewerckt gelijck volghens conste vande schrijnwerckerije gerequireert wordt.

Ten derden zal den aennemer den voorschreven authaer moeten stellen in staet ende ten dijen eijnde moeten doen alle daghhueren, metselerije, eijserwerck ende allen het ghene daertoe behoort sonder cost ofte last der voorschreven gulde.

Ten vierden ingevalle het den heere aenbesteders goetvonde (den voorschreven authaer op de maniere als voor gestelt sijnde) dat daer eenigh loofwerck tot emblissement ofte ciraet van dien behoorde gemaect te worden, sulckx sal den aennemer moeten doen sonder cost ofte last als voor.

Ten vijften voorts soo sal den voorschreven aennemer moeten wercken ende sijne const voltrecken ingevolghen het model ende teeckeninghe daer van sijnde door partijen respectieve onderteekent.

Ten sesden op welken voet den heere aenbesteders aen den aennemer sal moeten betaelen de somme van vierhondert guldens eens op reeckeninghe van welcke somme den aennemer bekent ontfanghen te hebben cene somme van thien pistolen, sullende het restant moeten betaelt wor-

den in twee paeijementen te weten d'eene hellicht als het werck ontrent de helft is voltrocken ende de andere hellicht als het werck volcomen is in staet gestelt ende door de voorschreven gulde daer voor herkent.

Dit verclaeren partijen te wesen hun minnelijck accoordt van aenbestedinge ende aenneminghe, gelovende t'selve alsoo onverbreeckelijck te sullen onderhouden onder renuntiatie ende verbintnisse in forma constituerende partijen ten desen onwederroepelijck N..... thoonder deses ofte cotype authentiek om te gaen en te compareren voor den Souvereinen Raede van Brabant wethouderen van Turnhout ende alomme elders om dese andermael vernieuwende ende herkennende den gebrekelijcken int' naercomen achtervolgen ende volbrengen van allen t'ghene voorschreven is voluntairelijck te doen ende laeten condemneren met costen ende verbindende als naer recht is.

Gedaen ende gepasseert binnen Turnhout ter presentie van den Eerw. heere Guillihelmus Reul canoninck ende Henricus Robert als geloofweerdige getuijgen ten daege maende ende jaere als voir. T'oirconde etc.

[getekend:]

H. Vloers hooftman

Walterus Pompe [karikaaturaal mannenkopje getekend achter zijn naam]

J. W. Reul ut testis

H. Robert

E. G. Reijns notarius

1741

Notarisprotocollen E. G. Reijns 1740/41; nr 30.

Algemene Inhoudstafel Jg. 1955

	Blz.
<i>CARLO DE CLERCQ</i> - Brieven van Deken Werbrouck	3-35
<i>HERMAN AELVOET</i> - Inleiding tot de genealogische studie der familie Wijckmans	36-46
<i>Drs. Fr. VERBIEST</i> - Sint-Pieters-Lille, zelfstandige parochie: 1562 of 1567 of 1572?	47-56
<i>R. PEETERS</i> - Lotgevallen van een te Vosselaar geroofde klok, anno 1596	57-64
<i>JAN GORIS</i> - Schuurkerken te Arendonk	65-69
<i>R. LAMBRECHTS</i> - Een Volksliedje over de Slag van Turnhout	70-71
<i>P. PETRUS B. DE MEYER, o.f.m.</i> - Z. E. Heer Jan Frans Hoevenaerts, te Turnhout geboren en Pastoor te Everbeek (Ste Maria) (Henegouwen) 1749-1794	72-91
St.-Huibrecht- en St.-Corneliuspelgrims te Beerse in 1682	92-93
Boekennieuws	94-96
<i>Drs. J. VERBEEMEN</i> - Turnhout in 1755. Haar demografische en economische toestand	97-117
<i>J. R. VERELLEN</i> - Lakennijverheid en Lakenhandel van Herentals in de 14e, 15e en 16e eeuw	118-180
<i>Drs. Fr. VERBIEST</i> - II. De Tiendenverdeling van de parochie Sint-Pieters-Lille	181-186
<i>Drs. Fr. VERBIEST</i> - III. Het Laathof van het Lierse Kapittel te Sint-Pieters-Lille	187-192
<i>R. P.</i> - Een verdwenen Kunstwerk van Walter Pompe te Turnhout	193-195
Algemene Inhoudstafel Jaargang 1955	196

Inhoud

	Blz.
<i>Drs. J. VERBEEEMEN</i> - Turnhout in 1755. Haar demografische en economische toestand	97-117
<i>J. R. VERELLEN</i> - Lakennijverheid en Lakenhandel van Herentals in de 14e, 15e en 16e eeuw	118-180
<i>Drs. Fr. VERBIEST</i> - II. De Tiendenverdeling van de parochie Sint-Pieters-Lille	181-186
<i>Drs. Fr. VERBIEST</i> - III. Het Laathof van het Lierse Kapittel te Sint-Pieters-Lille	187-192
<i>R. P.</i> - Een verdwenen Kunstwerk van Walter Pompe te Turnhout	193-195
Algemene Inhoudstafel Jaargang 1955	196